

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2009

Soňa Šteflová

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra teorie kultury (kulturologie)

Magisterské prezenční studium 2003

**Kulturní a historický vývoj regionu Podkrkonoší na
příkladu obce Horní Štěpanice**

**Cultural and Historical Development of Podkrkonoší
Region Focused on the Village Horní Štěpanice**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Soňa Šteflová

Praha 2009

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.

Oponent diplomové práce:

Datum obhajoby:

Výsledek obhajoby:

Prohlašuji,

že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Vladimíra Czumala, CSc. a uvádím v ní veškeré prameny, které jsem použila.

Praha, 20. dubna, 2009

Soňa Šteflová

Obsah

I. Úvod.....	2
II. Historický vývoj oblasti	4
III. Osídlení Horních Štěpanic.....	9
IV. Obyvatelstvo	17
V. Zemědělství.....	20
VI. Výstavba v Horních Štěpanicích	21
VII. Lidové stavby.....	28
VIII. Domácnost.....	33
IX. Řemesla a obživa	36
X. Lidová strava	45
XI. Škola.....	52
XII. Odívání.....	53
XIII. Divadlo na vesnici.....	58
XIV. Nářečí.....	60
XV. Lidové zvyky v průběhu křesťanského roku.....	62
XVI. Současné postavení obce.....	90
XVII. Závěr.....	92
XVIII. Použitá literatura	94
XIX. Přílohy.....	98
XX. Resumé.....	100
XXI. Summary.....	101
XXII. Evidenční list.....	102

I. Úvod

Předmětem mé práce je kulturněhistorický vývoj regionu Podkrkonoší. K výzkumu této oblasti jsem se rozhodla využít mikrohistorický záběr a zaměřila jsem se na vesnici Horní Štěpanice, ležící v podhůří Krkonoš v Libereckém kraji. V současné době spadá tato vesnice pod správu obce Benecka.

K výběru právě této lokality mě vedlo několik důvodů. Horní Štěpanice se nacházejí v centrální části pohoří Krkonoš a díky této poloze se staly jakýmsi sběrným bodem či místem střetávání kulturních i historických vlivů východních a západní Krkonoš. Zároveň byla tato vesnice v minulosti významným sídelním místem této oblasti. Z tohoto důvodu se zde dochovala celá řada důležitých pramenů a nálezů, dokreslujících nejen její historický vývoj, ale také dopad a vliv na okolní vesnice.

Jsem si vědoma, že poznatky, získané výzkumem tohoto místa, nelze jednoduše zevšeobecňovat a považovat za aktuální a platné i ve všech ostatních případech, přesto si myslím, že tato vesnice může být pro studium kultury Podkrkonoší velmi dobrým příkladem.

Cílem mé práce je vytvoření komplexního obrazu hmotné a nehmotné kultury této oblasti, se zaměřením na jejich projevy a přesahy do současnosti. Závěr mé studie by měl vyústit v analýzu současného postavení obce v kontextu regionální kultury.

Dalšími důležitými aspekty, které mě vedly k výběru tohoto tématu, jsou stále živé prvky krkonošského folkloru, které v životě obce zaujímají i dnes významné místo, stejně tak unikátně dochované památky lidové architektury, díky kterým byla vesnice Horní Štěpanice zařazena do Projektu ochrany památek Ministerstva pro místní rozvoj, v jehož rámci byla v roce 2000 vyhlášena Památkovou rezervací vesnického typu.

Největší roli při výběru tohoto tématu však ale hrál můj osobní zájem o tento kraj. Přestože z této lokality přímo nepocházím, vytvořila jsem si k tomuto místu velmi kladný vztah. Myslím si, že hlubší znalost prostředí a jeho obyvatel mi umožní více proniknout do hloubky sledovaných jevů, ovšem při zachování co největší míry objektivity.

Ve své práci jsem se zaměřila na důležité aspekty kulturního a historického vývoje oblasti Podkrkonoší. Soustředila jsem se především na vývoj osídlení vesnice a strukturu sídla, způsob obživy a stravu, nejčastější řemesla, lidovou architekturu, lidové zvyky a obyčeje v průběhu křesťanského roku, apod. Vycházím jednak z dostupných pramenů a literatury, vyprávění místních pamětníků, ale také z vlastních zkušeností a poznatků.

Výzkum probíhal ve dvou fázích. První fází bylo studium pramenů a odborné literatury, druhou fází se stal terénní výzkum v dané lokalitě a vyhodnocování získaných informací.

Nejdůležitějším pramenem při výzkumu se stala kronika Horních Štěpanic, sepsaná v roce 1906 hornoštěpanickým učitelem Josefem Šírem. Kronika je rozdělena do deseti kapitol (hrad, kostel, fara, škola, obecní zastupitelstvo, dolování a lámání kamene, živelné pohromy a další), v nichž Šír vychází z dochovaných záznamů. Kronika je doplněna také Šírovými ilustracemi stavení v Horních Štěpanicích. Dalším pramenem je kronika obce Benecka, kterou sepsal rovněž Josef Šír.

Obecné informace jsou dostatečně obsaženy v odborné literatuře, která se věnuje celkovému vývoji osídlení i folklórním zvláštnostem dané lokality. Důležitým zdrojem informací byla také Hanušova publikace *Benecko, Fara Štěpanice* z roku 1966, ve které se věnuje osídlení Benecka a okolních vesnic. Nevýhodou však byl nedostatek místních znalostí autora.

Vycházejí i periodika, věnující se této oblasti, jako je např. časopis *Krkonoše a Jizerské hory*, či regionální občasník *Posel zpod Žalého*, který je

zaměřen přímo na minulé i současné dění v obci Horní Štěpanice a přilehlé vesnice.

Přestože se ve své práci věnuji kulturnímu a historickému vývoji regionu Podkrkonoší, používám pro tuto oblast současně i název Krkonoše. Podkrkonoší je termín národopisný, zatímco Krkonoše jsou zeměpisný název této oblasti.¹ Jeho použití v práci vyplývá z kontextu.

Jak již bylo řečeno, vesnice Horní Štěpanice se nachází v Libereckém kraji. Je součástí nejvýše položené obce Krkonoš, Benecka. Do této obce dále patří i geograficky přilehlé vesnice, a to Dolní Štěpanice, Mrklův, Lhota Štěpanická, Zákoutí a Rychlov. Většími městy v okolí jsou Jilemnice (vzdálenost cca 6km), Vrchlabí (cca 10km).

Uspořádání vesnice je předurčeno jejím umístěním v terénu. Rozkládá se na jihovýchodní straně podél silnice. Jedná se o tzv. hromadnou ves, tedy ves, která nemá žádné pravidelné uspořádání, k čemuž dochází vlivem nerovného terénu a nerovnoměrného přívalu usedlíků.

II. Historický vývoj oblasti

Krkonoše jsou charakteristické svou členitostí, množstvím údolí a hřbetů, geologickou mnohotvárností a nepříznivým podnebím. Vzhledem k tomu nebyla tato oblast po dlouhou dobu osidlována. Na počátku prvního tisíciletí pokrývaly většinu území Krkonoš hluboké lesy tvořené převážně smíšenými porosty. První usedlíci se tak do této oblasti dostali až s hospodářským vzestupem českých zemí ve 12. a 13. století.

V této době dochází k prvnímu osidlování horských oblastí a k jejich přeměně na zemědělskou půdu. Díky vyspělejšímu způsobu obdělávání půdy pronikli tito kolonizátoři podél hlavních zemských cest a vodních toků hluboko

¹ VAŘEKA J. *Lidová kultura – národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, 2007.

do pohraničních oblastí a dosáhli tak zhruba linie začínající na západě Jizerou, Jizerkou, pokračující přes Vrchlabí, Lánov, Mladé Buky a končící na východě Trutnovem, Žaclěvem. Opěrnými body prvních usedlíků pak byly četné hrádky a tvrze budované k zajištění a obraně kolonizovaných území. Podmínky, ve kterých tito lidé museli zajišťovat své živobytí, kultivovat a obdělávat půdu, byly natolik náročné, že jim bývalo feudálními vlastníky půdy dáno právo dědičné držby získaných pozemků a na dlouhou dobu bývali osvobozeni od naturálních dávek a peněžních platů.²

Koncem 13. století další osídlenec do Krkonoš přilákaly nálezy železné rudy, především ale drahých kovů (zlato, stříbro, měď). Zlato se nejprve rýžovalo v horních tocích řek (Úpava, Jizera, Jizerka, Mumlava), většího významu však nabyly štoly zakládáné na hřebenech hor, o čemž svědčí i jejich názvy, např. Zlaté návrší, Stříbrný hřeben, Das Goldene Rehhorn – Rýchory.³ Těžba drahých rud byla spojena i s jejich zpracováním. První hamry byly v Krkonoších budovány od konce 14. století, k jejich největšímu nárůstu však došlo až v 15. století. V Horních Štěpnicích jsou první hamry zbudovány v roce 1429 a v dalších desetiletích přibývají též hutě v Lánově, Maršově, Hrabačově, Jánských Lázní, apod.⁴

V 16. století se Krkonoše staly nejvýznamnější oblastí těžby a zpracování železných rud v českých zemích. Ve Vrchlabí vybudoval Kryštof z Gendorfu nejproduktivnější železárnou své doby. Dobývání rud však vyžadovalo také značný počet specializovaných řemeslníků, proto v průběhu 16. století přicházeli do horských oblastí dělníci z alpských zemí, kteří tak posilovali německý kolonialistický vliv v Krkonoších.

Prosperita hutního průmyslu však závisela nejen na snadném získávání nerostného bohatství, ale také na dostatku dřeva k pálení dřevěného uhlí, jemuž padly za oběť rozsáhlé plochy středních Krkonoš a během prvních čtyř desetiletí 16. století byly vykáceny a splaveny lesy východních Krkonoš.

² BARTOŠ M. *Člověk a hory*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 1998.

³ *Posel zpod Žalého*, 1991/2

⁴ BARTOŠ M. *Člověk a hory*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 1998.

Touha po dosažení zisku tak vedla k bezohlednému využívání a devastaci přírodního prostředí této oblasti. Rozmach důlních prací pak zastavila třicetiletá válka a pokusy o její obnovu v následujících staletích již nepřinesly očekávaný úspěch.⁵

K další vlně kolonizace horských oblastí dochází v průběhu 16. až 19. století. V této době si lidé vytvořili svérázný způsob života, jehož archaické rysy se ve velké míře udržely až do nuceného vysídlení německých horalů po skončení 2. světové války. S postupným osidlováním Krkonoš se do vyšších poloh stěhovaly i osady. Ty se typem blížily podobě dnešních horských obcí. Zastavovaly se zejména mýtiny na úbočích horských údolí. První horská stavení měla většinou charakter dřevěných srubů se sedlovými střechami, pod kterými musel být dostatek prostoru nejen pro obydlí, ale i chlév a seník. Zástavba byla rozptýlena do horského terénu a kolem každého stavení byly i příslušné pozemky, horské louky a pastviny. Současný vzhled většiny vesnic zůstal velmi podobný dodnes, v průběhu času došlo pouze k postupnému zhušťování výstavby.

Vedle trvale obydlených chalup hrály důležitou roli v životě podkrkonošských usedlíků také tzv. letní boudy, které byly vystavovány ve vysokých horských polohách zejména na přelomu 17. a 18. století. Své názvy dostávaly podle jména původního stavitele. K největšímu rozvoji budního hospodářství došlo v průběhu 18. století, kdy se na krkonošských hřebenech nacházelo kolem dvou a půl tisíce bud. Celou řadu z nich je dosud možné spatřit, v současné době fungují tato stavení na horách jako stylové restaurace a penziony. Jejich původní význam byl však zcela jiný. V letních měsících sem lidé vyháněli dobytek, aby spásal rozsáhlé pastviny mezi vysokohorskou klečí nebo na vysoko položených loukách. Letní období na horách trvalo od poloviny května do konce září. Dobytek většinou nepatřil pouze majiteli boudy, ale byly mezi ním i kusy vyhnané sem jinými vlastníky. Krkonošské budní hospodářství vedle své původní funkce vynikalo ještě jednou zvláštností, dodávalo totiž na trh dva druhy vynikajících výrobků, a to horské máslo

⁵ BARTOŠ M. *Člověk a hory. Vrchlabí: Správa KRNAP, 1998.*

vyráběné z čerstvé sladké smetany a tučné kozí sýry. Jejich receptura většinou bývala tajemstvím jednotlivých bud a tyto vzácné lahůdky byly díky své kvalitě oblíbeným prodejním artiklem nejen v Čechách, ale vyvážely se i do Polska či Ruska.⁶

Chov dobytka jako hlavní zdroj obživy doplňovala celá řada řemesel, jež pomáhala zlepšovat životní podmínky lidí na horách. Mezi tyto činnosti patřilo tkaní plátna, jež zaměstnávalo zejména v zimním období obyvatelé vesnic v horských údolích, stejně jako v podhůří. V západních Krkonoších pak byla vyhledávaná pracovní síla ve sklářském průmyslu, který měl v této části Krkonoš významnou funkci, podobně jako tomu bylo také ve východních Krkonoších. Mezi největší sklárny patřily hutě v Harrachově, Vítkovicích, Temném Dole či Žacléři. Největší zájem byl o brusiče, malíře a pozlacovače skla, později i perlaře a korálkáře vyrábějící skleněnou bižuterii. Toto převážně ženské řemeslo se postupně prosadilo v celé oblasti Podkrkonoší a ještě ke konci 20. století bylo běžným způsobem přivýdělku horalek. Věnuji se mu proto podrobněji v samostatné kapitole.

Nemalá část obyvatel horských obcí také nacházela obživu v poměrně nebezpečné činnosti, a to v pašování různého zboží přes hranice do sousedního Slezska. Nejčastěji šlo o produkty budního hospodářství. Do Čech se pak tajně přenášely především cukr, později cukerín, káva, sůl, střelný prach, různé druhy koření a tabák.

Pozdější rozvoj turistiky také vyvolal poptávku po nejrůznějších upomínkových předmětech, vyráběných zejména ze dřeva, jako např. vyřezávané postavičky bájného vládce hor Krakonoše, malované fajfky, zdobené výletní hole, oblíbené byly také turistické známky, apod. Zvláštním artiklem, který se v Podkrkonoší prodával, byly skládané práce v lahvi s náboženskými i světskými motivy. Nejpozoruhodnějšími sestavami pak byly

⁶ SCHEYBAL J. V., SCHEYBALOVÁ J. *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*. Ústí nad Labem: 1985.

malé tkalcovské stavy vestavované do lahví po kořalce⁷, vypovídající nejen o zručnosti svých tvůrců, ale také o skutečně neobvyklé představivosti podkrkonošských umělců. Zvláštní místo mezi vývozními předměty zaujímaly vyřezávané betlémové figurky, kterým jsem však vzhledem k jejich unikátnosti, a leckdy až mistrnému zpracování, věnovala rovněž samostatnou kapitolu.

Nejrozšířenějším řemeslem horalů se, jak již bylo řečeno, stalo tkalcovství, které však konkurence městských továren stále více zatlačovala do pozadí. Již před 2. světovou válkou se proto projevuje nedostatek tkalcovských učňů⁸, mládež na horách raději odcházela na práci právě do továren. Tento trend pokračoval i v průběhu dalších let.

Po 2. světové válce, zejména v letech 1945 – 1947, došlo k výraznému odlivu obyvatel z Krkonoš do měst či bohatších oblastí Čech a některé části tohoto pohoří tak byly zcela vysídleny. Československému státu se následně nepodařilo tyto oblasti opět obydlet, a tak řada horských stavení, do té doby slušně zachovalých, buď chátrala nebo byla v hojné míře využívána pro podnikovou rekreaci. Její rozvoj v 70. a 80. letech způsobil zánik nebo proměnu mnoha původních stavení na architektonicky bezcenné objekty, v mnoha případech poškozující krajinný ráz našeho nejvyššího pohoří.⁹

K zachování lidové architektury v Krkonoších naštěstí přispěl rozvoj v Čechách velmi oblíbeného chalupaření. Původní funkce horských chalup tak sice vymizela, zato však v mnoha případech došlo k záchraně těchto památek i pro další generace.

Problematika osidlování, výstavby a kultivace krkonošské krajiny, poničené předešlou činností a necitlivými zásahy, bohužel nebyla vyřešena ani po roce 1989. Privatizace horských domů přispěla k jejich osídlení jen

⁷ BARTOŠ M. *Člověk a hory*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 1998.

⁸ inventář Státního okresního archivu v Semilech

⁹ KLIMEŠ P. *Krajina Krkonoš v proměně století*. Horní Maršov: Veselý výlet, 2007.

částečně, celou řadu objektů navíc získali lidé trvale žijící mimo území České republiky. Malý počet stálých obyvatel, přesto, že se v posledních letech poměrně zvyšuje, stále brání vytvoření silnější komunity a samosprávy. Zchátralé a zničené domy se sice často daří opravit, vykácené lesy zasadit, ale probuzení zájmu místních obyvatel o krajinu a péči o veřejný prostor je ještě během na dlouhou trať.¹⁰ Nápravě této situace nepomáhá ani fakt, že ochranná nařízení či zákazy, vydávaná příslušnými úřady, bývají často nedomyšlená a ani jejich obcházení a porušování nebývá velkým problémem.

V posledních letech se v Krkonoších také projevil nový trend, se kterým zatím místní obyvatelé nemají velké zkušenosti. Horské chalupy bývají často pronajímány zahraničním turistům, především z Německa a Nizozemí a dokonce v některých částech vznikají i celé holandské vesnice, jakési uzavřené komplexy, vyhrazené pouze zahraničním turistům. Soužití těchto návštěvníků s místními obyvateli se vždy pochopitelně neobejde bez problémů a jak bude tato situace pokračovat do budoucna, ukáže až čas.

III. Osídlení Horních Štěpanic

Vesnice Horní Štěpanice se rozkládá na východním a jižním svahu, nad údolím tvořeném potokem Cedronem. Nejvyšším bodem je vrch Houšť (794m n.m.), nejnižše položeny jsou Prakovice (540m n.m.). Rozloha obce je cca 550ha.

V dnešní době se názvem Štěpanice označují dvě vesnice, Horní a Dolní Štěpanice, vzdálené cca 1km. K tomuto rozdělení však došlo až koncem 18. století, neboť jak v Berní rule z roku 1654, tak v Tereziánském katastru z let 1713 a 1725 se uvádí pouze jediná ves Štěpanice, avšak v Josefském katastru z roku 1785 jsou již obě obce odděleny a pojmenovány jako Horní a Dolní Štěpanice.

¹⁰ KLIMEŠ P. *Krajina Krkonoš v proměně století*. Horní Maršov: Veselý výlet, 2007.

V Horních Štěpanicích je plužina dělena paprskovitě, zatímco v Dolních Štěpanicích lánově, což ukazuje na to, že hornoštěpanická plužina vznikala dříve. Postupným osidlováním obce vznikla hromadná ves. Jednotlivé stavby jsou umístěny v připojení na plužinu, daleko od sebe. Pro polohu stavení je charakteristické nepravidelné rozmístění, domy jsou volně rozloženy, plochy blízko stavení patřily obci a lidé je používali za poplatek. Pole usedlostí byla dědičná, a proto zvaná dědiny; novým domům byla pole pronajímána z panské nebo zádušní půdy.¹¹ S jedinou výjimkou (č.p. 28) zde nedošlo k vytvoření dvora. Nebyla vytvořena ani náves, ale v kronice Horních Štěpanic najdeme zmínky o „místním placu“, který sloužil k pořádání trhů a veřejných shromáždění.¹²

V průběhu svého vývoje patřily Horní Štěpnice, podobně jako většina dalších obcí v této oblasti v podstatě pod nadvládu pouze dvou velkých rodů, a to Valdštejnů a Harrachů.

Nejstarší zprávy o osídlení této oblasti pochází z počátku 14. století a jsou spjaty s výstavbou Štěpanického hradu. Hovoří se o Štěpanicích, kde se usadil rod Valdštejnů. Již 28. 6. 1304 potvrdil král Václav II. Janu Valdštejnovi veškerá práva Štěpanického hradu a od té doby je psáno „páni z Valdštejna na Štěpanicích“¹³.

V těsné blízkosti hradu vzniká v roce 1361 farní ves, nesoucí název právě podle Štěpanického hradu – Horní Štěpanice. O něco později, v roce 1492 vznikly i Dolní Štěpnice, původně zvané Štěpaničky, a také nedaleký Mrklův. Za tržní centrum a zároveň jediné město v panství pak lze považovat Jilemnici, o níž jsou první zmínky již v roce 1350.

Do území spravovaného rodem Valdštejnů spadal západní díl Krkonoš, oblast dnešní Horní a Dolní Branné, Lánova, Černého Dolu, Jilemnicka, Roztok, až k panství lomnickému. V listinách je zmíněno, že Hynek a Heník,

¹¹ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

¹² *Kronika Horních Štěpanic*

¹³ *Kronika Horních Štěpanic*

synové Jana z Valdštejna, si rozdělili otcovské panství. Roku 1492 obdržel Hynek z Valdštejna jilemnické panství, tzn. tvrz jilemnickou, Heník získal štěpanické panství, tzn. Štěpanický hrad, k tomu pak každý patřičný díl pozemků a dědin. Tato podílní listina je cenná tím, že na dobu dvou staletí rozdělila celé panství, a dále tím, že jsou zde uvedeny pusté osady, které byly zpuštěny jednak za husitských válek, nebo v následujících náboženských válkách v roce 1467. Jednalo se o vesnice Roztoky, Jestřabí, Vojtěšice, a též jilemnický klášter cisterciáckých panen, rozbořený husity roku 1424.¹⁴

Za husitských válek také nastal ve zdejším kraji úpadek hornictví. Těžba je zde doložena ještě na konci 15. století, v 16. století však dolování drahých kovů v brannském panství zaniklo a dále byly v provozu pouze doly železné rudy. Jen při výrazném nedostatku drahých kovů se některé tyto doly nakrátko otevřely.¹⁵

V 16. století vystavěl Zdeněk z Valdštejna zámek v Branné a přeložil sem své sídlo ze Štěpanického hradu. Od té doby se panství štěpanické nazývalo brannským. Štěpanický hrad přestal být trvale obydlen a postupně chátral.¹⁶

Jilemnické panství, od té doby, kdy rozdělením štěpanického mezi Hynka a Heníka získalo vlastní správu, vystřídalo řadu majitelů. Většina pánů se snažila o jeho zvelebování, docházelo k zakládání sklářských hutí a rozkvětu Jilemnice.

V roce 1701 koupil od Františka Pavla Haranta jilemnické panství Ferdinand Bonaventura, říšský hrabě z Harrachů, který převzal i brannské panství od svého strýce, kardinála Harracha. Tím došlo k opětovnému spojení brannského a jilemnického panství a jeho velkému rozvoji, byly zakládány

¹⁴ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

¹⁵ *Kronika Horních Štěpanic*

¹⁶ *Kronika Horních Štěpanic*

sklářské hutě, pily, hamry a snaha o rozvoj plátenictví přinesla založení bělidla v Hrabačově.¹⁷

Po smrti Ferdinanda Bonaventury zdědil panství jeho syn Alois Tomáš Raimund Harrach. Ten se ještě více přičinil o zvelebení a rozkvět rodového majetku. Podporoval výstavbu horských bud a chlívů, do kterých se na léto vyháněl dobytek, aby se zvýšil užitek z rozsáhlých, jinak nevýnosných ploch. Zasloužil se také o výstavbu dřevařských pil. Patřil k velkým milovníkům umění, na Jilemnicku nechal vybudovat několik kostelů, v Horní Branné zřídil špitál. Pečoval o chudé, o čemž svědčí i fakt, že ve své závěti odpustil svým poddaným veškeré dluhy.¹⁸ Po jeho smrti se panství ujal jeho syn Bedřich August Gervasius Protasius, který pokračoval v otcově politice. Kvůli neustálému zaneprázdnění však pověřil správou svého panství Františka Karla Rudolfa Sweerts-Sporcka, který je přivedl ke skutečnému hospodářskému rozkvětu.¹⁹ Dalším nástupcem na Jilemnickém panství byl Alois Tomáš Harrach. Po jeho smrti připadlo panství hraběti Arnoštu Quidovi Harrachovi²⁰, za jehož vlády dosáhlo ohromného rozkvětu hospodářství, hutnictví a plátenictví.²¹

Arnošt Quido Harrach umírá v roce 1783 a panství se po jeho smrti rozdělilo mezi čtyři syny, majorátu se ujal nejstarší syn Jan Nepomuk Harrach. Ten po studiu práv vstoupil do státní služby, kterou však později opustil, aby se mohl plně věnovat správě rodinného panství. Pokračoval v rozvoji průmyslu, a to sklářského, dřevozpracujícího, a především železářského, docházelo k zakládání nových pecí a hamrů, mimo jiné i v Dolních Štěpanicích. Podporoval rovněž plátenictví, zařídil vlastní výrobu plátna, skupoval plátno od tkalců a dovážel je do Vídně, kde založil velký sklad.²²

¹⁷ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

¹⁸ LUŠTINEC J. *Jilemnice*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007.

¹⁹ LUŠTINEC J. *Jilemnice*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007.

²⁰ *Kronika Horních Štěpanic*

²¹ LUŠTINEC J. *Jilemnice*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007.

²² *Kronika Horních Štěpanic*

Pravděpodobně nejvýznamnějším majitelem Jilemnického panství byl Jan Nepomuk František hrabě Harrach, který žil v letech 1828 – 1909. Tohoto vlastenecky smýšlejícího šlechtice je možné považovat za skutečnou renesanční osobnost. Narodil se ve Vídni jako syn Františka Arnošta hraběte Harracha a Anny Marie Terezie, rozené princezny z Lobkovicz, po kterých zdědil kladný vztah k české kultuře a českému národu. Již v roce 1848 se účastnil Slovanského sjezdu v Praze. V této bouřlivé době také vstoupil do armády a účastnil se vojenského tažení proti vzbouřencům v Uhrách. Ovlivnil ho i jeho pobyt v Rusku, kde získal celou řadu cenných zkušeností a tato návštěva v něm zároveň prohloubila zájem o ruskou kulturu. Jeho zájmy však byly velice mnohostranné, patřilo do nich např. i zemědělství, vydal dokonce dva naučné zemědělské spisy.²³ O své poddané pečoval až s příkladnou starostlivostí, zřizoval pro ně celou řadu sociálních a zdravotních zařízení, podporoval vzdělání i chudších vrstev obyvatel. Zasloužil se o hospodářský rozkvět Jilemnického panství, podporoval průmysl, sklářskou výrobu, výstavbu železnic, usnadňující do té doby velmi komplikovanou dopravu, apod.

Aktivně se účastnil také politického a uměleckého života. Finančně podporoval mnoho kulturních spolků a organizací. V roce 1865 vstoupil jako poslanec do zemského sněmu a později do říšské rady. Byl kurátorem Matice české a intenzivně podporoval českou literaturu. Finančně například podpořil K. J. Erbena při vydání Prostonárodních písní a říkadel. Inspirován Palackým, sám vydal Chronologický přehled dějin českých. Zasadil se také o postavení budovy muzea na Václavském náměstí v Praze a po zásluze byl v roce 1890 zvolen prezidentem Společnosti Muzea království Českého, dnešního Národního muzea. Podpořil také výstavbu Národního divadla a na krátký čas se dokonce ujal správy jeho sboru. V roce 1861 vypsali Jan Nepomuk František Harrach soutěž o dvě nejlepší české opery a libreta k nim. V roce 1866 tuto soutěž vyhrála Smetanova opera *Braniboři v Čechách*, za kterou autor dostal odměnu ve výši 600 zlatých.²⁴

²³ LUŠTINEC J. *Jan Nepomuk František hrabě Harrach*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 2008.

²⁴ LUŠTINEC J. *Jan Nepomuk František hrabě Harrach*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 2008.

Jan Nepomuk František hrabě Harrach miloval Krkonoše a jejich přírodu. Zasloužil se o zpřístupnění nejvyšších částí tohoto pohoří a mnohé z cest, které nechal vybudovat, se používají dodnes. Zároveň si však byl vědom nutnosti přírodu nejen obdivovat, ale také chránit. Roku 1904 zřídil v Labském dole první krkonošskou přírodní rezervaci o rozloze přes 60 ha. V roce 1889 stál u zrodu Klubu českých turistů a jako první byl pro své mimořádné zásluhy jmenován jeho čestným členem. Na kopci Žalý nad obcí Benecko nechal v roce 1892 vystavět kamennou rozhlednu, která je dodnes velmi oblíbeným turistickým cílem této části hor. O dva roky později nechal do Čech přivést první lyže a z Jilemnice tak učinil kolébku českého lyžování.

Jan Nepomuk František hrabě Harrach byl skutečně neobyčejnou osobností českých dějin a výčet jeho skutků a historických zásluh by si zasloužil mnohem více prostoru. Jeho přínos a vliv na kulturní a historický vývoj oblasti Podkrkonoší není bohužel dodnes zcela doceněn.²⁵

V roce 1919 zdědil panství Otto Jan Nepomuk Harrach. Za jeho správy došlo k pozemkové reformě, po které Harrachové vlastnili větší majetek v Rakousku než v Čechách, přesto se rozhodl pro československé občanství. Na krkonošských pilách, sklárnách a lesních revírech zaměstnával především místní obyvatele, čímž podporoval české národní zájmy. Pro ústřední řízení veškerého majetku zřídil jedinou správu v Horní Branné, kam přemístil z Prahy i hlavní pokladnu a od září 1921 zde byla i ústřední kancelář.

Otto Harrach žádal o domovské právo v Jilemnici, o níž měli Harrachové veliké a nesporné zásluhy. Poválečná psychóza způsobila, že při projednávání tohoto problému někteří jednotlivci ovlivnili zastupitelstvo na městské radnici a Harrachové domovské právo v Jilemnici nezískali. Místo toho jim toto právo poskytlo město Harrachov, kam posléze celý rod přesídlil.²⁶

²⁵ LUŠTINEC J. *Jan Nepomuk František hrabě Harrach*. Vrchlabí: Správa KRNP, 2008.

²⁶ Kronika Horních Štěpanic

Pozemková reforma v roce 1923 postihla více než 50% veškerých Harrachovských velkostatků v Čechách. Na jilemnickém velkostatku odpadly tyto plochy:

státem zabrané lesy k 1. 4. 1924	6 665ha
nucené odprodeje	538ha
pole, louky, pastviny	636ha
lesy na přiděl	237ha

Celkově ubylo

8 078ha

Z celkové rozlohy panství tak zbylo 5 747ha půdy.²⁷

Roku 1935 převzal dědictví po otci dr. Jan Nepomuk Harrach, který po sňatku se Stefanií Graffing, hraběnkou z Eltzu, v roce 1940 přijal rakouské státní občanství a přebýval převážně ve Vídni. Jako rakouský šlechtic musel být připraven sloužit vermachtu. Před povoláním na německou frontu sepsal poslední vůli, ve které určil univerzálním dědicem veškerého majetku syna Ferdinanda Bonaventuru, narozeného 2. 12. 1941. Jan Harrach zemřel 2. 5. 1945 v táboře pro válečné zločince.

Ferdinand Bonaventura se stal zákonným dědicem panství. Podle Benešových dekretů byl však veškerý majetek Harrachů v Československu zabaven. Harrachové pak pobývali na svých panstvích v Rakousku. Ferdinand Bonaventura Harrach zahynul při automobilové nehodě v roce 1961. Byl svobodný, proto nezanechal žádné dědice. Tím skončila jilemnická větev rodu Harrachů.²⁸

20. století přineslo pro Horní Štěpanice celou řadu změn. Téměř celá první polovina byla poznamenána válečnými útrapami. 26. července 1914 byla

²⁷ Posel zpod Žalého, 1992/3

²⁸ Posel zpod Žalého, 1992/4

vyhlášena všeobecná mobilizace pro občany mladší 36 let. V Horních Štěpanicích se tato skutečnost nejprve dotkla 102 mužů, v průběhu dalších tří let se však počet narukovaných ještě zvýšil. Po skončení 1. světové války bylo v obci Horní Štěpanice napočítáno celkem 28 padlých, 2 nezvěstní a celkový počet zraněných byl 66.²⁹

Meziválečné období, ve kterém se lidé snažili vypořádat s důsledky předchozího období, bylo od 30. let v příhraniční oblasti, do které Horní Štěpanice spadají, poznamenáno rostoucím vlivem německého nacionalismu. V mnoha vesnicích byly zakládány četné německé spolky, výrazně se začaly prosazovat oddělené české a německé školy a tato situace měla také nepříznivý vliv na sousedské vztahy a vzájemné vazby na vesnicích.

Po vyhlášení protektorátu v roce 1938 pak tato oblast spadala pod Sudety, z čehož pro místní usedlíky vyplývala celá řada neblahých důsledků. Hranice, která oddělovala Sudety od zbytku Čech, byla od Horních Štěpanic vzdálená přibližně 5 km. Toto nové rozdělení pochopitelně přineslo lidem mnoho problémů, příbuzní, kteří dříve bydleli pouze v sousední vesnici, byli nyní příslušníky jiného státu a vzájemná návštěva byla možná jen se souhlasem a vydaným povolením od obecního úřadu. Byl vydán zákaz přenášení jakýchkoliv věcí přes hranice, apod. S novou státní příslušností také vyvstala pro děti zdejších obyvatel povinnost navštěvovat německé školy. Po absolvování povinné školní docházky nesměly české děti dále studovat, ani si svobodně volit povolání. Místo toho byly okamžitě nasazovány do válečného průmyslu. Na Benecku byl také zřízen Hitlerjugend a lidem, kteří do něj odmítli své děti přihlásit, byly odebrány peněžní dávky.³⁰

Konec 2. světové války a vydání Benešových dekretů přineslo nucený odsun Němců z této oblasti a navrátilo ji opět do rukou výhradně českých obyvatel. Po válce bylo v návaznosti na snahu o zlepšení životních podmínek,

²⁹ Kronika Horních Štěpanic

³⁰ Kronika Horních Štěpanic

poznamenaných válečným úpadkem, započato také s elektrifikací obce. Ta byla dokončena po třech letech a v obci se tak poprvé svítilo 26. října 1948.

Po odchodu několika hospodářů do továrenské výroby po konci 2. světové války byla také třetina zdejší půdy opuštěna a velká část pozemků byla prakticky neobhospodařována. Situace se změnila až s příchodem JZD z Kruhu u Jilemnice, které se pustilo do její kultivace.

Období socialismu nepřineslo, až na pár výjimek, pro Horní Štěpnice výrazné změny. V roce 1960 provedla vláda nové rozdělení krajů a okresů, díky čemuž byla tato vesnice definitivně sloučena s Beneckem, Mrklovem a Dolními Štěpnicemi a spadala tak pod okres Jilemnice. Tato územní reforma začlenila Horní Štěpnice, které dříve spadaly do Libereckého, později Východočeského kraje, do Semilského okresu.³¹ Tato situace se nezměnila ani politickým převrácením v roce 1989. K původnímu uspořádání se situace navrátila až v posledních letech a tak tato obec v současné době náleží opět ke kraji Liberec, což ale vzhledem k tomu, že Liberecký kraj nepokrývá celé území Krkonoš, které tak spadají pod dvě oddělené správní jednotky, není podle mého názoru šťastným řešením.

IV. Obyvatelstvo

O nejstarším osídlení Horních Štěpanic se nedochovaly žádné doklady, můžeme se však domnívat, že k němu došlo v době založení Štěpanického hradu, tedy ve 13. století, v době kolonizace horských oblastí. Jednalo se nejčastěji o rodiny českých a německých horníků, které sem přicházely za prací do nově otvíraných dolů.

První přesné zprávy nám podává až Berní rula z roku 1654, která uvádí soupis majitelů jednotlivých usedlostí. Pro Horní Štěpanice to jsou rodiny tři sedláků - Daniela Zuzánků (č.p. 29), Daniela Lukšů (č.p. 12) a Jindřicha Honců (č.p. 5). Dalším stavením byl panský dvůr, o jehož obyvatelích však nejsou

³¹ [Inventář Státního okresního archivu v Semilech](#)

v katastrech žádné záznamy. Vyjdeme-li ze záznamů z dalších let, podle kterých na jednu usedlost připadá přibližně osm obyvatel, lze odhadnout, že v Horních Štěpanicích žilo 25 – 35 lidí.

Podle Tereziánského katastru z roku 1713 bylo v Horních Štěpanicích přistavěno 10 nových domů, takže celkem je 13 obytných domů, panský dvůr a fara. V celé štěpanické farnosti, tzn. Horní a Dolní Štěpanice a Mrklov, bylo napočítáno 832 duší, v samotných Horních Štěpanicích je uvedeno 117 obyvatel.³² V roce 1785 uvádí Josefský katastr 30 obytných stavení, ve kterých žilo 273 lidí³³. Roku 1842 je podle Stablního katastru v Horních Štěpanicích celkem 39 popisných čísel s 359 obyvateli.

Podle jmen uváděných v katastrech a pozemkových knihách je možné získat i přibližný obraz národnostního složení. Často se používají jména oblíbených českých světců, jakými byli svatý Václav, Jan, Ludmila. Proto se setkáváme s příjmeními Antoš (ze jména Antonín), Honců, Hanč nebo Hanuš (z latinského Johannes). Přeměnami dalších křestních jmen vznikla příjmení Kubát (ze jména Jakub), Tomíček (Tomáš), Matoušek, Mach (Matouš), Šimek, Šimůnek (Šimon) a řada dalších. Všechna tato příjmení můžeme považovat za doklad české složky obyvatelstva. Rovněž tak přirovnávání k různým živočichům, která dala vznik příjmením Strnad, Strnádek, Střížek, Pochop, Zajíček, jsou důkazem rozšíření českého jazyka mezi krkonošským obyvatelstvem.

V kolonizační vlně v 16. století přicházejí do Krkonoš lidé z alpských zemí. Jedním z nejrozšířenějších příjmení se stává Feistauer, po roce 1918 psáno jako Fajstavr. Ve stejné době se objevuje i jméno Erlebach, vzniklé přetvořením švýcarského jména Herlenbach.

Ne všechna příjmení lze takto jasně rozlišit, u některých se může jednat o poněmčení českého jména, možný je však i vznik počeštěním jména

³² Kronika Horních Štěpanic

³³ Kronika Horních Štěpanic

německého. Tak například základem jména Hendrich je německá podoba jména Jindřich, příjmení Jerie je nejspíše přepisem německého jména Geörge³⁴.

Z podobných záznamů je zřejmé, že v dané oblasti společně žilo jak české, tak i německé obyvatelstvo. Vzhledem k tomu, že nejsou žádné doklady o vzájemných sporech, můžeme se domnívat, že obě skupiny žily ve shodě.

Německá skupina v Horních Štěpanicích a okolních vesnicích nebyla příliš silná, což bylo způsobeno jednak výraznou početní převahou českého obyvatelstva, a zároveň i tím, že všechny dostupné školy byly české. Pokud se do Štěpanic přistěhovala německá rodina, velmi rychle se asimilovala a zapojila se do společenského dění ve vesnici³⁵.

Poměry se změnilly v druhé polovině 19. století, kdy se sousední Benecko stalo předmětem zájmu německých továrníků z Rokytnice a Vrchlabí, což byla téměř čistě německá města. Svaz Němců vykupoval opuštěné usedlosti a usazoval v nich své rodiny s mnoha dětmi. V roce 1886 zřídili soukromou německou školu, podporovanou bohatými německými rody. V reakci na tuto situaci zde vznikla místní organizace vlastenecké Národní jednoty severočeské, která se snažila finančně i kulturně posilovat české rodiny na Benecku a okolí. S koncem Druhé světové války a s odsunem Němců se celá situace vyřešila a celá oblast zůstala čistě česká.³⁶

Zvláštní skupinou obyvatelstva se stali italsí dělníci, kteří pracovali na technických stavbách. Jednalo se o dělníky původem z italských oblastí spadajících pod Rakousko. Ti se zde však neusazovali a po skončení práce, na kterou byli najati, se vraceli domů.³⁷

³⁴ Posel zpod Žalého, 1991/3

³⁵ Posel zpod Žalého, 1995/4

³⁶ Posel zpod Žalého, 1995/4

³⁷ Kronika Horních Štěpanic

V. Zemědělství

V Horních Štěpanicích nebyly příhodné přírodní podmínky pro vznik velkých statků. Neúrodná kamenitá půda, strmé svahy a drsné podnebí daly vzniknout pouze menším statkům nebo drobnému zemědělství k vlastní obživě. Práci na usedlosti se věnovala celá rodina, někde vypomáhali i podruzi, které tvořily hmotně nezajištěné děti domkářů.

Pěstovalo se především žito a oves, výjimečně i pšenice, ječmen se nepěstoval vůbec. Z luštěnin hrách, čočka a vikev, důležitou píceinou bylo seno. Významnou plodinou bylo hlávkové zelí, které se pěstovalo na poli zvaném „zeliště“. Na zimu se zelí nakrouhalo a naložilo do sudů z tvrdého dřeva se železnými obručemi. Další pěstovanou zeleninou byl tuřín, kterému se říkalo „dumlík“. Součástí výživy obyvatel bylo také ovoce. Z tohoto důvodu se ve Štěpanicích zakládaly ovocné sady a zahrady. Pěstovaly se především švestky, třešně, višně, hrušky, jablka, slívy a ořechy. Vzhledem k nepříznivému podnebí však byly výnosy velmi malé.³⁸

Největší význam pro stravování představovalo pěstování brambor. První zmínka o bramborách v Krkonoších se zachovala v zápiscích vrchlabského občana z roku 1771, kdy byl nedostatek potravin a v horách se zasadily brambory dovezené ze Steinwegu ve Slezsku. Po deset let však nedosáhly žádné obliby. Zájem o ně se zvýšil až po sedmileté válce, kdy v důsledku válečného strádání a neúrody nebyla jiná potrava. Brambory se pěstovaly až ve výšce 1100 m .n. m., kde však byly nekvalitní a sloužily spíše jako potrava pro dobytek. V nižších polohách však brambory poměrně rychle zdomácněly a staly se téměř jedinou stravou.³⁹

³⁸ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

³⁹ MARHOLD J. *Krkonošská kuchařka*. Praha: Ikar, 2002.

Půda se obdělávala převážně hákem, na statečích se používal pluh. Zapřahal se buď za dobytek, nebo se tahal lidskou silou. Brány byly opatřeny háky, podle jejichž počtu se označovaly jako šesterky, sedmerky, osmerky, devaterky nebo desaterky. Když bylo pole natolik nepřístupně položeno, že se nedalo orat, obdělávalo se ručně širokou nebo úzkou motykou a rýčem a vláčelo se branou.⁴⁰

Pro svážení pokoseného nákladu měly největší statky vůz, menší hospodáři jej snášeli v nůších a plachtách. Svezené obilí se mlátilo ve stodole na mlatě a ukládalo se do sudů a truhel.⁴¹ Sláma a seno se ukládaly na půdu obytného nebo hospodářského stavení.

Pozemky patřící k Horním Štěpanicím jsou z velké většiny strmé, neúrodné a špatně dostupné, proto spíše než k obdělávání sloužily jako pastviny. Téměř u každého stavení se držel hovězí dobytek, který se využíval k tahu. Hovězí dobytek se téměř neporážel na maso, důležitější byl jako zdroj mléka a tažná síla. Oblíbeným byl chov koz, se kterým se setkáváme u většiny usedlostí v Horních Štěpanicích.

První záznam o držení koně v Horních Štěpanicích je z roku 1699 na č.p. 5. Pro koně však v této oblasti nebylo dostatečné využití a náklady na jeho ustájení neodpovídaly možnostem místních obyvatel.⁴²

VI. Výstavba v Horních Štěpanicích

Architekturu celé vesnice lze rozdělit do několika skupin podle typu stavby. Těmito skupinami jsou sakrální stavby, lidové stavby a technické objekty a zvláštní skupinu pak tvoří Štěpanický hrad.

⁴⁰ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

⁴¹ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

⁴² HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

Součástí výstavby v Horních Štěpanicích jsou také místní komunikace, proto se o nich alespoň stručně zmíním. První silnice v blízkém okolí byla vybudována z Hrabačova přes Rezek do Rokytnice v letech 1840 až 1846.

Ve Štěpanicích se užívalo cesty „hradem“, spojující Horní a Dolní Štěpanice a cesty „k buku“, spojující Horní Štěpanice s Beneckem a Štěpanickou Lhotou. Byly to stezky příkré, na jaře a na podzim už ležel ve vyšších místech těchto cest sníh, proto se často musel náklad překládat z vozů na saně.

V roce 1890 se započalo se stavbou okresní silnice do Dolních Štěpanic, roku 1892 se protáhla až k Prakovickému mlýnu. V letech 1895 až 1896 se vybuoovala odbočka do Horních Štěpanic ke kostelu. Na stavbu mimo obce přispěl i hornoštěpanický výrobce kořalky J.D. Honců.⁴³ Později byla tato silnice z Horních Štěpanic prodloužena až na Benecko a v současné době je často využívaným spojením mezi těmito obcemi.

Štěpanický hrad

Zřícenina hradu Štěpanice leží nad údolím potoka Cedronu asi 5km severně od města Jilemnice v nadmořské výšce 520m n.m. Štěpanický hrad je jedním z nejseverněji položených hradů u nás.

Podle pověsti se připisuje založení hradu rytíři Štěpánovi, který byl svým bývalým přítelem rytířem z Ratiboru přepaden a oloupen o manželku a děti. Proto odešel do Krkonoš, kde si v hustém lese na skalnatém ostrohu vystavěl hrad. Odtud prý pochází i název vsi Štěpanice.⁴⁴

Největšími vlastníky krkonošských a podkrkonošských panství byly v podstatě jen dva velké rody, a to Valdštejnové, jejichž majetek přešel roku 1637 do rukou Harrachů.

⁴³ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpanice*. Praha: 1966.

⁴⁴ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

Vznik hradu nebylo dosud možné přesně datovat, nejnovější archeologické výzkumy kladou jeho počátky do 13. století. Roku 1254 je udán pánem hradu Jindřich Jan z Valdštejna, který se společně se svými syny účastnil po boku krále Přemysla Otakara II. výpravy proti pohanským Prusům. Po něm hrad držel Zdeněk z Valdštejna, jeho synovi Janovi potvrdil král Václav II. v roce 1304 výsady jeho otce, týkající se držení hradu.⁴⁵

V roce 1524 přesunuli Valdštejnové své sídlo ze Štěpanického hradu do Branné. Přesto byly v této době Štěpanice s kostelem pokládány za městečko a zbytek pod názvem Štěpaničky za ves. V roce 1583 byl hrad opuštěn definitivně a od té doby chátral. Nad okolím vyčnívala jen hradní věž, jejíž zdivo se začalo bortit, proto se ji v roce 1759 farář František Pačesný pokusil vyhodit do povětří. Věž se však jen roztrhla a polovina se po čase zřítila. Druhá část spadla až v roce 1821⁴⁶. Zbylé zdivo se stále menšilo, protože jej odsud místní obyvatelé brali ke stavbám svých domů. Je pravděpodobné, že kostel a panský dvůr jsou postaveny z hradního zdiva, rovněž tak podezdívky většiny roubených domů ve Štěpanicích.

Z hradu se tak dochovalo jen velice málo, není známa ani původní podoba hradu, neboť se nenalezl žádný písemný ani obrazový zdroj, ze kterého by bylo možné vycházet. Dochovaly se sice různé nákresy místních obyvatel, ty ale většinou nelze brát za příliš spolehlivé a pravdivé.

V roce 1992 byla z popudu tehdejšího starosty obce Benecko založena Valdštejnova nadace na obnovu Štěpanického hradu, díky jejímž aktivitám proběhl pod záštitou Obecního úřadu Benecko archeologický výzkum hradního areálu.⁴⁷ Na vedení výzkumu se podílelo Okresní muzeum Českého ráje v Turnově a archeologické oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové. Funkci terénního technika zabezpečovala Markéta Tomášková z FF

⁴⁵ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

⁴⁶ Kronika Horních Štěpanic

⁴⁷ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

UK v Brně. Výzkum se zaměřil na tři základní úkoly, a to zjistit skutečný stav zachovalosti pozůstatku palácové stavby, západní hradební zdi a ověření existence předpokládané věže v severní části hradního areálu. Výzkum probíhal ve třech etapách, první z nich proběhla v roce 1994, následující pak v letech 1996 a 1999.⁴⁸

Tímto výzkumem se podařilo zmapovat terénní situaci v areálu horního hradu. Byla zjištěna skutečná výška hradního nádvoří, z čehož vyplynul poznatek, že byl hrad alespoň z části zasypán vlastními ruinami. Štěpina hlavní věže se zachovala pouze ve své severozápadní části. Zbytek byl i s podložní skálou zničen výbuchem. Dále bylo potvrzeno, že pod destrukcí jsou zdi v celkem zchovalém stavu, což však neplatí pro ty části zdiva, jež jsou vystaveny neustálému působení povětrnostních vlivů a tlaku přírody. U těch naopak dochází k neustálému poškozování.

V rámci průzkumu byla také nalezena značná část keramických artefaktů, především kvalitní stolní keramika z období vrcholného středověku, dále pak fragmenty skleněných předmětů (číše, okenní sklo, apod.), které lze datovat do první poloviny 15. století a železné stavební předměty či předměty denní potřeby. Pro poznání vnitřní výbavy hradního paláce byl důležitý nález červené malby na omítce.⁴⁹

Archeologický průzkum, který na Štěpanickém hradě proběhl, nám přinesl přesnější představu o velikosti celého hradního areálu a keramika, získaná tímto výzkumem pak doložila ekonomickou úroveň sídla. Nedořešeným problémem naopak zůstala otázka komunikace mezi horním a dolním hradem a celková podoba hradního paláce. Jedním z prvořadých úkolů tohoto výzkumu byla také konzervace zdiva a vyřešení problému s náletovými dřevinami v celém areálu horního hradu.⁵⁰

⁴⁸ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

⁴⁹ Kalferst, Prostředník, *Nálezová zpráva z předstihového archeologického výzkumu*

⁵⁰ Kalferst, Prostředník, *Nálezová zpráva z předstihového archeologického výzkumu*

V současné době jsou veškeré práce na Štěpanickém hradě z důvodů nedostatku finančních prostředků a nevyřešených majetkových poměrů bohužel pozastaveny a v dohledné době se o jejich obnovení neuvažuje.⁵¹

Kostel

Horní Štěpanice jsou farní vesnicí. Vznik kostela se klade do stejného období, v němž vznikl Štěpanický hrad. Tak to alespoň prokázal archeologický průzkum hradu v 90. letech 20. století⁵². První dochovanou písemnou zmínkou o existenci nejen této, ale i řady okolních farností, je soupis o vybírání poplatků z roku 1352. Roku 1543 byl štěpanický kostel zasvěcen sv. Vavřinci, v roce 1700 byl z neznámých důvodů přejmenován na kostel Nejsvětější Trojice⁵³.

Asi 25metrů od kostela stávala dřevěná kaple sv. Václava, která byla nejspíše starší než kostel, neboť ten bývá označován jako „nový kostel“. Visel zde zvon z roku 1553, později přemístěný do kostela. V roce 1612 daroval evangelický pán Václav Záruba z Hustířan kapli kazatelnu, proto se soudí, že kaple byla nejspíše evangelická. Od dob protireformace se ale nepoužívala a v roce 1722 je zmiňována jako kaple bez lidu. Nějakou dobu pak byla užívána katolíky, roku 1729 byla kaple rozbořena a z dříví postavena na farním pozemku část chalupy určená k ubytování kostelníků, zvaná Benátka, protože stála na místě vysušeného rybníka, a dále pak celá chalupa č.p.2.⁵⁴

Dnešní kostel Nejsvětější Trojice má pozdně barokní podobu z roku 1796, s empírovou dostavbou lodi z roku 1812. Jedná se o jednolodní stavbu s pětiboce uzavřeným protáhlým presbytářem. V západním průčelí se tyčí hranolová věž, krytá mansardovou bání. Loď má plochý strop, strop presbytáře tvoří valená klenba s výsečemi. Ve zdi lodi jsou zasazeny dva figurální náhrobní kameny Zdeňka a Viléma z Valdštejna z let 1574 a 1594. Další dva náhrobky jsou uloženy v márnici, skrývají ostatky ženy a dítěte, ale nápisy na

⁵¹ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

⁵² KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

⁵³ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

⁵⁴ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpanice*. Praha: 1966.

nich jsou nečitelné. Výzdoba presbytáře dnes už zabílenými erby potvrzuje existenci oficiálních pohřebních prostor Valdštejnů, které měly samostatný vchod, protilehlý vchodu do sakristie. Roku 1869 byla hrobka otevřena, ze dvou dětských cínových rakviček odlity svícny a náhrobky zazděny do stěn lodi. Presbytář pak dostal novou podlahu, která zakryla původní hrobku.⁵⁵

Vedle hlavního vchodu do kostela stával veliký dřevěný kříž, tzv. misijní. Kříž se obnovoval při každé misii, která ve farnosti probíhala každých několik let. Poslední se konala na konci 40. let.⁵⁶

Kostel s přilehlým hřbitovem byl ohrazen kamennou zdí, a to nejpozději od roku 1765, jak ukazuje Grauparova mapa. Na východním konci hřbitova byla vystavěna kamenná márnice.

Kaple

Kostel není jedinou církevní stavbou v Horních Štěpanicích. V roce 1876 byla na místě staré kapličky, o jejímž vzhledu se nedochovaly žádné zprávy, postavena kaple nová, zasvěcená stejně jako kostel Nejsvětější Trojici. Uvnitř kaple, uprostřed podlahy, bývala mříž ve tvaru srdce, kterou bylo vidět tři prameny, které se zde stékají. Snad právě proto byla zasvěcena Nejsvětější Trojici. Odtud voda odtékala do velkého koryta, které bylo později zmenšeno a posunuto blíže k cestě zvané „mrtvice“.⁵⁷

Veškeré stavební náklady na znovuoobnovení této kaple byly kryty milodary, nejvíce přispěl pan Wilibald Jerie z Mrklova, majitel bělidla ve Vrchlábí, a to částkou 100 zlatých, proto se také kapli říkalo „Wilibaldova“.

Příspěvky však nebyly pouze finanční: *„Roku 1888, dne 27. května, byla pouť Nejsvětější Trojice slavná, protože byl krásný den, dílem také z té příčiny, že do kapličky u vody darována byla velká socha Blahoslavené Panny Marie,*

⁵⁵ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

⁵⁶ *Posel zpod Žalého*, 1992/3

⁵⁷ KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.

*v ceně 270 zlatých, od pana Josefa Knoblocha, měšťana jilemnického, který takto, že z vody pod kapličkou sodovou vodu připravuje, a s ní obchod široko daleko vede, své uznání a svou vděčnost najevo dáti si umínil. Socha tato v životní velikosti byla o poutní slavnosti po ranních službách božích za ohromného účastenství lidu domácího i přespolečného od místního faráře slavnostně posvěcena a přiměřená řeč proslovena. K posvátné sošce této, v kapličce po levé straně umístěna, má lid katolický velkou důvěru. Přicházeli sem po celé léto, jakmile nastal den jasný, nejen jednotlivci, nýbrž v celých zástupech a procesích.*⁵⁸

Popisovaná socha Panny Marie byla bohužel v 90. letech odcizena a nahrazena nejprve obrazem, později novou plastikou.

V roce 1896 byla kaple opět středem pozornosti. Toho roku došlo k zázračnému uzdravení pohybového ústrojí osoby, která se léčila také tím, že se omývala vodou od kaple a pila ji ve zbožné důvěře ve své uzdravení. Tato událost se brzy rozkřikla a v roce 1896 dokonce vznikla nadace na výstavbu lázeňské budovy a restaurace u kaple. Architektonicky návrh zpracoval známý pražský stavitel Jan Vejrych. Sponzory měli být mimo jiné již zmíněni Wilibald Jerie a Josef Knobloch. Snažili se získat další finanční podporu, aby se mohl tento nákladný projekt uskutečnit. Proti výstavbě lázní se postavila silná opozice, která záměr zpochybnila a vedla kampaň proti celé akci. Konečným a rozhodujícím faktorem neuskutečnění celého plánu byl však nakonec nedostatek financí. Pozdější rozbory vody ukázaly přítomnost prvků, které lze označit za léčivé, byť jen ve velmi malém množství, podobně jako je tomu i u jiných pramenů v okolí.⁵⁹

Přesto i dnes řada lidí stále věří v zázračné účinky této vody. Dokonce koluje zpráva, že uzdravení nemocného se mělo opakovat asi před třiceti lety znovu. Jak se zdá, lidem nevádí ani fakt, že ve sběrném poli pramenů leží starý hřbitov.

⁵⁸ Kronika Horních Štěpanic

⁵⁹ Kronika Horních Štěpanic

VII. Lidové stavby

V celé vesnici je celkem 51 obytných domů. Ty je možné rozdělit do tří skupin podle použitého stavebního materiálu. První skupinu tvoří zděné stavby, kterých je v Horních Štěpanicích 29. Do této skupiny patří např. fara, či bývalá škola, která po přestavbě slouží jako obytný dům. Druhou skupinou jsou poloroubené stavby. U většiny z nich je hlavní místnost roubená, na ni navazuje část zděná představující bývalý chlév. Těchto staveb je ve vesnici 16. Poslední skupinou jsou dřevěné stavby, kterých je zde 5. Většina je roubená, vyskytuje se zde však i ojedinělá krčková technika stavby domu, která bude vysvětlena později.

Další samostatnou skupinou jsou technické objekty a hospodářské budovy. V Horních Štěpanicích je celkem 12 hospodářských staveb. Mezi technické stavby patří požární zbrojnice, tři vodní studny a obchod, který byl však v 90. letech zrušený a stavba je dnes využívána pro účely místního sboru dobrovolných hasičů.

V současné době je vesnice chráněnou památkou a další výstavba byla zamezena. Rovněž i rekonstrukce starších objektů podléhá přísné kontrole.

Jak již bylo řečeno, pohoří Krkonoš spadá do oblasti výskytu roubeného domu. Na Jilemnicku se vyskytují dva typy, a to krkonošský a pojizerský dům, které vznikly přeměnou domu českého. Oba jsou v základních rysech stejné, liší se pouze ve výzdobě, přičemž dům pojizerského typu má bohatěji zdobenou lomenici. Je nutné si ale uvědomit, že oba typy se vzájemně ovlivňovaly, takže často není možné je výrazněji oddělit.⁶⁰

Jedná se většinou o smíšený komorochlévní typ domu. V síni bylo ohniště s otevřeným komínem, které se v některých případech uzavřelo do zvláštního prostoru oddělené kuchyně. Ze síně se vytápělo těleso pece, která stála většinou v pravém koutě světnice a později byla nahrazena nebo doplněna

⁶⁰ MENCL V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.

kachlovými kamny. Ze síně se rovněž chodilo do jedné nebo více komor, ať už spíží, nebo šatní, a také do chléva. Ten býval původně dřevěný, později nahrazen kamenným.⁶¹

Posunem českého domu do vyšších horských poloh došlo k úpravám, jaké vyžadoval nepřístupný terén i neúrodná půda. Rozrušila se vnitřní souvislost dvorce, obytné stavení stálo na stráni, buď souběžně se svahem, nebo příčně k němu. Výškový rozdíl se vyrovnával zděným sklípkem pod světnicí, do něhož se vstupovalo zvenčí. Orientace štítu byla zpravidla k východu, aby se zachytilo co nejvíce tepla. Někdy se k obytné budově přistavoval dřevěný chlév. Chalupy jsou ve volných shlucích rozprostřeny po loukách, v těsném napojení na plužinu. K domům se často sázela lípa, která poskytovala krmivo pro dobytek, když nebyla pícnina. V blízkosti stavení býval ve svahu umístěn sklep, tzv. „mličnice“.⁶²

Okna chalup byla jednoduchá, ale na počátku 19. století se již vyskytují okna dvojitá. V této době se také řada roubených staveb přestavuje na kamenné a přistavují se komory.⁶³

Roubení

Jako stavební materiál se používalo dřevo jehličnatých stromů, které je dostatečně dlouhé a rovné. Stromy na trámy se kácely nejčastěji v zimě, většinou okolo Vánoc, kdy dřevo obsahuje nejméně vody, a proto lépe vysychá a nepraská. U nejstarších staveb se roubilo z nehraněných kuláčů, teprve později se začaly trámy otesávat.⁶⁴ Základem stavení bývá zděná podezdívka, vysoká většinou zhruba 50cm, bíle omítnuta. Na tuto podezdívku se pak pokládá vazba roubení, v rozích spojovaná většinou rybinou nebo na zámky. Nárožní spoj se překryl prknem. Spáry mezi jednotlivými trámy se vyplňovaly

⁶¹ Krkonoše, 1985/12

⁶² MENCL V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.

⁶³ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

⁶⁴ MENCL V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.

mazaninou z mechu a plev, někdy se do větších otvorů přidávaly i menší latě. Po zaplnění se spáry rovněž zabílily. Někdy se celá roubená stavba omazala hlínou a nabílila, tzv. „v kožichu“. V některých případech se ke stavbě používalo kratších polen, tzv. „krčků“, kladených do dřevěné konstrukce těsně vedle sebe a spojovaných pilinovápennou maltou. Konstrukci zpevňovaly vodorovné, 1 až 1,5 m dlouhé trámy kladené nad sebe. Často se právě tyto stavby dávaly do „kožichu“. Konstrukcí se krčkové stavby shodují se stavbami roubenými, jen bývají vybudovány na důkladnější kamenné podezdívce. Z krčků se stavěly výhradně obytné části domu, a to často navíc ještě v kombinaci s jiným stavebním materiálem. Vznik těchto staveb souvisel s velkým rozvojem pilařského průmyslu v 19. století, tyto chalupy bývaly obydlím spíše sociálně slabších vrstev.⁶⁵

Od 19. století se stěny starších domů zpevňovaly stěnovými kleštinami, úzkými protilehlými sloupky na vnější a vnitřní straně roubené stěny. Sloupky bývají vodorovně stažené v horní a dolní části dřevěnými sponami nebo ocelovými šrouby. Tím zabraňují vybočení trámů z roubené stěny. Stěnové kleštiny nejsou upevněny v zemi ani propojeny se střešní konstrukcí a umisťují se zpravidla poblíž rohů a v prostoru mezi okny, především u štítových stěn.⁶⁶

Trámy roubení se napouštěly voskem nebo volskou krví, což je zbarvovalo do světle hnědé nebo červenohnědé barvy, která výrazně kontrastovala s bílými spárami.

Již od 18. století se vydávaly nejrůznější ohňové patenty na ochranu před požáry. Jedním z jejich nařízení byl zákaz používání dřeva jako stavebního materiálu. Jak ale svědčí jejich časté vydávání, tyto příkazy nebyly dodržovány, přesto se však od druhé poloviny 19. století i v této oblasti stává hlavním nespalný materiál (cihly, kámen). Na vnitřní dispozici domu se tím nic

⁶⁵ VAŘEKA J., FROLEC V. *Lidová architektura*. Praha: Grada, 2007.

⁶⁶ VAŘEKA J., FROLEC V. *Lidová architektura*. Praha: Grada, 2007.

nemění, liší se pouze jeho vnější podoba. Omítka se barvila vápenným mlékem, do kterého se přidávaly barevné hlinky.⁶⁷

I u zděných staveb se uplatňovala výzdoba štítu i stěn, k čemuž sloužily různé štukové linky a ornamenty v jiné než podkladové barvě. Nejprve se užívaly vzory selského baroka, na konci 19. a počátku 20. století jsou vystřídány motivy secesními. Výzdoba zděných domů však nikdy nedosáhla takové bohatosti, jaká se projevuje u lomenic staveb roubených.

Lomenice

Dřevěné štíty chalup, lomenice, jsou typické svým zdobením. Základní členění štítu odpovídá konstrukci krovu. Nejprostší, a patrně i nejstarší, je forma skládání prken šikmo ke střední ose štítu, a to buď rovnoběžně s rovinou střechy („střechovitě“), nebo kolmo proti rovině střechy („klasovitě“).⁶⁸

Ve druhé polovině 18. století se začal používat nový způsob, kdy se plocha štítu rozdělila do tří pásem, z nichž každé mělo vlastní výzdobu, většinou se používalo klasovité deštění do středního švu a svislé deštění s obloučkovým vlysem. Základním prvkem stavby štítu se stala šachovnicově rozdělená plocha, v jejíchž čtvercových polích se střídaly směry deštění. Místa, kde se jednotlivá pole stýkala, se kryla plochými lištami, vykrajovanými do drobných obloučků.⁶⁹

Na počátku 19. století vyvrcholila tvarová zdobnost štítu. Do výzdoby pronikly barokní prvky přejímané z barokních měšťanských domů. Jemně vyřezávané „krajkové“ lišty oddělují jednotlivá pole lomenice, rámy oken se obkládají vyřezávanými prkny, používá se řada různých způsobů deštění, které je rovněž zdobeno bohatou řezbou. Ve výzdobě štítu se uplatňovala řada motivů, jako je např. dřevěné „slunce“, balustrádová „kočičí procházka“,

⁶⁷ VAŘEKA J., FROLEC V. *Lidová architektura*. Praha: Grada, 2007.

⁶⁸ VAŘEKA J., FROLEC V. *Lidová architektura*. Praha: Grada, 2007.

⁶⁹ MENCL V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.

nejrůzněji vyřezávané dělicí lišty, obloučkové vlysy a vyřezávané ornamenty. Takto bohaté lomenice se lidem líbily, proto postupně vytlačily původní jednoduché krkonošské štíty.⁷⁰

Do štítů bylo nutné umístit větrací otvory. Pokud se patro stavení užívalo jako obytné, mohlo se jednat o větší zasklená okna. Častější však byl případ hospodářského využití půdy, proto byly do lomenice vyřezány menší otvory nejrůznějších tvarů, např. obdélník, srdce, kalich, kovadlina apod.⁷¹

Barva lomenice většinou odpovídala barvě celého roubení. Často se spojovací lišty, především u méně zdobených štítů, bílily.

Ve vrcholu štítu se užíval jehlancový kabřinec, spočívající na prodloužených střešních latích, jehož hlavní funkcí bylo chránit bednění štítu proti zatékání. Jeho záklopové prkno bylo ornamentálně zdobeno, často označeno letopočtem, jménem stavebníka, stavitele, křesťanským nápisem apod.⁷²

Střecha

Krkonošských stavby mají vysoké sedlové střechy, pouze u veřejných budov, např. fara nebo škola, je střecha mansardová. Jako krytina se vyskytují výhradně šindele. Vzhledem k tomu, že půdní prostory často sloužily k ukládání sena a slámy, využívalo se polohy stavení ve svahu a zbudoval se přímý vstup do podkroví. Pokud stál dům souběžně se svahem, umístil se do střechy vikýř s dvoukřídlými vraty. U domů kolmých ke svahu se vcházelo zadním štítem.⁷³

⁷⁰ Krkonoše, 1985/12

⁷¹ MENCL V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.

⁷² VAŘEKA J., FROLEC V. *Lidová architektura*. Praha: Grada, 2007.

⁷³ VAŘEKA J., FROLEC V. *Lidová architektura*. Praha: Grada, 2007.

Střecha na okapových stranách značně přečnívala stěny, čímž vznikala tzv. „přístřešek“, chránící před sněhem a deštěm.

Současná výstavba

Jak již bylo řečeno, Horní Štěpnice jsou vesnickou památkovou rezervací. Přestože se na takovéto památky vztahují zákony upravující jejich stavitelskou činnost, stále dochází k postupnému, často i nevědomému ničení chráněných objektů lidového stavitelství. K největším škodám došlo, podobně jako v jiných oblastech regionu Podkrkonoší, v období 70. a 80. let 20. století. Prvky socialistické výstavby se nevyhnuly ani Horním Štěpanicím. V této době byla v rámci Akce Z vystavěna budova prodejny Jednoty a bytový dům, jejichž architektura v mnoha ohledech nerespektovala přírodní podmínky horského prostředí. Současně bylo zbudováno několik rodinných vilek městského typu, které jsou svým charakterem a dispozicí pro tuto oblast naprosto nevhodné. Těchto novostaveb naštěstí ale v Horních Štěpanicích není mnoho, takže celkový architektonický obraz vesnice působí stále velmi umírněným a harmonickým dojmem.

VIII. Domácnost

Rozhodujícím faktorem, ovlivňujícím komfort bydlení, byl způsob vytápění domu. Pro středověk a mnohdy i počátek novověku byla typická tzv. dýmná či černá jizba. Byla to zpravidla jediná obytná místnost celého stavení. Její název byl odvozován od kouře, stoupajícího z otevřeného ohniště pece. Všudypřítomný kouř nedovoloval vybavit tuto místnost hodnotnými kusy nábytku, a proto mobiliář takovéto domácnosti sestával pouze z nejnútnejších kusů užitných předmětů.

Mezi nejčastější zařízení patřily lavice, rozestavěné podél stěn, které se využívaly nejen k sezení, ale nahrazovaly také postele. V rohu místnosti, napříč proti peci, většinou býval masivní stůl s nízkými stoličkami, pouze hospodář měl právo sedět na vyřezávané židli s opěradlem. Na stěnách bývaly dřevěné police, nádobí, stejně jako další kuchyňské vybavení zůstávalo na peci

či bylo rozvěšeno na kulatých trámech pod stropem, které sloužily také k sušení nejrůznějších předmětů. Nocování v této místnosti bývalo vzhledem k neustálému dýmu z topeniště velice nepříjemné, proto rodina většinou přespávala spíše v komoře či na půdě.⁷⁴

Stěny dýmné jizby se neomítaly ani nebílily, jen v některých případech byly potřené jílem, ne však v celé jejich výšce, ale pouze do úrovně hlavy, protože kouř z topení se držel nejvíce právě v horní polovině místnosti a pod stropem. Malá jednoduchá okna se neotevírala, místnost se větrala dveřmi. Podlaha byla často ještě až do 19. století pouze z udusané hlíny. V zimě v této místnosti dokonce bývala přechovávána drůbež a mláďata domácích zvířat.⁷⁵

Ke zlepšení úrovně bydlení došlo až s přechodem dýmné jizby na světlou, což bylo způsobeno otočením topeniště pece do síně. Tato nová situace, která výrazně přispěla k zlepšení životních podmínek lidí na venkově, způsobila také proměnu ve vybavení domácností, stejně jako ve výzdobě. Samozřejmě se stal nákladnější a zdobnější nábytek; vystlaná postel pro manžele, která stála v rohu jizby, jídelní stůl s vyřezávanými židlemi a lavicemi s opěradlem, které nahradily nepohodlné stoličky, v zámožnějších rodinách i malované skříně a truhly, na stěnách visely obrázky s náboženskými motivy, hospodyně vystavovaly na odiv ozdobnou keramiku, výšivky, krajky, apod.⁷⁶

Od 19. století se začaly bílit stěny světnice a součástí domácnosti se staly i dřevěné podlahy. Prostor kolem vchodu do světnice a kolem kamen býval zpevněn kamennou dlažbou, zejména pískovcovou. Kamenná dlažba však přesto v celé řadě domácností zůstala samozřejmě až do 1. světové války. Stropy světnice byly až do 18. století většinou povalové, tedy z očištěných kulatých trámů, omítnuté jílem. Později se objevují stropy záklopové. Ty se

⁷⁴ VOJTÍŠEK B., VAŘEKA J. *Lidová architektura v severních Čechách*. Česká Lípa, 1999.

⁷⁵ VESELÁ J. *Dům a domácnost našich babiček*. Praha: nakl. Proměny, 2000.

⁷⁶ VOJTÍŠEK B., VAŘEKA J. *Lidová architektura v severních Čechách*. Česká Lípa, 1999.

napouštěly volskou krví, někdy také lněným olejem. Od poloviny 19. století se stropy začal bílit.⁷⁷

Nezbytnou součástí každé domácnosti se stal svatý kout s jídelním stolem. V této rohové části místnosti obvykle visel kříž, v rychtářském domě pod ním navíc bývala koutní skříňka; stěny zdobily obrázky svatých, od konce 18. století byly velmi oblíbené zejména podmalby na skle.⁷⁸ Zároveň zde mohly být umístěny rodinné památky či upomínkové předměty z návštěv poutních míst.⁷⁹ Nad stolem visela vyřezávaná holubice, jako symbol ochrany rodinného stolu. V evangelických rodinách bývaly náboženské atributy mírně odlišné, do svatého koutu se umisťoval např. toleranční patent Josefa II. či Desatero.⁸⁰

Zařízení domu v horských oblastech bývalo také často ovlivněno domácí výrobou. Součástí vybavení mnoha světnic bývaly tkalcovské stavy, které zabíraly významnou část celé místnosti, dále různé pracovní stoly, kolovraty apod.⁸¹

K vybavení domu, zejména pak k svatému koutu a jídelnímu stolu, se také vázala celá řada lidových pověr, výročních a rodinných zvyků. Při zvláštních příležitostech, jako bylo narození, svatba či úmrtí v rodině, se domácnost dočasně uzpůsobovala těmto událostem. O Vánocích se pak velká část místnosti vyklízela, aby se uvolnilo místo pro rozestavení betlémů.⁸²

⁷⁷ VESELÁ J. *Dům a domácnost našich babiček*. Praha: nakl. Proměny, 2000.

⁷⁸ VESELÁ J. *Dům a domácnost našich babiček*. Praha: nakl. Proměny, 2000.

⁷⁹ VESELÁ J. *Dům a domácnost našich babiček*. Praha: nakl. Proměny, 2000.

⁸⁰ VOJTÍŠEK B., VAŘEKA J. *Lidová architektura v severních Čechách*. Česká Lípa, 1999.

⁸¹ VESELÁ J. *Dům a domácnost našich babiček*. Praha: nakl. Proměny, 2000.

⁸² VOJTÍŠEK B., VAŘEKA J. *Lidová architektura v severních Čechách*. Česká Lípa, 1999.

IX.Řemesla a obživa

Většina obyvatel Horních Štěpanic se věnovala zemědělství, někteří jako majitelé malých statků, u ostatních tvořilo doplněk jejich řemesla. Jen výjimečně se někdo věnoval pouze řemeslu.

Postupně se však základním zdrojem obživy většiny obyvatelstva stalo zpracování lnu a výroba plátna. V každé chalupě stálo ve světnici několik tkalcovských stavů, na kterých pracovala celá rodina. Byl zde rozšířen faktorský systém, hotové plátno se z Horních Štěpanic odnášelo do Jilemnice. V 18. století připadaly na jeden dům v Horních Štěpanicích dva tkalcovské stavy, roku 1827 je zde napočítáno 117 tkalcovských stavů.⁸³

S rozvojem plátenictví souvisí i vznik bělidel příze, z nichž nejbližší bylo postaveno v Jilemnici – Hrabačově, kam za prací docházela řada obyvatel i z Horních Štěpanic. V 19. století se začaly objevovat textilní továrny, ve kterých se vyráběly především šátky, ubrusy a ubrousky.⁸⁴

Dalším způsobem obživy bylo zpracování dřeva. Řada mužů si v zimě přivydělávala kácením a svážením dřeva v lese, či jeho zpracováním na pile. Možným přivýdělkem byla výroba šindelů, nábytku nebo řezbářství.

V případě potřeby nákupu byli, kromě občasných trhů, obyvatelé Štěpanic v 16. a 17. století odkázáni na docházku za zbožím do Horní Branné, která byla i sídlem vrchnosti, a dále do Jilemnice a Vrchlabí.

⁸³ Kronika Horních Štěpanic

⁸⁴ Kronika Horních Štěpanic

V 18. století se objevilo několik menších obchodníků i v Horních Štěpanicích, jednalo se především o pekaře v č.p. 6, 24 a 35, kde byla i hospoda, více jich pak bylo v Dolních Štěpanicích.⁸⁵

Perlařské umění

Od 19. století se mnoho lidí věnovalo sekání a navlékání skleněných perel, vyráběných v krkonošských sklárnách v Rokytnici, Harrachově a v dalších místech a od roku 1868 začaly vznikat jednoduché domácí korálkářské dílny. Po domácku se sekaly skleněné válečky, tzv. „rafiky“, na korále. Rafiky kupoval faktor ve skelných hutích a odevzdával je horákům, aby je rozdělili na krátké kousky. K tomu se používaly tzv. „klemprdy“, tedy stojany, na nichž byl brus poháněný šlapáním. Tyto krátké nasekané kousky se nazývaly „bůstky“ a bylo potřeba je pořádně obrousit a poté navléknout na dlouhé drátky.⁸⁶

Obroušené korále, neboli koraly, jak se jim na horách říkalo, přišly zase zpět k faktorovi a ten se postaral, aby dostaly vyleštěním potřebný třpyt. Potom je opět dával mezi lid k navlékání na nitě. Tato činnost byla převážně ženskou záležitostí.

Nejprve bylo pracovní vybavení těchto žen skutečně velmi prosté, korále se z malého korýtka navlékaly na dlouhé tenké jehly. Čím více těchto jehel byla navlékačka schopna udržet v ruce, tím větší byl pochopitelně také její výdělek. Brzy se však horalky naučily svou práci zjednodušit a k navlékání začaly používat jednoduché zařízení sestavené na principu šicího stroje. Šlapáním poháněly mělkou plechovou mísu, která se otáčela a ženy z ní

⁸⁵ HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpnice*. Praha: 1966.

⁸⁶ *Kronika Horních Štěpanic*

jednoduše nabíraly korále na drátky s nitěmi. Brzy se horalové v tomto řemesle stali natolik zručnými, že jim zabezpečilo i poměrně slušný výdělek.⁸⁷

Pěstování a zpracování lnu

První písemné zmínky o spřádání a tkaní lnu na našem území se dochovaly z 5. století. K velkému rozšíření tohoto řemesla však dochází až ve 13. století, za vlády Přemysla Otakara II., kdy se do pohraničních oblastí ze západní Evropy přistěhovala řada různých řemeslníků, mezi nimi i pláteníci. K dalšímu velkému rozkvětu českého lnářství dochází ve 14. století. V této době pozval císař Karel IV. do Čech vlámské tkalce, a tak se české země staly novou, důležitou lnářskou oblastí. Lnářská výroba se u nás v této době významně rozšířila nejen co do objemu, ale také do kvality. Začala se vyrábět velice jemná plátna, která se do té doby dovážela pouze ze zahraničí. Tento příznivý trend českého plátenictví pokračoval i po husitských válkách, až do třicetileté války.⁸⁸

Len pěstovaný pro vlákno se ručně vytrhával, poté se rozprostřel na poli k usušení, a pak se svážel. Stonky lnu se rosily nebo máčely, aby se docílilo oddělení lýka od dřeviny. Rosení většinou trvalo 6 až 7 týdnů. Dobře vyrosený stonek se pak sušil na slunci nebo také na domácích pecích. K lámání stonků se používala tzv. lamačka, nebo také mědlice či trdlice. Zbytky pazdeří se odstraňovaly pročesáním na vochli s železnými hroty. Opakovaným vochlováním se pak docílilo potřebné jemnosti pro předení.

K výrobě příze se u nás používalo vřeten a přeslice, jakési dřevěné tyče na podstavci. Zásoba lnu, zvaná panenka, se upevňovala na horní konec přeslice, tedy na kužel. Upředěná příze se převíjela z vřeten pomocí motáků, což byla zařízení sloužící nejen k převíjení, ale také k měření napředěné příze.

⁸⁷ HNÍK K., SOJKOVÁ J. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003.

⁸⁸ Krkonoše 99/8

Ta se poté soukala a snovala a připravovala se tak pro tkaní plátna.⁸⁹ Do konce 19. století bývalo zvykem ukončovat období zimních přástek lidovým zvykem, tzv. Šedívkem, nebo také „dlouhou nocí“.⁹⁰ Jednalo se o taneční zábavu, vystrojovanou pouze dívkami. Tento svátek připadal zhruba na sedmý nebo čtrnáctý den před koncem masopustu.⁹¹

Krkonošské plátenictví mělo již od 16. století nejen v Čechách velmi dobrý zvuk. Poměrně vhodný terén pro pěstování lnu, který na Jilemnicku byl, umožňoval kultivaci této rostliny i poměrně hluboko v horách. V Krkonoších byl velmi rozšířený manufakturní systém výroby. Podomní plátenictví se tak dostalo do každé vesnice a dokonce i do těch nejzapadlejších chalup vysoko v horách a stalo se obživou pro velkou část obyvatel této oblasti. V některých případech se toto řemeslo udrželo ještě i po 2. světové válce. Všeobecně však k jeho úpadku došlo především v 70. letech 19. století, kdy bylo krkonošské lnářství nahrazeno tovární výrobou. Továrny v údolích a jistý výdělek přitahovaly horské usedlíky, kteří tak za prací scházeli dolů do údolí. To mělo za následek postupný odliv obyvatel z horských oblastí, vysoko položených osad a samot.

Modrotisk

Modrotisk se vyvinul z orientální techniky zdobení textilií pomocí voskové batiky a z tradičního barvířství. Kolébkou modrotisku byla jihovýchodní Asie. Do Evropy ho pak přivezli v polovině 16. století holandští obchodníci. Modrotisk se velmi brzy stal jedním z nejvyhledávanějších a nejrozšířenějších druhů potištěných textilií a jeho obliba výrazně přispěla k rozvoji evropského textilního tisku. Brzy byl dokonce dovážen a prodáván v tak velkém množství, že se v některých zemích výrobci barevně tkaných

⁸⁹ Krkonoše 99/8

⁹⁰ LAUDO VÁ H. *Prameny lidových tradic Čech*. Praha: IPOS – Informační a poradenské středisko pro kulturu, 2000.

⁹¹ ZÍBRT Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad, 2006.

látek začali bouřit a např. ve Francii či Německu dokonce dosáhli dočasného zákazu jeho dovozu.

Ve druhé polovině 18. století se modrotisk rozšířil z Německa do Čech a odtud pak na začátku 19. století přes Moravu a Slezsko i na Slovensko. Zpočátku se zabydlel v městském prostředí, brzy však zdomácněl i na venkově. V mnoha oblastech se dokonce stal základní složkou lidového kroje.

Největší zásluhu na rozšíření modrotisku v českých zemích měly nespočetné malé dílny barvířů. V 19. století se v Podkrkonoší nacházely na mnoha místech, zejména v Nové Pace, Vrchlabí, Lánově, Lomnici nad Popelkou, ve Vysokém nad Jizerou, Hrabačově či v Jilemnici, kde působili významní výrobci modrotisku, např. Josef Žalský, Jan Kraus a další. Od první poloviny 19. století byly modrotisky vyráběny také v tehdy vznikajících továrnách a tiskárnách, kde byly k jejich efektivnější výrobě používány válcové tiskací stroje. Malé modrotiskařské dílny této levné konkurenci nedokázaly dlouho odolat a většina z nich už tak na konci 19. století zanikla a jen místy se toto řemeslo udrželo až do 40. let 20. století, po 2. světové válce už nebylo obnoveno téměř nikde.⁹²

Jak již bylo řečeno, Podkrkonoší bylo významnou plátenickou oblastí. Pro výrobu modrotisku se zde až do poloviny 19. století užívala lněná plátna a od této doby pak i bavlněné tkaniny. Modrotiskové formy se vyřezávaly z hruškového či ořechového dřeva, autory těchto forem bývali specializovaní řezbáři zvaní formštechři, jen vzácně si barvíři vyřezávali tiskové formy sami. Nejstarší formy bývaly celé dřevěné, pozdější se pak vytvářely kombinací řezby a kovových hřebíčků a plíšků.

Forma se namáčela do speciální škrobovité směsi zvané pap. Složení této látky bývalo tajemstvím jednotlivých dílen. Na čisté a dobře vymandlované

⁹² Krkonoše 2002/1

látce pak tisk pokryl ta místa, která měla zůstat neobarvena. Textilie se ponořila do studené barvicí lázně, tzv. kypy, která se připravovala z indiga, vápna, zelené skalice a dalších příměsí. Látka se poté vytáhla a vystavila na vzduch, který způsobil typické modré zbarvení. Výsledný odstín modrotisku byl určován počtem ponoření do kypy. Délka tohoto procesu trvala průměrně dva dny, poté následovalo máchání a ustalování barvy v roztoku kyseliny sírové. Užívaných vzorů byla celá řada, jedna barvířská dílna mohla vlastnit i několik set forem. Zejména u městských modrotiskařů byly tyto vzory často ovlivněny dobovými styly, zejména rokokem a empírem⁹³.

Svážení dřeva

Řada lidí na horách, hledajících přivýdělek k nevýnosné práci na svém hospodářství, odcházela za službou do vrchnostenských lesů, kde káceli a přibližovali dřevo k vodním tokům a cestám. V letním období káceli a svázeli kmeny, které byly určené jako polenové dřevo k topení.

V zimě se ke svozu dřeva používaly typické krkonošské saně zvané rohačky. Ovládal je jediný člověk a řídit tento velký náklad nebylo nic jednoduchého. Dřevař držel v ruce rohy a brzdil saně nohama vystrčenýma dopředu. Když ani to nepomohlo, musel k jejich zastavení použít balík polen, připoutaný řetězem k nákladu, který hodil dozadu za saně. Ke svážení dlouhých kmenů sloužila dvojice krátkých saní, přivázaných za sebou, přední saně pak sloužily jako řídicí.⁹⁴

Na půdách horských chalup se dodnes zachovala celá řada takovýchto exemplářů, jejich řízení je však bohužel poměrně náročnou a nebezpečnou zábavou a vyžaduje velkou praxi.

⁹³ Krkonoše 1996/10

⁹⁴ BARTOŠ M. *Člověk a hory*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 1998.

Dřevo dopravené ke břehům Jizery, Jizerky a Labe se pak splavovalo v období jarního tání při velké vodě do Hrabačova, Horní Sytové a Hořeního Vrchlabí, kde bylo dále zpracováváno na pilách.⁹⁵

Truhlářství

Poměrně častým řemeslem na horách bývalo také truhlářské umění a výroba lidového nábytku. Mezi nejtypičtější kusy vyráběné v Podkrkonoší patřily především malované skříně a truhly. Malovaný nábytek se v minulosti vyráběl po celé Evropě, předměty vyráběné v českých zemích se však od těch zahraničních poměrně odlišovaly. Už na konci 18. století se v Čechách vytvořily různé stupně umělecké úrovně a odlišné způsoby zpracování. K nejvyspělejším z nich patřil právě lidový nábytek vyráběný v Podkrkonoší.

Pro nábytek v této oblasti bylo charakteristické použití modrého základu výmalby s bílými výplněmi. Do nich bývaly zakresleny plošné motivy kytic ve vázách, košíčcích, mísách, apod. Nábytek mívával vyklenuté římsy, trojúhelníkovité štítky, bohatě vyřezávané prvky, atd., šatní skříně bývaly víceboké, nejčastěji šesti či osmi. Nejtypičtějším znakem podkrkonošského nábytku pak bylo bílé mramorování na sytě modrém podkladu, doplněné o značné množství bílých výplní zdobených kyticemi, z nichž dominovaly tři velké růže nad vázou. Oblíbeným námětem ale také bývaly malby jiných květin, pestře barevných ptáčků, ale i zobrazení celých postav nebo polopostav světců.⁹⁶

Výzdoba nábytku v první třetině 19. století ještě nesla prvky barokního stylu. Ve čtyřicátých letech pak poněkud opožděně přichází ke slovu klasicismus a empír.⁹⁷

⁹⁵ BARTOŠ M. *Člověk a hory*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 1998.

⁹⁶ STAŇKOVÁ J, BARAN L. *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Panorama, 1987.

⁹⁷ Krkonoše, 2002/9

Malovaný nábytek se v Podkrkonoší vyráběl v tak velké míře, že místní obyvatelé nebyli schopni jeho množství zkonsumovat a vyvážel se proto i do jiných oblastí Čech a do Slezska. Podkrkonošské malované skříně a truhly bývaly velmi oblíbené např. také v Polabí, kde se vžily pod názvem „kartounové“.⁹⁸

Betlémařské umění

Betlémy v Krkonoších byly velké, často několik metrů dlouhé scénérie na dřevěných podstavcích, které se upevňovaly do rohu světnice. Mívaly speciálně tvarované papírové pozadí ve tvaru skal, pokrytých mechem, apod. K betlému většinou náleželo velké množství dílů, čítajících mnohdy i přes tisíc kusů. Ty zahrnovaly scénu jesliček, tj. jeskyni, přístřešek, či chlév, v němž byla umístěna sv. Rodina, tedy Panna Marie, sv. Josef a Ježíšek v jesličkách. Vzadu byly umístěny postavy stájových zvířat. Nad jesličkami většinou visela kometa a byl připevněn anděl, nesoucí v rukou stuhu s nápisem *Gloria in excelsis Deo*, neboli Sláva na výsostech Bohu. U jesliček jsou pak shromážděni první svědkové Božího narození, pastýři s ovečkami.⁹⁹

Dalšími postavami jsou darovníci nejrůznějších podob, odpovídající představám této významné biblické scény lidí na venkově. Tyto figurky vykonávají nejrůznější řemesla a jsou většinou oblečeni do typických českých oděvů. Proto můžeme v krkonošském betlémě nalézt postavy pekařů, truhlářů, kominíků, děveček nesoucích husu, či vánočku, hospodyni s košíkem vajec, apod. Další důležitou součástí betlémského výjevu jsou muzikanti hrající na celou řadu hudebních nástrojů, jako např. na basu, dudy, housle, flétnu, různé trubky aj. Někde je součástí betléma i andělská muzika.

⁹⁸ STAŇKOVÁ J, BARAN L. *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Panorama, 1987.

⁹⁹ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

Vedle vlastních figurek, vyřezávaných ze dřeva a ručně malovaných, patří k betlému i řada dalších dělů, především kulisy města Jeruzalém. Jelikož však tvůrci betlémů často neměli úplně jasnou představu o tom, jak toto božské město vypadá, přetvářeli si jeho podobu svým představám, jež korespondovala spíše s uspořádáním českých měst a vesnic. Jeruzalém tak často stojí nad skálou s darovníky, za ním jsou tzv. dálniny, neboli malované pozadí s horami a hvězdnou oblohou. Kolem betléma se pak zasazují smrkové, či jedlové větvičky, dolní okraj celého podstavce většinou lemuje bílý krajkový pás.

O zručnosti řezbářů z Podkrkonoší svědčí např. i unikátní mechanický betlém z Jilemnice, jehož tvůrcem byl řídící učitel dívčího gymnázia Jáchym Metelka. Ten svou práci započal v roce 1883 a dokončil ji v roce 1913. Svě jesličky vybavil nejen velkým množstvím technicky náročných figurek, vytvářejících po spuštění mechanického stroje neuvěřitelných tři sta padesát pohybů, ale doplnil je také bohatým zvukovým doprovodem. Pro svou technickou náročnost dosud nemohl být tento obdivuhodný soubor vystaven mimo město svého původu a je proto v dnešní době uložen v Krkonošském muzeu v Jilemnicích.¹⁰⁰

V 19. a 20. století býval betlém v průběhu vánočních svátků ve světnici velmi významným objektem. Stavěl se poměrně dlouhou dobu, často až okolo čtrnácti dnů, aby byl hotov do Štědrého večera, kdy se u jesliček rozsvítilo světlo. K betlému se také dříve nadělovaly malé dárky. Světnice se kvůli nadměrným rozměrům betléma musela také často přestavovat a betlém pak býval vystaven až do Hromnic, tedy do 2. února.

Betlémy dříve bývaly součástí téměř každé rodiny a vytvářelo je obvykle až několik generací. V současné době jsou tyto sestavy, čítající neuvěřitelné množství kusů, velikou vzácností. Mezi nejkrásnější a pravděpodobně i nejhodnotnější patří např. betlém pana Fajstavera, jenž po svém postavení pokrývá plochu až osmi metrů. V současné době pochopitelně výroba betlémů v Horních Štěpanicích nepatří mezi „nejrozšířenější řemesla“, přesto se stále

¹⁰⁰ HNÍK K., LUŠTINEC J. *Mechanický betlém Jáchyma Metelky*. Vrchlabí: Správa KRNP, 2002.

ještě najde několik nadšenců, kteří svůj betlém každý rok rozšíří o několik nových figur darovníčků a kulis domků a v jejichž práci se dodnes zachovává betlémářská tradice slavných krkonošských řezbářů.

X. Lidová strava

Lidová strava v Horních Štěpanicích, stejně jako v celých Krkonoších, byla sice prostá a chudá, ale přesto poměrně rozmanitá. Hlavní složku tvořily především rostlinné produkty. Z pěstovaného obilí se vyráběl chléb, kterého se pekla řada druhů (např. žemlový, žitný, jáhlový, pohankový, kořenný, ze žaludů, rozinkový, bramborový, medový, pivní a řada dalších). Tvořil často jedinou přílohu k většině jídel, samostatné jídlo, nebo součást jiných pokrmů.

Druhou nejvýznamnější surovinou se staly brambory. Přípravovaly se na velké množství způsobů, vařila se z nich sladká i slaná jídla, polévky i pečivo. U nejhudšího obyvatelstva se v různých obměnách jedly třikrát denně po celý týden, ale i u majetnějších představovaly důležitou součást stravy.

Zeleninu zastupoval tuřín, černá ředkev, cibule, mrkev a hlavně zelí, které se nakládalo a stalo se významným zdrojem vitamínu C v zimním období. Ovoce ze sadu se sušilo nebo zavářelo, často se z něj připravovaly sváteční omáčky k masu nebo studené polévky zvané „rymbulice“. Sladilo se včelím medem.¹⁰¹ Mimo pěstovaných plodin se strava doplňovala sběrem lesních plodů. V lesích okolo Horních Štěpanic rostly maliny a ostružiny, do vyšších poloh na Žalském kopci se chodilo na borůvky. Významnou složku potravy tvořily lesní houby, které doplňovaly řadu jídel a byly náhražkou masa¹⁰².

¹⁰¹ MARHOLD J. *Krkonošská kuchařka*. Praha: Ikar, 2002.

¹⁰² Krkonoše, 2000/8

Ze živočišných produktů se nejčastěji používaly mléčné výrobky, specialitou je sýr z kozího mléka, kterému se říkalo hořčák a v každé rodině se připravoval podle vlastního receptu. Maso se používalo výjimečně, hlavně z vlastního chovu, čili hovězí, kůzlečí nebo drůbeží. Dále se lovila divoká zvěř, především zajáci. Na podzim v době tahu se chytalo ptactvo.¹⁰³

Nejznámějším a nejtypičtějším krkonošským jídlem je kyselo, polévka připravovaná z chlebového kvásku a hub, někdy se do ní přidávají i vejce a podává se s vařenými bramborami.¹⁰⁴

Ve Štěpanicích ani v okolí není žádný doklad o pěstování chmelu nebo vinné révy, vyráběla se však domácí vína z jeřabin, borůvek, šípku, bezu a dalších lesních plodů. V Horních Štěpanicích č.p. 5 páčil Jan David Honců z hořcových kořenů „honcouku“ („hořcouka“, „enciánka“), která byla v okolí velmi oblíbená. Zvláštním nápojem byla „břečka“, získávaná na jaře ze stromové mízy. Dále se vyráběla řada ovocných a bylinných limonád a likérů.¹⁰⁵ Mezi oblíbené nápoje patřilo také pivo, ať už světlé či tmavé. Lidé v Horních Štěpanicích byli odkázáni na vlastní domácí výrobu nebo na dovoz piva z pivovaru v Jilemnici.¹⁰⁶

Pro ilustraci toho, jak v Krkonoších vypadal běžný jídelníček, přikládám výpis ze Štěpanické kroniky. *„K snídani bývalo kyselo a brambory nebo ½ žejdlíku mléka nebo tzv. vodovka. Podobná jídla bývala v poledne a večer, mimo ně kaše, mazance apod. Chléb býval špatný, velmi často ovesný nebo tzv. prachový (totiž z mlýnského smetí), jehož 2 libry byly za 14 krejcarů. Do čtyřicátých let o kávě věděl málokdo, a když nastala, vařivala se jen o křtinách,*

¹⁰³ MARHOLD J. *Krkonošská kuchařka*. Praha: Ikar, 2002.

¹⁰⁴ Krkonoše, 2000/8

¹⁰⁵ MARHOLD J. *Krkonošská kuchařka*. Praha: Ikar, 2002.

¹⁰⁶ Krkonoše, 1999/2

*při svatbách, pak asi třikrát, čtyřikrát za rok o božích hodech a velikých svátcích, později každou neděli. Sladivala se syropem.*¹⁰⁷

Při přípravě jídel i při samotném stolování se zachovávaly některé zvyklosti, pověry a obyčeje, jež se postupně ve 20. století vytrácely. Při stolování byl dodržován přesný zasedací pořádek, určující, kde mají jednotliví členové rodiny, ale i hosté sedět. Lidé věřili, že by rodině mohlo přinést neštěstí nebo dokonce smrt, kdyby při slavnostních událostech byl u stolu lichý počet stolovníků. V katolických rodinách pak má každé jídlo začínat i končit modlitbou.¹⁰⁸

Lidová kuchyně vycházela vždy především z potravin domácího původu. Stejně jako byl prostý výběr potravin, tak prostá byla i úprava jídel. Teprve koření dodávalo jídlům rozmanitou chuť. Některé druhy koření si mohly ženy na venkově vypěstovat samy. Ze zdomácnělých rostlin to byl především křen, kopr, libeček a majoránka. Celer, cibule, česnek a pažitka patřily k nejužívanějším druhům zeleniny. Některé byliny byly pěstovány především pro své léčivé účinky, zejména dobromysl, saturejka, či máta.¹⁰⁹

Jak již bylo řečeno, mezi nejčastější jídla na venkově patřily polévky, a to nejen v teplé úpravě, ale i polévky studené, připravované z nejrůznějších druhů ovoce, zalité mlékem. Mezi bezmasými jídlami byla určitě nejvíce rozšířena jídla z brambor. Připravovala se různým způsobem, od pečení venku na ohni, nebo doma v otevřeném ohni na třínožce, vařené ve slupce či oškrábané, maštěné máslem či sádlem. Zapíjely se mlékem nebo podmáslím. Syrové a vařené brambory byly hlavní surovinou pro přípravu těst. Dále se vyráběly houskové a krupicové knedlíky. Důležitou roli hrály také různé kaše, např. z jáhel, krupice, pohanky, kaše z luštěnin, apod.

¹⁰⁷ Kronika Horních Štěpanic

¹⁰⁸ JAKOUBĚOVÁ V. *Chléb se peče, polévka se už vaří*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2000.

¹⁰⁹ HRABĚTOVÁ J. *Koření v kuchyni našich babiček*. Praha: Polabské muzeum v Poděbradech, 1996.

Maso se v horských domácnostech připravovalo málo a ve všední dny se nevařilo téměř vůbec. Vepřového masa si lidé užili jednou ročně v období zabíjaček a v období po nich, kdy se vařilo z toho, co zbylo. Hovězí maso se vařilo jen v bohatých rodinách. Jinde se hodně zpracovávalo maso uzené a škvarky v kombinaci s bramborami, zeleninou, kroupami a luštěninami. Z ostatních mas se zpracovávala hlavně drůbež, maso králíčí a kůzlečí, méně často pak nalovená zvěřina. Připravovalo se hlavně s různými omáčkami, nadívané, zapečené, dušené se zeleninou či bylinkami, oblíbená byla též masa připravovaná na sladký způsob, tedy se sladkými omáčkami.

Důležitou roli hrálo pečivo. Nejjednodušší a zřejmě nejstarší byla příprava pečiva z nekynutého těsta, zadělávaného vodou nebo mlékem. Dělal se z něj placky pečené v peci nad otevřeným ohněm, v troubě nebo na plátech. Z podobného těsta, kypřeného kvasnicemi, se také pekly kulaté nebo podlouhlé bochánky. Někdy se těsto splétalo do praménků, sypalo solí, mákem a kmínem. Pokud se těsto plnilo, pak povídky, dušenou řepou, mrkví, mákem nebo tvarohem. Tyto plněné vdolky se pekly v troubě nebo se smažily v tuku. Ve všední dny se pekly buchty, vdolky či koláče z tmavé mouky.¹¹⁰

Zvláštní postavení mezi pečivem zaujímal chléb. Nejvíce se pekl ze žitné mouky, k té se ale občas přidávala mouka ječná, ovesná nebo pohanková. Sváteční chléb se pekl z pšeničné mouky. Chléb byl pokrmem především sytícím. Hrál roli symbolu dostatku, úrody a pohostinnosti. Proto s ním byla spojena i celá řada lidových rčení, např. *Kdo bodá do chleba, bodá do Krista; Kdo jí rád okoralý chléb, toho bude vždy provázet štěstí; Chléb je třeba na noc zabalit, protože prý také spí*, apod.¹¹¹

¹¹⁰ JAKOUBĚOVÁ V. *Chléb se peče, polévka se už vaří*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2000.

¹¹¹ JAKOUBĚOVÁ V. *Chléb se peče, polévka se už vaří*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2000.

Chléb se nikdy nejedl čerstvý, ale nakrojil se až druhý či třetí den. Konzumoval se až čtrnáct dní, než byl úplně okoralý. I takovýto chléb se ale upotřebil, lámal se například do kávy, do polévek, či ze z něj polévka vařila. Úcta k chlebu lidem nedovolovala, aby se jeho zbytky nechávaly zkrmovat dobyt看em. Chléb se dříve peklo do zásoby.

Příprava pečiva byla spojena především se svátečními dny. V tuto dobu se peklo zejména pečivo bílé, např. koblihy, pletence, koláče, atd. Pečivo provázelo oslavy narození dítěte, svatby, ale také úmrtí. Pečivo bylo součástí oslav letního a zimního slunovratu, později doprovázelo také některé církevní svátky. Důležitou roli hrálo při sklizni různých plodin, především obilí, ale také při pohostění u příležitosti zakončení zemědělských prací. Pečivo bylo zároveň symbolem díky za prokázanou službu, projevem pocty, náklonnosti a lásky.¹¹²

Strava při zvláštních událostech

Mezi výjimečné události společenského života patřila svatba. Její okázalost vždy závisela na finanční situaci rodiny. Svatební hostina mohla být velice chudá, skládající se např. pouze z polévky s houskami, krupičné kaše s perníkem polité sirupem a doplněné buchtou, která se připravila ze sušených švestek. Většina rodin se však snažila svatebčanům vystrojit hostinu co nejbohatší. Zvykem bývalo podávat v tento den hostům jindy vzácnou bílou kávu. Kde nebyla podávána káva, dostali svatebčané chléb s máslem a k tomu různé rosolky.

Ve svatební den ráno chodili lidé do domu ženicha i nevěsty na tzv. kejvanou, ženy a děti dostávaly na těchto občůzkách koláče, v chudších rodinách pak jen rohlíky a chleba. Po samotných oddavkách býval slavnostní oběd, při kterém nevěsta s ženichem seděli v rohu stolu každý na jedné straně a

¹¹² JAKOUBĚOVÁ V. *Chléb se peče, polévka se už vaří*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2000.

jedli z jednoho talíře. Před jejich talířem na malé ošatce ležely dva krajíčky chleba, svázané červenou stužkou. Ty si obvykle nevěsta schovávala ještě dlouho po svatbě. Ještě před podáváním oběda se na nevěstu a ženicha házel hrách, v bohatších rodinách pak různé sladkosti a cukroví, které měly svatebčanům zajistit hojnost.

Oběd sestával z několika chodů, v majetnějších rodinách býval masitý. Nejprve se podávala hovězí polévka, když byla na stole, vyzval družba k modlitbě, po které se teprve začalo jíst. Bylo přineseno hovězí, skopové, jen výjimečně vepřové maso, jitrnice a jelita nebo drůbež. Při prostších svatbách byla jen pečeně a drůbež, někde také tuřín s mrkví a hlávkové zelí. Hosté mívali dva talíře, z jednoho jedli, na druhý si odkládali výslužku¹¹³.

Velmi důležitou roli ve svatební den sehravalo pečivo. V 18. století byla jeho příprava ještě poměrně chudá, od 19. století se začalo péct více druhů, např. makovníky, koblihy, trdelníky, bábovky, apod. Velmi důležité pak byly koláče. Na větších svatbách jich byl zastoupen celý sortiment od maličkých koláčků až po velká kola a věnce. S pečením se začínalo již několik dnů před svatbou a většinou se ho účastnilo i několik pomocnic. Hosté si pak odnášeli pečivo ze svatby domů. Pekl se také rohový koláč, který měla dostat starší družička, aby se do roka vdala. Malé koláčky také rozdávala hospodyně v den svatby přihlížejícím osobám nebo je rozhazovali přihlížejícím při cestě do kostela.

Vedle koláčů byly rozšířeny i věnce, splétané z jednoho, dvou i tří pramenů. Velký věnec se pek l z tuhého koláčového těsta. Byl stočen z několika pramenů do kruhu, převázán stuhami z těsta, někdy z látky. Věnec míval v průměru 30 až 40cm. Ve druhé polovině 19. století bylo tradiční svatební pečivo doplněno či nahrazeno svatebními dorty. Na závěr hostiny ho novomanželé obvykle společně krájeli a podílejí jím zúčastněné hosty.

¹¹³ Krkonoše 1997/6

Zvláštní strava byla spojena i s pohřebními obřady. Před odchodem na slavnostní ceremoniál se příbuzným a zúčastněným hostům nabízel krajíc chleba, v zámožnějších rodinách se napekly vdolky, koláče a buchty. Nejvíce se však pohoštění odbývalo až po pohřbu, největší roli při něm hrál chléb a bílé pečivo. V bohatších domácnostech se někdy podávalo i pečené maso.¹¹⁴

Důležité místo mezi sváteční stravou zaujímal také vánoční pečivo. Mezi krajové zvláštnosti pak patří tzv. mikulášský perník, který se na horách vyráběl již od 14. století. Perníkáři si k jeho přípravě vyřezávali speciální dřevěné formy. Do nich se vlačovalo těsto z žitné či pšeničné mouky, zároveň se vymazávaly hrachovou moukou, aby se daly po upečení perníky z formy snadno vyndat. Perníkářské formy byly ostře řezané a jejich tvarů byla celá řada. Mezi nejčastější motiv patřil kůň, kolébka, srdce, apod. Později se začala objevovat i témata spojená s městským prostředím, jako např. vznešená dáma se svým kavalírem, barokní kočár, atd. Velmi častým motivem byl samozřejmě také Mikuláš s čertem a andělem. Do 18. století byly perníky hladké a svou nahnědlou lesklou barvu získávaly pouze pečením.

Později se místo vyřezávaných forem začaly používat předlohy plechové a perníkové pečivo se zdobilo ruční malbou z cukrové polevy, jak bílé, tak různobarevné. Kolem roku 1860 se na perníky začaly také lepit barvotiskové obrázky. Okraje se zdobily polevou a obrázky s různými nápisy.¹¹⁵

¹¹⁴ JAKOUBĚOVÁ V. *Jak jde život, aneb narození, svatba, smrt*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2004.

¹¹⁵ Krkonoše, 1997/11

XI. Škola

První vyučování v Horních Štěpanicích se konalo v r. 1714, když Mikoláš Kynčl ve své chalupě č.p. 3 zřídil školu, ve které 50 let vyučoval. Po jeho smrti pokračoval v jeho práci syn Ignác Kynčl (učil 35 let) a po něm v témže stavení František Mencl z Jablonce (*1719 +1804) a František Dušek z Jilemnice (*1804 +1833). Za tohoto učitele byla v roce 1817 postavena nová škola. Do školy chodily děti nejen z H. Štěpanic, ale i z Benecka, Lhoty Štěpanické, Rychlova, Mrklova a D. Štěpanic. Nejdříve se oddělilo Benecko, které si v r. 1791 zřídilo vlastní školu, ve které byl prvním učitelem Josef Pitrman.

V hornoštěpanické škole se vyučovalo jen v jedné světnici. Školou povinných dětí bylo 291. Proto na základě rozhodnutí krajské komise byly přistavěny dvě nové školní světnice a dva byty pro učitele. V roce 1875 byla povolena stavba školy v Dolních Štěpanicích a vyučovat zde začal výpomocný učitel Josef Janata. Stejně tak byla postavena v roce 1879 škola v Mrklově a učitelem byl Jan Kubát z Branné.

Tehdejší prázdniny byly rozděleny na letní (od 1.8. do 21.8.) a zimní (od 24.12. až 21.1.). Od roku 1880 byly pouze letní prázdniny a to od 1.8. do 16.9. Roku 1903 se dětem v zimních měsících začaly vařit školní polévky.

Jedním z nejvýznamnějších pedagogů, který v Horních Štěpanicích působil, byl Josef Šír, současník a přítel Jana Buchara – učitele a zakladatele krkonošského Klubu turistů, který žil v letech 1859 - 1920. Byl autorem mnoha knih a povídek s místní tematikou a sepsal také kroniku Horních Štěpanic, kterou doplnil ilustracemi horských stavení.¹¹⁶ Velký vliv na místní obyvatele mělo také jeho vlastenecké smýšlení. Na Jindrově skále cestou ze Štěpanic na Benecko je mu věnována pamětní deska z roku 1945.

¹¹⁶ Krkonoše 99/1

Přehled dětí povinných školní docházkou

1858	H.Štěpanice	51
	Lhota	32
	Zákoutí	11
	Rychlov	19
1879	celkem	167
1907	H.Štěpanice	52
	Lhota	39
	Zákoutí	8
	Rychlov	15
	D.Štěpanice	10
	Mrkov	3
	Valteřice	5

XII. Odívání

Lidový oděv na vesnici prošel ve svém vývoji celou řadou změn a úprav, byl silně ovlivněn městskou módou. Je však třeba říci, že lidé nepřijímali tuto módu okamžitě a bez výhrad, k městskému oblečení se stavěli poměrně nedůvěřivě a hleděli spíše na jeho praktickou stránku. Módní prvky se v lidovém oděvu uplatňovaly se značným zpožděním a nebylo proto divu, že jednou zažitý typ oblečení přetrvával dlouhé období beze změny. Na to měla velký vliv i šetrnost a chudoba, mnoho lidí nosilo stejný oděv po většinu života.

Jednou z nejvýznamnějších sběratelek krkonošského lidového oděvu na Jilemnicku byla Slávka Holubová. Ta v časopise Krkonoše v roce 1937 uveřejnila výsledky své sběratelské činnosti. Spolu s další sběratelkou A. Vanclovou objevily v podkrkonošských vesnicích Kruhu, Mříčné, Hrabačově, Dolních Štěpanicích a Roprachticích řadu jednotlivých prvků původního

oděvu, z nichž se jim podařilo zrekonstruovat tradiční lidový oděv této oblasti.¹¹⁷

Vývoj lidového oděvu pochopitelně podléhal dobovým trendům a zvykům. Středověký oděv vycházel zpočátku z šatu románského, v němž byly silně patrné stopy východní byzantské módy a antiky, pozvolna přecházel do oděvu gotického, v jehož vzhledu převažovaly západní vlivy.¹¹⁸ Proměna tohoto oděvu však probíhala velice pozvolně a nenápadně a prosazení nových prvků bylo proto dlouhodobou záležitostí.

Od 11. století se ženy oblékaly do volného, splývavého oděvu s dlouhými rukávy, obvykle přepásaného v pase. Tento oděv se někdy skládal ze dvou částí; svrchní šat býval v latině nazýván „tunica“, do češtiny pak býval překládán jako „sukně“. Muži nosili podobný oděv, jen jeho délka bývala výrazně kratší, obvykle po kolena, spodní část pak tvořily nohavice. Materiál, z něhož býval tento oděv vyroben, bylo pravděpodobně hedvábí. Tradiční oděv poté v obou případech doplňoval plášť či jiný druh přehození.¹¹⁹ K největší změně lidového oděvu došlo pod vlivem renesanční módy, která rozdělila do té doby obvyklý rubáš na dvoudílný kabátek a sukni, zavedla nošení zástěr, i čepce jsou zčásti renesančního původu. Baroko a rokoko poznamenalo oděv svou barevností, zvláště u mladých lidí.¹²⁰ V průběhu 16. až 19. století se také u mužského oděvu upustilo od nošení nohavic, tedy dlouhých, po kotníky sahajících kalhot ze sukna, místo nich se ujaly krátké úzké kalhoty, sahající po kolena. Zároveň byly rozšířeny také dlouhé plátěné kalhoty. V ženském lidovém oděvu se postupně uplatňují skládané, v pase řasené sukně, překryté zástěrou, součástí se stávají živůtky a šněrovačky prošité kosticemi. Přes

¹¹⁷ Krkonoše, 9/2000

¹¹⁸ ŠTĚPÁNOVÁ I. *Příspěvek k typologii součástí středověkého oděvu*. in *Studia Ethnographica III*, Praha: Univerzita Karlova, 1976.

¹¹⁹ STRÁNSKÁ D. *Sukně, sukmany, sarafany*. in *Národopisný věstník československý*, Praha: Národopisná společnost československá, 1952/3-4.

¹²⁰ Krkonoše, 9/2000

svrchní část oděvu si ženy uvazovaly lněné plachty, hlavu si zakrývaly zdobenými čepci.¹²¹

Na přelomu 19. a 20. století vlastní typ oděvu z dřívějška vymizel, v ženském oděvu zůstal zlatý nebo stříbrný čepec, špenzr nebo kožíšek, bílé punčochy a přezkové střevíce. Místo čepce už se také hlava pokrývala pestrým šátkem nebo velkým přehozem. Podkrkonošský oděv se v této době začíná projevovat používáním tlumenějších barev. I tak bývalo ženské odívání vždy výrazně pestřejší než mužské. Z barev na svrchním oděvu převládaly zelená, modrá, hnědá a fialová. Mužské oblečení působilo fádňěji, u něj byla hlavní barvou hnědá, černá, šedá a modrá. Jen zimní kožichy co do zdobnosti bývaly někdy výjimkou.

Sváteční oděv krkonošských děvčat míval společné rysy s novopackým krojem. Vyznačoval se svítivou bělostí. V místních podmínkách se dobře dařilo lnu, který poskytoval velice tenké, jemné, ale přesto pevné vlákno. Z něj se vyrábělo kvalitní plátno, na kterém se bohatě uplatňovala jemná výšivka.

Mužský oděv se obvykle skládal z plátěných košil a kalhot v délce pod koleno, které se lišily použitým materiálem v závislosti na majetkových poměrech, od nejlevnějšího plátna až po jelenici. Kalhoty byly doplněny barevnými pletenými punčochami a vestou z modrého sukna s knoflíky.

Všední oděv žen byl velmi prostý. Skládal se z řasené sukně, plátěné či režné, zástěry z pruhovaného kanafasu, modrotiskové jupky a košile s krátkými rukávy, která se u krku uvazovala tkaničkou. Na hlavách nosily ženy šátek uvázaný „na babku“. Na nohou nosily dřeváky, později pantofle, nejčastěji však chodily naboso.¹²²

¹²¹ STRÁNSKÁ D. *Haleny a jejich rozšíření a návrh odborných termínů*. in Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, Praha: Národopisná spoločnosť československá, 1963/2.

¹²² POLOPRUDSKÁ M. A.D. 2002 *Z odkazu předků...*, Jablonec nad Nisou: 2001.

Služky se šatily látkami z plátna. Cuckové plátno nebo koudelnou přízi si barvily, jak říkaly „tiskly“, a nazývaly proto takovéto šaty „tištěnky“. Spodničky mívaly z nebarveného plátna. Do kostela v létě chodily bosé a teprve u kostela se obuly. Také čeledínové a dělníci chodili v kalhotách a košilích z cuckového plátna.¹²³

Tradiční ženský kroj, který se oblékal pouze při zvláštních příležitostech, se vyznačoval složitým bílým vyšíváním s prolamováním a na okraji se zoubkováním a bohatostí vlněných či hedvábných látek na sukňe a později i na zástěry. Košilky nejstaršího svátečního obleku byly z tenkého lněného batistu s vydutými rukávy, které se nad loktem stáhly protaženou tkaničkou. Aby rukávy udržely svůj tvar, oblékaly se pod ně baňaté rukávce z tvrdého organtýnu nebo silně škrobeného tylu. Kolem krku se uvazoval široký řasený límec, který byl vyšitý stejným vzorem jako košilka.

Přes košilku se uvazovala šněrovačka vyztužená kosticemi, nejčastěji z bílého či růžového květovaného damašku se zakrytým šněrováním. Pokud se vyskytovala výšivka, byl ornament velice jednoduchý, nejčastěji proveden perlovou výšivkou. Pozdější šněrovačky byly soukenné nebo sametové, obvykle černé barvy, vyzdobené zlatými či stříbrnými prýmkami, které tvořily zároveň ozdobné vrchní šněrování, a jež byly na dolním okraji zdobeny zvarhanělým nástavkem. Ve druhé polovině 19. století se pod vlivem městské módy zaměnily šněrovačky za špenzry, látkové přiléhavé kabátky, šité z různých materiálů. Tyto kabátky byly rovněž silně vyztuženy kosticemi, zapínaly se vpředu a měly hluboký výstřih, do kterého se dával pestrý šátek s třásněmi, v zimě vlněný, v létě hedvábný. Záva kabátku byla úzká, dílková, rukávy na ramenou vyduté se k zápěstí zužovaly. Špenzry se také zdobily prýmkami a třásněmi. Z nich se později vyvinuly tzv. fišpanové kabátky, upjaté kabátky bez výstřihu, vyráběné nejčastěji z tmavých látek¹²⁴.

¹²³ POLOPRUDSKÁ M. A.D. 2002 *Z odkazu předků...*, Jablonec nad Nisou: 2001.

¹²⁴ Krkonoše, 1937/8,9,10

Sukně neboli parkány byly nejčastěji vlněné nebo hedvábné, hodně našasené, květované nebo pruhované a sahaly do půli lýtek. Pod ně se oblékaly tři až čtyři bílé, plátěné, hodně nabírané a silně škrobené spodničky, které byly rovněž zdobené výšivkami, krajkami a záložkami. Zástěry bývaly také dosti zřasené, z bílého plátna, na spodním okraji zdobené stejnou výšivkou jako košilka. Široké hedvábné barevné pentle zástěry byly vzadu v pase uvázány na velkou mašli, jejíž konce visely až na okraj sukně. Teprve později se ujaly zástěry z lesklého hedvábí, nejčastěji jednobarevné, také poměrně bohatě zřasené, vzadu rovněž zavázené širokou pentlí.

Další důležitou součástí oděvu byl trojčipý bílý šátek s výšivkou, který se kladl kolem krku a křížem přes prsa. Tyto plátěné šátky byly později nahrazeny vlněnými nebo hedvábnými, nejprve s vetkanými vzory, později již jen s tištěnými.

Na slavnostní příležitosti a do kostela se na hlavu dávaly čepce. Ty byly původně bílé nebo rezné a nazývaly se vápeničky. Byly zdobené pracnými, jemně prolamovanými vzory, s políčky základního ornamentu vyplněnými drobnými uzlíčky. Zadní strana čepce byla zdobena velkou mašlí s dlouhými konci. Aby čepce držel svůj tvar, musel se hodně naškrobit a vyžehlit na dřevěné palici. V polovině 19. století se u bohatších vrstev ujaly tzv. turečky, tvrdé, zlatem nebo stříbrem krumplované čepce, zdobené pravými českými či napodobenými granáty. Turečky se oblékaly jen při nejvýznamnějších církevních slavnostech.

Punčochy se nosily bílé nebo černé, dámskou obuv pak tvořily nejčastěji černé safiánové střevíčky, nebo šněrované boty s polovysokými podpatky s přezkou či mašlí.

V zimě se ženy halily do velkých vzorovaných šátků, tzv. kuklí, zámožnější si mohly dovolit i krátké kožíšky.

Jako ozdoba se používaly korále nebo granáty, které se často dědily jako rodinná památka. Ven a k muzikám chodila děvčata prostovlasá, hladce

učesaná na pěšinku a s dvěma copy. Copy se také někdy stáčely v plochou „osmu“ či „housku“. Vzadu se vetkl ozdobný rohový veliký hřeben, který tvořil jakousi korunku.¹²⁵

Mužský kroj se skládal z krátkých kalhot jen přes kolena, sedláci je mívali z kůže, chalupníci pouze plátěné nebo bavlněné. K nim se nosily dlouhé vlněné punčochy. Vesty měli z modrého sukna pošité žlutými mosaznými nebo bílými cínovými knoflíky. Do kostela nosili šosaté kabáty s krátkým živůtkem, v šose býval barevný kapesník. Muži obouvali holinky, kterým se říkalo „kanony“.

V oblasti Podkrkonoší byl tradiční lidový oděv poměrně brzy nahrazen oblečením se silným městským vlivem, proto se o něm nedochovalo příliš mnoho dokladů, až díky výše zmíněné rekonstrukci ve 30. letech se podařilo doložit, jak tento oděv vypadal. V současné době je ukázka podkrkonošského kroje uložena mimo jiné v Krkonošském muzeu v Jilemnici. Mezi lidmi však tento oděv již není rozšířen, o jeho alespoň minimální zachování se starají pouze nemnohá folklorní sdružení, jako např. Horal či Špindleráček.

XIII. Divadlo na vesnici

Ochotnické divadlo má v Horních Štěpanicích i okolních vesnicích velmi dlouhou a bohatou tradici. V každé vsi se vždy našlo několik nadšenců, kteří se dohromady scházeli a zakládali různé ochotnické spolky.

Počátky ochotnického divadla na horách jsou spojeny s národním obrozením. Tato záliba se zde ujala pod vlivem nejstarších ochotnických představení v Čechách. Na venkově se hrály především kusy obrozeneckých autorů, zejména Klicpery, Tyla, Štěpánka aj.¹²⁶ Zejména v Podkrkonoší pak

¹²⁵ Krkonoše č.1, rok 1937

¹²⁶ BARIAKOVÁ A., SOJKOVÁ J. *Památník zapadlých vlastenců Paseky nad Jizerou*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 2006.

bylo ochotnické divadlo nevyhnutelně spjata také s tradicí lidových písní a zpěvů doby národního obrození.¹²⁷

První představení se v Horních Štěpanicích sehrálo v roce 1875 u Josefa Jeníka, a to Divotvorný klobouk. Druhé představení se již konalo v hospodě na Benátkách. V roce 1886 byl ve Štěpanické Lhotě postaven nový hostinec u pana Rychtra a celá divadelní společnost se přesunula právě sem. V kronice Horních Štěpanic je o divadle tato zmínka: „*Kulisy a opona pocházely z loutkového divadla, které kdysi Josef Hanuš hrával. Kulisy byly papírové, opona sešlá, neboť se jí již přikrývaly kupy sena, aby nezmokly. Nové dekorace maloval truhlář Antonín Kubát, jenž o divadlo měl zásluhu největší.*“¹²⁸

V roce 1893 byl však tento hostinec zrušen a divadlo částečně zaniklo. Jen občas se hrávalo v Mrklově, pod Hradem, nebo hostinci u Pily. V roce 1900 se ale divadlo přestěhovalo zpět do hospody na Benátkách. Ústřední výbor Národní Jednoty Severočeské daroval místnímu odboru oponu a dekorace a byla zřízena nová podlaha jeviště.

Během druhé světové války bylo divadlo úplně zakázáno, ale celá ochotnická společnost se i tak potají scházela v Mrklově v hospodě U Bubeníků, kde herečtí nadšenci při zatemnělých oknech nacvičovali nové hry a pořádali různé zábavy a bály. Mezi nejzdařilejší představení patřily například Hodné dítky, Král liliputánský, Produkce hudební, Sněžka nebo Lucerna.¹²⁹ Několik představení bylo sehráno i na otevřené scéně v přírodním divadle nad Prakovicemi.

O oblibě divadla v Krkonoších svědčí i fakt, že zde dodnes funguje několik ochotnických spolků, které pravidelně vystupují například v Dolních Štěpanicích nebo v Jilemnici.

¹²⁷ SOCHOROVÁ L. *K tradici hudby a zpěvu v sousedském divadle doby národního obrození.* in *Studia Ethnographica VI*, Praha: Univerzita Karlova, 1990.

¹²⁸ Kronika Horních Štěpanic

¹²⁹ Kronika Horních Štěpanic

Vedle ochotnického divadla v Podkrkonoší bylo další důležitou součástí lidové zábavy divadlo loutkové. K jeho největšímu rozvoji došlo v 18. a 19. století a bylo úzce spjato se spolkovou činností a s politickými organizacemi.¹³⁰ Amatérská loutková divadla byla však zřizována také při školách. Často kočovala po okolních vesnicích, kde předváděla svá vystoupení nejen dětským, ale i dospělým divákům. Mezi nejznámější podkrkonošské tvůrce loutek patřil dodnes slavný rod Majznerů.¹³¹

XV. Nářečí

Přijďte k nám *pobejt*, nebo také přijďte na *pobyť*, takto zvali lidé v Krkonoších hosty na návštěvu. Horáci měli všeobecně velkou zálibu v předponě -po, skládali z ní slovesa, třebaže neměli na mysli delší trvání děje. Např.: *V sobotu jsem pobyl na trhu pro žito. Kdyby chtělo popršet. Anče si často povzalo máminu sukni. Jednou ji popůjčilo tetce Hanině a ta ji ponatrhla. Outerej jsem podál v zednický práci.*¹³²

Krkonošské nářečí se dále vyznačuje důsledným používáním koncovky -ej v 7. p. j. č. místo spisovného -í.¹³³ *Svítilo se loučej. Jednou mu kulka prolítla čepicej. Párkrát je za stájej poplašil. Za to já dušej pečetím.* Mužský rod má ve 3. a 6. pádě jednotného čísla koncovku -oj, např.: *Bratroj Vítoj se narodil syn. Bude-li po tátoj!*¹³⁴

Dále krkonošské nářečí používá na konci zavřených slabik samohlásku -u místo spisovné hlásky -v.:¹³⁵ *vyrovnání - vyrounání; venkovský - venkouský; krev - kreu; konev - koneu; rovný - rouný; vozovka - vozouka.*

Dále nahrazuje samohlásku -u za -o.: *krosna - krůsna; kosa - kůsa.*

¹³⁰ WEISSEROVÁ M. *Loutkové divadlo Dělnického tělocvičného spolku v Roztokách u Prahy (Příspěvek k dějinám českého loutkářství před druhou světovou válkou)*. in *Studia Ethnographica II*, Praha: Univerzita Karlova, 1974.

¹³¹ Krkonoše 2000/12

¹³² JÍLEK – OBERFALCER F. *Jak žili naši otcové – Mezi písmáky pod Krkonošemi*. Vrchlabí: 1946.

¹³³ BACHMANNOVÁ J. *Podkrkonošský slovník*. Praha: Academia, 1998.

¹³⁴ JÍLEK – OBERFALCER F. *Jak žili naši otcové – Mezi písmáky pod Krkonošemi*. Vrchlabí: 1946.

¹³⁵ BACHMANNOVÁ J. *Podkrkonošský slovník*. Praha: Academia, 1998.

Typickým znakem je také výslovnost slabičného l,r prodlouženým -e. Např.: *Honzo, to ti vyterhlo tern z nohy! Kdyby chtěla radši přijít smert a udělat škert. Voda v konvích mne zmerzla. Ještě jsem herniček rozbila. Nestyd' se za melčení ale za daremný promluvení.* Oblíbené pak byly posměšky parodující podkrkonošské dialektické odlišnosti: *V Dérškově pérší na smerkový perkýnko. Derž deršku, nebo ti ji rozterhnu a sterčim ti do ni perkenko.*¹³⁶

Neobvyklých znaků má krkonošská mluva velmi mnoho. Pozornosti nemůže ujít to, že děvčatům dává jména středního rodu a neobvykle často používá příponu -iště, např.: *Mařenče, nelez tam, spadlo bys. Anče vám jedlo včera borůvky, co jste dala za kamna sušit. A co ty, Boženče. Cos to udělalo d'učiště? Julče, to je d'uče kalý.* Středního rodu užívají lidé v Podkrkonoší i v případě, že chtějí vyjádřit svou nespokojenost: *Robiště mělo špinavý ručišťata i nožišťata. Hošiště, nevenči se pořád.*

Krkonošské nářečí má ve svém slovníku i mnoho hanlivých výrazů pro všechny nedostatky, např.: *Abyste schromly, nekaloty nekalý,* výraz používaný pro pokárání zlobivých dětí, *pukavec* bylo označení pro mrzutého podivína. *Nehezky se smál vyhyzlenec.*¹³⁷

Samozřejmě, že každý kraj je typický svým nářečím a neobvyklými tvary slov či skladbou vět. Nářečí v Krkonoších však patří k těm, které se skutečně používá a zachovalo se v relativně čisté podobě dodnes.

¹³⁶ JÍLEK – OBERFALCER F. *Jak žili naši otcové – Mezi písmáky pod Krkonošemi.* Vrchlabí: 1946.

¹³⁷ JÍLEK – OBERFALCER F. *Jak žili naši otcové – Mezi písmáky pod Krkonošemi.* Vrchlabí: 1946.

XI. Lidové zvyky v průběhu křesťanského roku

Přirozeným mezníkem počítání času byl v minulosti zimní slunovrat. Od 17. století byl za počátek roku stanoven 1. leden. V křesťanské liturgii se však tento den jako počátek roku nesvětil, křesťané dělí rok podle základních náboženských svátků, kterými jsou Vánoce, Velikonoce a svatodušní svátky, za začátek roku je potom považován advent.

Protože vesnice Horní Štěpanice do dnešní doby zůstala poměrně značně nábožensky orientovaná a příslušnost ke katolické církvi je dosud pro velkou část obyvatel samozřejmostí, vychází i většina svátků, odehrávajících se v průběhu roku, z křesťanské tradice. Rozhodla jsem se proto jednotlivé části této kapitoly řadit ne podle obecné zvyklosti, kdy je za počátek roku považován 1. leden, ale podle liturgického kalendáře, a tedy tak, jak jsou jednotlivé svátky dodnes vnímány a prožívány obyvateli této vesnice i farností Horní Štěpanice.

Vzhledem k tomu, že dostupná literatura a prameny týkající se této oblasti k danému tématu se věnují převážně 18., 19. a 20. století, zaměřila jsem se také především na popis způsobu oslav jednotlivých svátků v tomto období. Jednotlivé části jsem se pak vždy snažila doplnit o poznatky ze současnosti, vyplývající z mé osobní zkušenosti. Jsem si vědoma toho, že tento popis mnohdy působí až příliš idealisticky, pochopitelně ne v každém roce se jednotlivé svátky slavily přesně tím způsobem, který ve své práci uvádím a nerada bych vzbudila dojem, že Horní Štěpanice jsou jakýmsi živým skanzenem, ve kterém lidé chodí v krojích a praktikují úkony spojené s lidovou pověřivostí. I zde má pochopitelně rozhodující kulturní vliv moderní společnost opírající se o konzumerismus, jako jeden ze svých hlavních pilířů, přesto však prožívání svátků i způsob jejich oslav v Horních Štěpanicích bývá velmi příjemným vytržením z všednosti každodenního života a dodnes si uchoval jisté prvky svého původního významu.

Advent

Advent je výrazem odvozeným od latinského slova „adventus“ a znamená přicházející. Označuje období čtyř týdnů před Vánocemi, které pro křesťanský svět představuje období očekávání příchodu Spasitele, tedy narození Ježíše Krista.¹³⁸ Byla to doba postní, vyznačující se střídmostí v jídle a pití a intenzivním zbožným rozjímáním. Přesto se v době Adventu konaly četné lidové obřady a zvyky, které postní zásady porušovaly.

Symbolem adventního času se stal mimo jiné i tzv. adventní věnec, který sice nemá v českých zemích dlouhou tradici, dostal se k nám až s koncem 19. století z Německa, ale od té doby si ve vánočních zvyklostech našel své pevné místo a stal se jejich oblíbenou součástí. Nejen v kostele, ale i v domácnostech, se proto stalo tradicí o první adventní neděli zažehávat adventní věnec, jako zdůraznění počátku Adventu a s ním i celého církevního roku. Tento věnec se obvykle vyrábí ze zeleného chvojí, na které se umístí čtyři svíce. Každá z nich představuje jednu neděli, tedy jeden krok přiblížení se ke spáse a světlu, které na zem přineslo narození Krista. Každou další neděli se zapaluje další svíce věnce, až těsně před Božím narozením, o poslední adventní neděli, září všechny.¹³⁹

Součástí vánoční výzdoby byly také věnce z těsta, do kterých se zapíchaly špejle, či krátká dřívka, na které se pak upevňovalo nejrůznější sušené ovoce, ořechy, jablka, či barevné pentle. Takto naaranžovaný věnec, který se mohl skládat i z několika vrstev, se stal součástí výzdoby štědrovečerního stolu. Obdobou tohoto věnce byly i další ozdoby pečené z kynutého těsta, dotvářené pomocí nejrůznějších sušených plodů a barevných stuh. Těchto dekorací byla celá řada, mezi nejčastější patřila např. tzv. zahrádka, což byla jakási stavba tvořená pěti jablky vzájemně propojenými dřevěnými špejlemi, na kterých byly navlečeny rozinky. Na vrcholcích jablek pak byly umístěny zelené větvičky. Podobně vypadal také tzv. král – červené

¹³⁸ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

¹³⁹ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

jablko, v jehož horní polovině jsou na krátkých párátkách napíchané makovice, šípky, rozinky, ořechy, ptáčci z těsta, perníčky, sušené ovoce, např. křížaly, švestky, apod. Takto vyzdobené jablko je postaveno na trojnožku z dřívěk ovinutých proužkem červeného papíru a na jeho spodní část je za stopku přivázáno malé jablíčko, které tak tvoří jakýsi zvoneček. Důležitou dekorací vánočního období byl také tzv. polaz, neboli závěs tvořený jablkem, či bramborou, do kterého byly na dlouhých špejlích zapíchnuty nejrůznější dobroty v podobě sušeného ovoce a perníků. Polaz, jehož název byl odvozen zjevně od staroslovanského slova „polaziti“, neboli koledovati, visel obvykle v síni domu a koledníci, přicházející s vinšováním a dary, si směli dobroty z polazu odebírat.¹⁴⁰

Neodmyslitelnou součástí předvánočního období i samotných Vánoc jsou vánoční písně – koledy. Se zpěvy a hudbou byly tyto svátky spojeny již od středověku, kdy vznikaly nejstarší duchovní písně. Ty se šířily především ústní tradicí a zachovávaly se ve starých rukopisných památkách. K největšímu rozkvětu vánočních písní pak došlo v období baroka.¹⁴¹ Nejznámější písní, jež má svůj původ z okolí Horních Štěpanic je pravděpodobně Bratři, já jsem slyšel z nebe hlas, koleda pocházející z Benecka.

S dobou vánočních svátků a časem Adventu je spojeno také řemeslo, jež má v Krkonoších velmi dlouhou tradici, a to výroba betlémů. Figurky „darovníčků“, nesoucích dary právě narozenému Ježíškovi, byly předmětem tvorby nejen uměleckých řemeslníků, ale také lidových řezbářů.

¹⁴⁰ SKOPOVÁ K. *Vánoční svátky o století zpátky*. Praha: Akropolis, 2007.

¹⁴¹ MÍKA Z. *Staropražské Vánoce*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 2002.

Sv. Barbora

Na den 4. prosince připadá svátek sv. Barbory, světice, která byla na počátku 3. století mučena pro své náboženské přesvědčení a které vlastní otec setnul hlavu, protože se odmítla vzdát křesťanské víry.

V předvečer tohoto svátku chodily po domech dívky, nazývané „Barborky“, zahalené do prostěradel s rozčuchanými a rozpuštěnými vlasy, které obdarovávaly sladkostmi hodné děti a zlobivým hrozily metlou. Zvykem bývalo také zpívat píseň o svaté mučednici.¹⁴² Dívky chodily jak samostatně, tak ve dvojicích i ve větším počtu.

Od 19. století se také stalo zvykem řezat v den tohoto svátku třeshňové větvičky či snítky zlatice, nazývané opět „barborky“. Ty se dají do vody a věří se, že dívka, které do Vánoc větvička vykvete, bude do roka strojit svatbu. Stejně tak dívky pojmenovávaly jednotlivé větvičky jmény chlapců, protože se říkalo, že která vykvete první, toho si vezmou za muže.

Naivita této lidové pověry v dnešní společnosti už sice nemá své místo, přesto je hezké, že i dnes je běžné dávat si na sv. Barboru do vázy ratolesti a čekat, jestli vykvetou.

Sv. Mikuláš

Svátek sv. Mikuláše připadá na 6. prosinec, v české tradici se však mikulášská oslava odbyvá již v předvečer světceva svátku, tedy 5. prosince. Tento den, spojený s mikulášskou nadílkou, dnes patří k vrcholům adventních zvyků a dalo by se říci, že téměř zastínil další významné události tohoto období, jako je např. svátek sv. Barbory, či sv. Lucie.

¹⁴² ŘEHOUNEK J. *Lidové Vánoce v Polabí*. Nymburk: Polabské listy, 1999.

V minulosti v tento den chodil po vesnici průvod, tvořený sv. Mikulášem, andělem a čertem a navštěvoval jednotlivá stavení. Mikuláš pak ukládal hospodáři, aby dobře pečoval o děti a o své hospodářství. Děti obdaroval sušeným ovocem, cukrovinkami, apod. a hospodář dal pak Mikulášovi do pokladničky peněžní dárek.

V současné době se oslava tohoto svátku v Podkrkonoší nijak výrazně neliší od ostatních oblastí České Republiky. Vedle soukromých oslav tohoto dne, které každá rodina prožívá po svém a i mikulášská nadílka je velice individuální záležitostí, je v Horních Štěpanicích každoročně pořádána i společná mikulášská besídka pro všechny děti a jejich rodiče, v jejímž rámci děti dostávají malé dárečky, pořízené z rozpočtu obce.

Sv. Lucie

Posledním svátkem v předvánočním čase byl 13. prosinec, svátek sv. Lucie. Ta se narodila roku 300 v sicilských Syrakusách v zámožné křesťanské rodině. Aby se ubránila nechtěnému sňatku s ženichem, kterému šlo jen o její věno, rozhodla se veškerý svůj majetek rozdat chudým. Odmítnutý ženich dívku obžaloval z křesťanství, které bylo v té době hrdelním zločinem. Nakonec byla odsouzena k životu v nevěstinci, byla však jedním z biřiců zavražděna dříve, než se do něj dostala.¹⁴³

Sv. Lucie byla mj. patronkou ženské přástvy a příst v den jejího svátku bylo podle lidových obyčejů zakázáno. Ženy proto v tento den obyčejně vynášely své kolovraty na půdu, aby se nenechaly svést k práci.

Dívky se v předvečer tohoto svátku zahalovaly do bílých oděvů a obcházely jednotlivá stavení přesvědčit se, že je dodržován zákaz předení a draček a kontrolovaly, zda je v domácnosti uklizeno. „Lucky“ v bílých prostěradlech vcházely tiše do světnice, v ruce držely perut' z husího křídla a

¹⁴³ ŘEHOUNEK J. *Lidové Vánoce v Polabí*. Nymburk: Polabské listy, 1999.

obrazně s ní vymetaly smetí z jizby, jako symbol konce s loňskou špínou, nepořádkem a obecné očisty. Lucky však měly svou moc pouze do půlnoci, ve chvíli, kdy se láme čas, musely své obchůzky ukončit.

Tento zvyk, který má dodnes velkou tradici např. v severských zemích, kde se slaví jako svátky světla, se v oblasti Podkrkonoší do dnešní doby bohužel nijak výrazně nezachoval a pokud ano, tak pouze v individuální podobě.

Vánoce

Na rozdíl od většiny ostatních evropských zemí je vyvrcholením Vánoc v Čechách 24. prosinec. Tomuto dni předchází dlouhé období příprav, vánočního úklidu, pečení vánočního cukroví, shánění dekorací a nákupů dárků. O štedrodenním dopoledni se ve většině domácností zdobí vánoční stromek a dokončují poslední nezbytnosti nutné pro klidný a příjemný průběh Štědrého večera.

Symbolem Vánoc se v průběhu 20. století stal vánoční stromeček. Přestože první stromek je v Čechách zaznamenán až v roce 1812, kdy jej ve svém domě jako překvapení pro pozvané přátele postavil intendant Stavovského divadla pan Liebich¹⁴⁴, donášení zelených větviček do domácností bylo již dávno ustáleným zvykem.

Na venkově si nejprve lidé vánoční stromek v domácnosti věšeli pod strop špičkou dolů nad jídelním stolem. Zdoben býval perníčky, jablky, papírovými ozdobami, barevnými pentlemi, apod. Časem na něm přibýly speciální dekorace, jako drobné vánoční ozdoby a papírové řetězy. Ve 20. století se rozšířily skleněné ozdoby. Nejstarší byly korálové ozdoby, sestavené z drobných foukaných korálků, jejichž výroba se stala častým zdrojem přivýdělku lidí v Podkrkonoší. Nejčastějším motivem těchto ozdob byly

¹⁴⁴ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

postavičky andělíčků, ptáčků, tvary hvězdiček, jehlanů, apod. 20. století vánoční dekorace „obohatilo“ o továrně vyráběné čokoládové figurky, balené do lesklého staniolu.

S obdobím Vánoc je také nutně spojeno světlo, jako symbol křesťanských Vánoc. Proto světlo na stromcích v podobě rozžatých svíček tradičně nesmí chybět. Dnes převažují zejména svíčky elektrické, součástí vánočních ozdob bývají také nejrůznější blikající světélka a prskavky. Zároveň se v českých domácnostech ustálil původně anglický zvyk zavěšovat si pod strop svazek čerstvého či pozlaceného jmelí.

Možností k výzdobě vánočních stromků a nejrůznějším dekoracím interiéru je v současné době nepřehledné množství a oblast Podkrkonoší, stejně jako zbytek České republiky, nebyla bohužel ušetřena novodobého nevkusu a kýče. Přesto je ale třeba říci, že si vánoční svátky v Horních Štěpnicích každoročně zachovávají své kouzlo a výjimečnou atmosféru.

Štědrý den

Štědrý den byl posledním dnem půstu, liturgicky je označován jako vigilie, tedy předvečer slavnosti. Štědrovečerní večere začínala po východu první hvězdy, tedy v momentě, kdy symbolicky končil Advent. Byla spojena s celou řadou zvyků a pověr. Štědrovečerní stůl býval slavnostně prostřen, nejčastěji bílým ubrusem, pod stůl bývalo zvykem nastlat seno, jako symbol hojnosti do příštího roku. Nohy stolu se obepínaly řetězem v důvěře, že řetěz spojí rodinu po celý další rok. Na stůl lidé pokládali všechno, co si přáli mít v bohaté úrodě následujícího roku, např. pečivo z bílé i žitné mouky, vánočku a chléb, česnek proti nemocem, med, sušené ovoce, houby a ořechy, což mělo zajistit plodnost a hojnost. Tento význam měl i hrách a ostatní luštěniny. Na stole bývaly i klasy od všeho obilí a několik mincí pro štěstí.¹⁴⁵ Štědrý večer vždy býval obestřen určitou mystikou. V tento den se věštilo, co čeká jednotlivé rodinné příslušníky, hádalo se, jaký bude nastávající rok a

¹⁴⁵ SKOPOVÁ K. *Vánoční svátky o století zpátky*. Praha: Akropolis, 2007.

nejrůznějšími úkony se snažila zajistit co největší úspěšnost. Mezi nejznámější a dosud praktikované zvyky patří např. rozkrajování jablek, pouštění skořápek, či házení pantoflem.

Sestava štědrovečerní tabule bývala různá. V průběhu 19. a počátkem 20. století se k obědu obyčejně servírovala houbová polévka. Ta se připravovala z vody z hub vařených na večerní houbovec, zahuštěná trochou mouky a omaštěná máslem, do níž se rozdrobil chléb. Jako hlavní chod štědrovečerní večeře se podával tzv. „houbovec“, náryp z housek namáčených v mléce se sušenými houbami, do kterého se občas přidávalo i sušené ovoce, např. švestky. Někdy byl houbovec připravovaný i na sladko. Po hlavním chodu se podávalo tzv. sladké zelí, tedy zelí vařené s jáhlami, omaštěné máslem, čočka, a další. Na závěr bývala vánočka, koláče, někdy i jablečný závin. Z vánočního cukroví se dříve pekly pouze jeden druh, a to neslepané linecké pečivo. Bývalo zvykem, že domy navštěvovala tzv. „Štědrá baba“, která chodila po vsi a z koše rozdávala dětem drobné dárky, nejčastěji jablka.¹⁴⁶

V průběhu 20. století došlo ve skladbě štědrovečerní večeře k malým změnám. Houbovec zůstal pro většinu domácností důležitou složkou slavnostní večeře i nadále, někde však bývá doplněn, či nahrazen obvyklejším vánočním pokrmem – rybí polévkou a smaženým kaprem s bramborovým salátem.

Po večeři se většinou celá rodina sejde u rozsvíceného stromečku a za doprovodu koled následuje rozbalování dárků, zvyk, který se v dnešní době bohužel stal téměř ústředním motivem celých Vánoc. Dříve bylo nadělování dárků poměrně nevýraznou částí večera. Do 20. století se dospělí lidé neobdarovávali téměř vůbec, malé drobnosti se dávaly povětšinou pouze dětem. Mezi nejčastější dárky patřily užité předměty, např. pletené rukavice či čepice, šátek, nejmenším dětem se pak dávaly jednoduché hračky. Dárky se

¹⁴⁶ Krkonoše a Jizerské hory, 2008.

původně nadělovaly k jeslím, s rozvojem tradice vánočního stromku se ujal zvyk klást dárky právě pod něj.¹⁴⁷

Jako závěr Štědrého večera dosud přetrval zvyk jít tzv. „na půlnoční“, tedy zúčastnit se půlnoční mše. Tento obřad se v liturgii nazývá jitřní mše svatá a má své místo v čase půlnoci mezi 24. a 25. prosincem, kdy se připomíná narození Ježíše Krista v Betlémě. Celý kostel je k této příležitosti slavnostně vyzdoben, nechybí ani dřevěný vyřezávaný betlém. Mše bývá slavnostně zahájena i ukončena vánočními koledami a do dnešní doby tato událost bývá jednou z nejkrásnějších slavností celého roku.

Boží hod vánoční

Tento den, tedy 25. prosinec, je podle křesťanského kalendáře hlavním svátkem Vánoc. V českých domácnostech se slaví v rodinném kruhu a bývá spojen se slavnostním obědem. Rovněž bývá zvykem navštěvovat na Boží hod ostatní rodinné příslušníky. Podle lidové víry se 25. prosince nesmí pracovat, dříve se neustýlaly dokonce ani postele, aby se neznesvětil tento sváteční den.

Sv. Štěpán

26. prosinec byl dnem koledníků. Stal se společenskou událostí, tradičním zvykem, konaným pro radost i zábavu, avšak do dnešní doby se bohužel nezachoval. Koledování začínalo už na Štědrý den a pokračovalo na sv. Štěpána a v různé podobě až do Tří králů. V 19. století chodívali dětští koledníci s malým betlémem a velkou hvězdou na dřevěné hůlce a koledovali v jednotlivých staveních.¹⁴⁸

Koledy tedy byly neodmyslitelnou součástí Vánoc, jejichž hlavním posláním bylo přinést štěstí a blaho do hospodářského a rodinného života.

¹⁴⁷ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

¹⁴⁸ VELEBNÁ E, MAJER K. *Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce*. Úvaly u Prahy: Albra, 1996.

Koledou se nazývaly nejen obřadní pochůzky, ale i dary, které se při ní nadělovaly, stejně tak písně, popěvky a říkadla s nimi spojené.¹⁴⁹

Nový rok

Nový rok připadá na svátek sv. Silvestra, tedy na 31. prosince. Toto datum se však jako konec roku ustálilo teprve v průběhu novověku, do té doby nebyl tento den nijak významným svátkem a do cyklu lidových oslav se zařadil až mnohem později. Na Silvestra bývalo zvykem navštěvovat kostel, aby lidé poděkovali za všechno dobré, co bylo v uplynulém roce. Často se také podávala podobná jídla jako na Štědrý večer.¹⁵⁰

Teprve 20. století přineslo tradici slavení posledního večera roku na Silvestra přemírou jídla a pití, odpalováním rachejtlí a půlnočními ohňostroji. Tento den je také spojený s celou řadou novodobých pověr, nedoporučuje se např. jíst maso opeřenců, aby s ním neuletělo štěstí; co člověk dělá na Nový rok, bude dělat i po celý rok, bývá proto zvykem dávat si různá novoroční předsevzetí, apod.

Tři králové

Slavnostním zakončením období Vánoc je svátek Tří králů, který připadá na 6. ledna. V kostele se tento den koná mše, kterou se otevírá další roční epocha. Tento den se světit významné křesťanské atributy, které mají v průběhu liturgického roku velký význam, je to voda, křída, neboli kadidlo, svatý olej a zlaté předměty, tedy dary, které tři králové položili Ježíškovi k nohám, jako symboly světské moci.¹⁵¹ Na Tři krále také bývá zvykem odstrojit vánoční stromeček.

S tímto dnem jsou spojeny tříkrálové obchůzky. Průvod tří králů navštíví všechny domy v obci a patřičnou koledou popřeje všem lidem štěstí a zdraví do

¹⁴⁹ FROLEC V. a kol. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1989.

¹⁵⁰ VELEBNÁ E, MAJER K. *Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce*. Úvaly u Prahy: Albra, 1996.

¹⁵¹ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

nového roku. Svěcenou křídou pak napíší nad dveře stavení datum občůzky a žehnající iniciály K+M+B.

Tento svátek má v Horních Štěpanicích dosud velkou tradici a skupinka tří dobrovolníků, oděných do historických kostýmů tří králů, je v každé domácnosti vždy netrpělivě očekávána. Tři králové bývají za svou koledu obdarováni malým peněžím darem, který je pak věnován obecní farnosti jako příspěvek na kostel.

Podle liturgického kalendáře nový rok skutečně začíná právě až na svátek Tří králů a bývá současně i jakýmsi rozloučením s dobou vánočních svátků. V minulosti se lidé v tento den mohli naplno začít připravovat na čas lidových zábav a veselic spojených s obdobím masopustu.

Masopust

Do přechodného období mezi zimou a jarem patřil masopust. Začínal hned po svátku Tří králů a byl každý rok různě dlouhý. Mohl trvat od jednoho do dvou měsíců a byl zakončen Popeleční středou, která pak zahajovala čtyřicetidenní půst. Ten byl ukončen Velikonocemi. Protože je datum Velikonoc pohyblivé, mohla být popeleční středa od 4. února až do 10. března.

Masopust tedy patřil spíše do zimního období. Byl to čas zabíjaček, vepřových hodů, nejrůznějších vesnických zábav a veselic. V této době se na vesnicích konalo také nejvíce svateb. Věřilo se totiž, že sňatky uzavřené v masopustě budou šťastné a dlouho vydrží.

Masopust vrcholil v poslední tři dny, v masopustní neděli, pondělí a úterý, kterým se říkalo ostatky. Přípravy na ně se konaly už od čtvrtka, kterému se říkalo „tučný“, a během kterého se konaly vepřové zabíjačky, pekly se koblihy, šišky, boží milosti, apod. Masopustní zábava pak začínala o masopustní neděli a vrcholila v úterý. Na tento den se všichni lidé těšili nejvíce. Po dobrém a tučném obědě, který si v tento den dopřáli i v méně majetných rodinách, přišel čas na masopustní průvod, který se vydal od stavení

ke stavení. V Horních Štěpnicích sice tento zvyk nikdy nenašel své pevné místo, avšak ve větších obcích, spadajících do regionu Podkrkonoší, měl masopustní průvod svou tradici.

V tento zvláštní den byly povoleny všechny žerty, a tak průvod maškár za zvuků hudby zastavoval a přepadal přihlížející chodce, popíjela se kořalka, za kterou se vybíral příspěvek na muziku a prováděly se různé masopustní žerty. Maškary pronikaly do domů, kde měly spadeno hlavně na hospodyně, které se pak musely vykupovat.

Maškarní průvod měl svůj dávný řád. Hlavní postavou průvodu býval medvědář s pytlek na zádech a s medvědem na zadních tlapách, kterého vedl na provaze. Dalšími důležitými postavami byli žid a židovka. Žid měl na zádech pytel, ze kterého nabízel ke koupi staré hadry. Za židovku, podobně jako za cikánku, vykladačku karet, či tanečnici, se s oblibou přestrojovali mládenci z vesnice. V průvodu také nesměli chybět čerti a kominíci, kteří strašili děti a škádlili mladá děvčata. Mezi nejoblíbenější maškary patřila postava báby, nesoucí v nůši dědka nebo velké dítě, nebo také postava koně.

Celý průvod pak obcházel jedno stavení za druhým, provázen vesničany. Hospodář s hospodyní už je zpravidla vyhlíželi a po promluvách mládenců a nezbytném přípitku pak dali do nastaveného talíře peníze, jako příspěvek muzikantům. Některý z mládenců pak vzal hospodyně k tanci.

Trvalo většinou do úplného večera, než průvod obešel celou vesnici a skončil v hospodě, kde u muziky zábava pokračovala až do půlnoci. Před dvanáctou hodinou vše rázem utichlo, protože se musel za všeobecného žalu pochovat masopust. Tím se stala vypůjčená basa, zabalená do prostěradla jako rubáše a kolem ní se konaly pohřební obřady. Mládenci si pak vzali basu na ramena a vážným krokem za zvuků smutečního pochodu ji vynesli ven.

Ve středu ráno se všichni vesničané vydali do kostela na tichou mši a hlavně pro tzv. „popelec“, neboli křížek z popela na čelo, aby si jím připomněli marnost tohoto světa. Věřilo se, že kdo si popelec s čela nesetře, bude celý rok

zdravý. Pak nastal postní čas trvající až do Velikonoc. Ve vesnických domácnostech se v této době rozhostilo ticho rušené jen zpěvem náboženských písní. Lidé odkládali pestré šaty a oblékali se jen do tmavého. Mnozí muži si v tento čas odřekli, nebo alespoň omezili, pití kořalky a šňupání tabáku. Vzpomínalo se také, jaké bylo poslední tři dny masopustu počasí, neboť se věřilo, že „jak je o masopustní neděli, tak má být o senoseči, jak v pondělí, tak o žitných žních a jak v úterý, tak bude o žních pšeničných“.¹⁵²

Po nevázaném veselí v době masopustu nastalo dlouhé období předvelikonočního půstu, které trvalo čtyřicet dní. V tomto postním období je celkem šest postních nedělí a všechny mají své liturgické názvy. První postní neděle, tzv. „pučálka“, dostala svůj název podle postního pokrmu z namočeného a upraženého hrachu, který se ten den zase po delší době objevil na stole. Druhé postní neděli se říkalo „černá“, nejspíše proto, že si od tohoto dne ženy po celý zbytek postního času oblékaly tmavé šaty. Třetí neděle se nazývala „kýchavá“, jako připomínka na odvrácení morové epidemie z doby středověku. Čtvrtá neděle byla „družebná“. V postním čase tato neděle jako jediná znamenala trochu uvolnění. Lidé se mohli v tento den trochu povесelit, v kostele se nakrátko změnila i barva. Fialová byla nahrazena růžovou, a proto se této neděli také někdy říkalo „růžová“ nebo „růžebná“. Pátá neděle nesla název „smrtná“. Protože bezprostředně předcházela svatému, neboli pašijovému týdnu, konaly se v kostele velké přípravy a zahalovaly se kříže na oltářích. V tento den se také prováděl prastarý zvyk „vynášení smrti“, který má pravděpodobně pohanský původ. Poslední postní neděle, nazývaná „květná“, byla vyvrcholením předvelikonočních příprav. V kostele se ten den připomínal slavný vjezd Ježíše Krista do Jeruzaléma a neděle tak dostala svůj název podle palmových listů, jimiž Kristův příjezd lidé vítali. V Čechách nahradily palmové listy proutky z kvetoucí jívy, tzv. kočičky. S nimi chodili lidé do kostela na mši k posvěcení.

¹⁵² HRABĚTOVÁ J. *Jaro na vsi*. Nové Město nad Cidlinou: Polabské muzeum v Poděbradech, 1992.

Pašijový týden

Květnou nedělí začínal také pašijový týden, poslední v postním čase před Velikonocemi. Všichni věřící se připravovali na oslavy největšího církevního svátku v roce, který jim připomínal umučení a vzkříšení Ježíše Krista. „Modré“ pondělí a „šedivé“ úterý byly obyčejně všední dny. Ve středu se však naplno rozbíhaly veškeré přípravy. Ženy tento den obyčejně končily zimní přástky, ustala těžká práce na polích, o to více se hospodyně zaměřily na sváteční úklid, vymetaly se pece a komíny a bývalo zvykem i nově vybílit stavení. Název této středy „škaredá“ tak vystihuje nelákavou činnost, nutně spojenou s tímto dnem. Také se omezoval jídelníček, protože vrcholil půst. Jedlo se méně a jídla se nemastila, dávalo se i méně potravy dobytku a drůbeži. Hospodář obyčejně přestal i kouřit, či šňupat.

Zelený čtvrtek je v liturgickém kalendáři dnem radosti i žalu. V kostelech se při mši konají zvláštní obřady – připomíná se poslední večeře Ježíše Krista s apoštoly, jeho odchod na Olivetskou horu, zatčení a odsouzení k smrti. Název dostal tento den pravděpodobně podle zeleného mešního roucha, které se užívalo při bohoslužbách.¹⁵³

Na Zelený čtvrtek se doporučovalo jíst co nejvíce zelené stravy, aby byl člověk po celý rok zdravý. Věřilo se také, že kdo ráno snědl na lačný žaludek jídášek s medem, byl chráněn před jedovatým štípnutím, či uštknutím. Do jídelníčku také patřila například zelená polévka z jarních bylinek. Také dobytku se ten den obyčejně dával kousek chleba s medem, aby byl po celý rok zdravý. Kousek se házel i do studně, to prý aby měla dobrou vodu. Na polích se ten den nepracovalo, veškerá těžká práce byla odložena na jindy. Když v kostele naposledy zvonilo, třáslly se v sadech vši silou stromy, aby daly hodně ovce.

¹⁵³ HRABĚTOVÁ J. *Jaro na vsi*. Nové Město nad Cidlinou: Polabské muzeum v Poděbradech, 1992.

Velký pátek je pak pro katolíky dnem největšího smutku. Provází ho přísný půst a modlitby. V kostele se zakrývají všechny okrasy, jen ve výklenku u vchodu je otevřen „boží hrob“ s dřevěnou figurou mrtvého Krista. Na Velký pátek také končí „křížové cesty“, které se konají po celý postní čas každý pátek. Lidé se při nich modlí, litují hříchů a zpívají postní písně.

Velký pátek je také po Štědrém dni nejbohatší na různé zvyky, pověry a pranostiky. Mnoho z nich se provádělo za účelem očištění těla a obydlí od zlých sil a nemocí. Jejich společnou podmínkou bylo, že se tak musí stát před východem slunce. Rozšířeným zvykem bylo koupání nebo smáčení se v proudící vodě. Věřilo se, že voda má svou zázračnou moc však jen do okamžiku, než se jí dotknou první sluneční paprsky. Zdraví i nemocní lidé v tento den také chodili k lesním studánkám, protože věřili, že je tato voda dokáže zbavit všech neduhů a ochránit před nemocemi. Mladým dívkám mytí v této vodě mělo dodat krásy a svěžesti a zbavit je pih. Věřilo se také v čarovnou moc kapradí, které v tento den vykvete. Z jeho listů se proto připravovaly léčivé odvary a květy se sušily na léky proti nejrůznějším nemocem.

O Velkém pátku se držel velmi přísný půst. Dospělí dopoledne nic nejedli, v poledne uvařila hospodyně nemastné a neslané kroupy. V domácnosti se v tento den také prováděla různá ochranná opatření. Hospodyně si hlídala, aby nikdo z domácnosti nic neodnesl a aby sama nikomu nic nedala ani nepůjčila, aby nebylo jmění. Někdy se kolem stavení natahoval řetěz, který měl symbolicky zabránit tomu, aby se do domu dostal zloděj. Mnoho pověr a pověrečných praktik, prováděných o Velkém pátku, se týkalo hospodářství. Žádný hospodář by ten den neměl hýbat zemí, ta by ho totiž mohla neúrodou ztrestat za to, že ji rušil v době, kdy truchlila pro Krista Pána. Věřilo se také, že komu se přihodí nějaká nehoda při práci na poli, do roka zemře. Naopak se doporučovalo časně ráno čistit kurníky a dobytek se měl pokropit svěcenou vodou pro zdraví.

Lidé ten den také bedlivě sledovali počasí. Říkalo se totiž, že je-li krvavý východ slunce, znamená to chlad, neštěstí a dokonce i válku. Déšť o Velkém

pátku naopak sliboval dobrou úrodu. V tento den se podle lidových pověr také dějí neuvěřitelné věci a zázraky. Otvírají se hroby a mrtví se vracejí mezi živé. Pukají skály a otevírají se hory, aby vydaly své poklady a obdarovaly hodné a spravedlivé lidi. Říkalo se, že šumí-li o Velkém pátku silně Labe, utopí se v něm v tomto roce hodně lidí.

Bílá sobota je poslední sobotou v postním čase a svůj název pravděpodobně dostala podle bílých bohoslužebných rouch. V tento den se nadále dodržuje smutek a sváteční klid, provázený obřady, při nichž se světlí ohně, velikonoční svíce a křestní voda. Odpoledne se pak celá vesnice nastrojí, lidé si obléknou své sváteční šaty. Každý by měl mít tento den na sobě něco nového, aby ho, jak se říká, „nepočůral beránek“ a všichni s nedočkavostí očekávají sváteční bohoslužbu. Vyvrcholením tohoto dne je podvečerní mše zvaná Vzkříšení, která oslavuje zmrtvýchvstání Ježíše Krista a oznamuje všem věřícím lidem, že vstoupil na nebesa. Mezi tradiční úkony sobotního dopoledne patří spalování svatých olejů, tzv. „pálení Jidáše“. Obřad prováděl kněz před kostelem a když skončil, brali si lidé domů kousky vypálených uhlíků. Doporučovalo se totiž, aby hospodáři hodili oharky do vody a tou pak pokropili svá pole. Takto svěcená voda měla chránit půdu před ohněm, či jinou živelnou pohromou. Také dobytek, kterému se dalo této vody napít, měl být po celý další rok zdravý. Hospodář na Bílou sobotu sázel ovocné stromy, protože se věřilo, že budou-li zasazeny právě v tento den, ponesou hodně ovoce. Hospodyně pak tento den zadělávala na mazance a koláče. Těsto vyhnětla a šla do sadu, kde neotřenýma rukama od těsta poplácala ty stromy, které usychaly, aby opět kvetly.

Boží hod a Velikonoční pondělí

Boží hod, neboli Velká neděle, nastává po „Velké noci“, dni vzkříšení Ježíše Krista. V kostele se v tento den konají slavné bohoslužby, chodí se ke svatému přijímání. Do kostela se v tento den nosily ke svěcení i různé pokrmy, jako např. beránek, mazanec, vejce, někdy i chleba a víno. Lidé byli oblečeni do svých nejlepších „božíhodových“ šatů.

Po božihodovém obědě obyčejně vycházeli lidé do polí na procházku, aby odhadli budoucí úrodu. Na okraj pole se sázely proutky kočiček, které měly ochraňovat před krupobitím a jinou nepřízní počasí. Jinak se celý den nepracovalo, jen se uvařilo a nakrmil se dobytek. Nemylo se ani nádobí ze strachu, aby na sebe hospodyně nepřivolala zlé síly.

Den po Velké neděli se nazývá Velikonoční pondělí. V tomto dni se už žádné další liturgické úkony nedělají. O to více se lidé zaměřují na nejrůznější lidové zvyky a obyčeje spojené s Velikonocemi. Mezi nejoblíbenější pak patří pravděpodobně pomlázka. Tu si muži z vesnice pletou časně ráno z vrbového proutí, ti nejšikovnější až z osmi prutů a ozdobí pentlí. Říkává se, že mládenci by měli při pletení pomlázky jíst vejce a kousek by měli dát i do košíku, se kterým půjdou na koledu, aby si pak hodně vajec vykoledovali.

Domy pak s pomlázkou začínají obcházet velmi brzy ráno. Dívky už mají nachystanou ošatku barvených vajec. Za vyšlehání, za krátký vinš nebo přeříkání známé koledy, ale hlavně za úkon který má vyhnat lenost z těla, dostávají pak hoši od děvčat malovaná vajíčka a novou pentli na pomlázku. Říká se, že pořádné vyšlehání pomáhá udržet zdraví a dobrou náladu. Někdy ještě dokonce hospodář pošlehal po hřbetě dobytek, aby byl hodně zdravý a dobře tahal.

Pro ilustraci velikonočního koledování uvádím příklad starých krkonošských říkadel, která s oblibou užívali dřívější generace koledníků při svých obchůzkách: *Koleda pomlázku, Štěpku, strejc pral tetku, tetka prala strejce pro červený vejce.*¹⁵⁴ Lakomé hospodyně se koledníci odvděčili říkadlem: *Tetka nám nic nedala, pod necky se schovala. Zavřela se doma na petlici, ať jí přijde liška na slepici!*¹⁵⁵ apod.

¹⁵⁴ Krkonoše, 1999/4

¹⁵⁵ KUTINOVÁ A., KUBÁTOVÁ M. *Krkonošův rok*. Liberec: Odkazy, 2005.

Nejen pomlázka, ale i zdobení vajec mělo svá pravidla. Z barev se nejvíce používala červená, ta v lidové symbolice vyjadřuje lásku, krev a zářící slunce, které zvítězilo nad dlouhou zimou. Podobný význam měly i barvy žlutá a zelená. Žlutá se připravovala z kůry plané jabloně, z květů dřínu nebo z šafránu, vyluhovaného v kořalce. Pro zelenou posloužil odvar z jarního osení, petrželové natě, či kopřiv. Temnější barvy bylo dosaženo přidáním kamence. Nejoblíbenějším způsobem barvení vajec bylo vaření v cibulových slupkách na hnědočervenou barvu. Hnědě obarvená vejce se také dala získat z vývaru černé kávy nebo dubové kůry. Intenzivní černá barva, potřebná především pro vyškrabované kraslice, se připravovala vařením kůry černé olše se skalicí, nebo vařením kousku rezavého železa v láku kyselého zelí. Vejce se také kromě jednoduchého zdobení rozehřátým včelím voskem zdobila tzv. „na strakato“, před ponořením do libovolné barvy se vejce obložila drobnými lístky a větvičkami, nebo natrhanými kousky pestrobarevného hedvábí, zabalila se do tenkého bílého plátna a uvařila se v barvě.

Už na konci 19. století však kraslice ztrácely svůj prostý půvab. Začaly se barvit kupovanými anilinovými barvami, včetně netradiční modré. Červená barva se získávala mimo jiné i vyvařováním červených papírových obalů od cikorky, nebo krepového papíru. Vejce se malovala perem namáčeným v tuši a zdobné ornamenty se vybarvovaly vodovými barvami. Oblíbeným motivem výzdoby byla rovněž psaníčka, neboli nápisy na kraslicích, jako například *Dárek srdce mého není pro každého, Komu tomu vajíčko daruju, toho ve svém srdci miluju, Láska nehněvaná není milovaná.*¹⁵⁶

Kdysi bývalo zvykem, že si zadaná děvčata pro svého vyvoleného mládence jako koledu připravila celý uzlík. Šátek býval vyšíváný a do něho se kromě kraslic daly i jiné dárky, jako např. látka na vestu, nový šátek na krk, či kapesník s vyšitým monogramem. Za to měl obdarovaný mládenec povinnost koupit své nastávající na nejbližší pouti velké marcipánové srdce, či jiný dáreček, který se nazýval „poutí“.

¹⁵⁶ HRABĚTOVÁ J. *Jaro na vsi*. Nové Město nad Cidlinou: Polabské muzeum v Poděbradech, 1992.

Za týden po Velikonocích byla ještě neděle bílá, neboli zprovodní. Kdo nestihl koledu o pondělní pomlázce, mohl si pro ni přijít dodatečně.

Průběh oslav velikonočních svátků se v průběhu času v Krkonoších nijak výrazně nezměnil. Lidé zde dosud dodržují staré tradice a nejen náboženský průběh svátků, ale i Velikonoční pondělí zde má velmi osobitý a příjemný ráz. Koledování s pomlázkou je v poslední době navíc ještě doplněno o místní muzikanty, kteří obejdou celou vesnici, zahrají před každým stavením a několika písničkami si vyslouží svou koledu. Tento způsob velikonočních oslav se v Horních Štěpanicích stal již jakousi novodobou tradicí, která se díky iniciativě a elánu místních hudebníků pomalu rozšiřuje i do okolních vesnic.

Máje

Výjimečné místo měla vždy v lidovém kalendáři noc před 1. květnem. Věřilo se, že v tento čas provádí svá kouzla zlé ženy – čarodějnice, které škodí lidem a dobytku. Této filipojakubské noci se připisovaly výjimečné vlastnosti a byla proto spojena s celou řadou pověr. Dříve se věřilo, že se ve stavení musí vše dobře urovnat a zamést, do oken postavit březové křížky, za obrazy, do škvír mezi okny a dveřmi i za vrata nastrkat snítky černého bezu, který měl mít ochranou moc. Ačkoliv se dnes již tato opatření nepraktikují, stále se některé tyto iracionální prvky udržují, nejznámějším z nich je starý pohanský zvyk pálení čarodějnic. K tomuto účelu slouží vatra, postavená z velkého množství dřeva, na jejíž vrchol se upevní postava čarodějnice.

Tato oslava má v Horních Štěpanicích krajevou odlišnost, kterou představuje lampiónový průvod. Ten je tvořen malými dětmi se svítícími lampióny, které vyjdou od hořící vaty a projdou vesnicí na protilehlý kopec, z jehož vrcholku zdraví rozsvícenými světly své rodiče a ostatní dospělé, kteří hlídají hořící oheň. Poté se vrátí a všichni společně pálí čarodějnici.

Oheň o filipojakubské noci plní však i další funkci, kterou je spálení starého odpadu, který se v obci nahromadil v průběhu dlouhé zimy.

Další významnou součástí májových oslav je také zvyk, který se udržel až do dnešních dob - stavění májek. V noci před 1. májem chodí mladí chlapci z vesnice do lesa uříznout mladou rovnou břízku, kterou očistí od větví a ozdobí květy, barevnými stuhami a fábory a postaví ji pod okno své vyvolené.

O tom, proč s máje stavěly, existuje celá řada dohadů a pověstí. Věřilo se například, že májka postavená o filipojakubské noci má moc zahánět všechny temné síly, které se v tuto noc probouzely.

Poutě

Na začátku měsíce června se odehrává další důležitá událost vesnického života - pout'. Její datum se odvozuje od svátku Svaté Trojice, jíž je v Horních Štěpanicích zasvěcen kostel. Kromě církevní části, která je vázána právě na kostel, je celý den vyplněn lidovou zábavou. V minulosti bývalo zvykem pořádat pout' také na den sv. Václava. Tato tradice však byla s druhou světovou válkou přerušena a nedošlo již k její obnově.

Poutě jsou spojeny s hodováním, a tak se na ně dlouho předem připravují sváteční jídla, do rodin se sjíždějí příbuzní a známí i ze vzdálenějších míst, na poutě přijíždějí i lidé z měst. Dopoledne se odbývá mše, odpoledne je pak prostor před kostelem vyhrazen světské zábavě. Celé prostranství je zaplněno nejrůznějšími atrakcemi, z nichž nesmí chybět kolotoče, houpačky a střelnice. Nedílnou součástí poutí bývají také stánky s nejrůznějším pouťovým zbožím, mezi nejoblíbenější patří perníky, marcipán, turecký med, cukrová vata a jiné sladkosti, dále různé cetky, tzv. štěstíčka a jiné. Častým pouťovým suvenýrem byly vánoční ozdoby a figurky z foukaných skleněných korálů, jejichž zpracování patřilo mezi typická řemesla, jímž si místní lidé přivydělávali na živobytí. Tyto tradiční výrobky mají své místo i na současných poutích, jsou však doplněné i o novodobé spotřební zboží, nabízené zejména vietnamskými obchodníky. Náboženský rozměr poutě nebyl dosud zcela potlačen, ustoupil však poněkud do pozadí.

Poutňové veselí má své pokračování ve večerní vesnické zábavě, kdy se za doprovodu pozvaných muzikantů sejde celá obec i přespolní návštěvníci a všichni tančí a pijí až do rána. Skutečným zakončením pouti bývají však až tzv. dozvuky, které se konají druhý den po pouti, tzn. v pondělí, na kterých se sejdou už pouze místní a i kapela, která při této příležitosti hraje, je hornoštěpanická.

Svatodušní svátky – letnice

Slunovrat, jako vrcholná doba oběhu Slunce, byl vždy ve většině kultur jedním z nejdůležitějších prvků určujících období rituálních oslav a lidových zvyků. Jeho protipólem pak byla významná událost křesťanského světa, a to vlastní počátek církve svaté, pojímaný jako svátky seslání Ducha svatého. Tyto dvě zdánlivě neslučitelné události se pak v průběhu času propojily ve společnou oslavu, nazývanou Letnice. Datem jsou tyto svátky pohyblivé a pojí se ještě na velikonoční kalendář. Z náboženského hlediska jsou dokonce jejich vyvrcholením. Konají se čtyřicet dní po Hodu božím velikonočním, a proto se jejich datum každý rok mění.¹⁵⁷

Tento svátek, zahrnující v sobě ještě odezvu pohanských zvyků, dostal výjimečného patrona, a to sv. Jana Křtitele. V naší tradici je jeho postava spojována se symbolikou očisty světa. V lidových zvycích je chápán jako patron začínajícího léta, období, spojujícího v sobě tajemné přírodní síly a lidská přání. Všechny magické praktiky tohoto dne se tak spojují s jeho jménem, např. svatojánské ohně, svatojánská noc, apod.

Svatojánská noc

Svatojánská noc připadá na 24. června a je tak těsně po slunovratu. Z hlediska jarních obyčejů je to jedna z nejvýznamnějších událostí a dalo by se říci, že je dokonce důležitější než noc prvomájová. V čase slunovratu jde totiž

¹⁵⁷ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

o skutečnou budoucnost, o to, jaký bude rok ve své druhé polovině. Aby byla zaručena jeho úspěšnost, bylo třeba chránit sebe, rodinu, dům i okolí od zlých sil, které mají podle lidových pověr největší moc právě v tomto období zlomu. Lidé se tak již podruhé z jara chrání před vlivy zlých kouzel a černé magie, k čemuž jim velkou měrou slouží živly ohně a vody. Výjimečná moc se připisuje bylinám natrhaným v předvečer svátku, nazývaným „svatojánské koření“. Věřilo se také, že v tuto noc lze v lese podle zářícího kapradí nalézt ukryté poklady.¹⁵⁸

Symbolem této noci jsou pak svatojánské ohně. Podobně jako o filipojakubské noci se na nejvyšších místech krajiny pálily ohně, které měly představovat teplo a životadárnou sílu slunce. Lide tyto ohně přeskakovali, aby se nabili jejich silou, existovala různá říkadla a dokonce i symbolické oběti ohni, jako byly věnce a květy. Chlapci kroužili nad hlavami zapálenými košťaty, jako symboly světelného kotouče. Významné místo o svatojánské noci zaujímal také milostná magie. Jejím důležitým prostředkem byly opět rostliny, a to především tzv. „devatero kvítí“, neboli květy natrhané tajně v noci na louce. Z devíti druhů květin se uvije věneček, jehož pomocí pak dívka může zjistit, kdo bude jejím ženichem. Věneček se mohl využívat různě. Dívka ho např. tajně hodila přes hlavu přes strom a podle místa, na které dopadl, mohla odhadovat budoucnost svojí lásky – je blízko, daleko, uvízl ve větvích jako překážka, apod. Věneček se mohl také pouštět po vodě a budoucnost se opět věštila z jeho cesty. Často se také dával věneček pod polštář, protože se věřilo, že se dívce její budoucí ženich zjeví ve snu. Tyto čarovné praktiky se navíc doplňovaly nejrůznějšími říkadly a průpověďmi, např. *Velký Bože, svatý Jene, prosím tebe poníženě, pověz ty mě sám, za koho se vdám; Kdes chodila dnešní noci? Sbírat bejlí na nemoci. Kdopak s tebou chodil, kdo tě lesem vodil? Nejlepší přítel – sám svatý Jan Křtitel.*¹⁵⁹

¹⁵⁸ VELEBNÁ E, MAJER K. *Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce*. Úvaly u Prahy: Albra, 1996.

¹⁵⁹ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

Svatodušní svátky

Jak již bylo řečeno, Svatodušní svátky nemají pevné datum, konají se podle každoročního výpočtu křesťanského kalendáře v rozmezí konce května a v průběhu června. Tyto svátky se držely jako dva dny, Svatodušní neděle a Svatodušní pondělí. V průběhu 20. století se však pondělí jako druhý svatodušní svátek vytratilo a zůstala jen neděle. Jak již bylo řečeno, u věřících se jedná o mimořádně důležitou událost, během které si připomínají slavnost seslání Ducha svatého.¹⁶⁰

O Svatodušní neděli, tedy sedmé neděli po Velikonocích, bývá zvykem slavnostně ozdobit oltář v kostele květy, zejména růžemi. Stavení se musí čistě uklidit, vyzdobit zelenými ratolestmi, květy a svatými obrázky. Svatodušní pondělí pak mělo spíše oslavný ráz a bylo vyhrazeno převážně obyčejům počínajícího léta.¹⁶¹ Slavné průvody králů a královen, známé z jiných částí České republiky, v regionu Podkrkonoší nikdy nenalezly své místo a Svatodušní svátky si tak do dnešní doby udržely především náboženský charakter.

Velmi starým zvykem, který se dříve v této době praktikoval a který se bohužel do dnešní doby nedochoval, bylo tzv. otvírání studánek, které mělo své místo zejména o svatodušním pondělí. Studánky, které byly po zimě zanesené nejrůznějšími nečistotami byly v tento den očištěny a symbolicky otevřeny do nového roku.

Na svatodušní svátky navazuje další významná událost křesťanského roku, svátek Božího těla, který se slaví jedenáct dnů po Svatodušní neděli. Je to krásná slavnost s výraznými prvky lidového obřadu, při níž se uctívá nejvyšší křesťanská veličina, Kristovo tělo. Lidé kráčí v prosebných procesích postupně ke čtyřem přírodním oltářům, které jsou v Horních Štěpanicích rozmístěny

¹⁶⁰ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

¹⁶¹ VELEBNÁ E, MAJER K. *Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce*. Úvaly u Prahy: Albra, 1996.

podél cesty od kostela až ke kapli, kde je celý průvod zakončen. Modlí se především za úrodu, příznivé počasí a odvrácení přírodních katastrof. Symbolickou obětí jsou čerstvě natrhané květy, které malé dívenky – družičky, sypou na zem jako živý koberec. Během tohoto obřadu se také vysvěčují jejich květinové věnečky a větvičky břízy a lípy, které lemují celou cestu prosebného procesí a zdobí přírodní oltáře.

Slavnost těla a krve Páně, neboli Božího těla má v Horních Štěpnicích dlouhou tradici a její oslava má dodnes velmi velkou vážnost. Nejen díky jejím působivým prvkům, spojujících náboženské úkony s přírodním světem, ale také kvůli nádhernému prostředí horské vesnice a kulisám lidových a církevních staveb patří tento obřad mezi nejkrásnější křesťanské svátky v roce.

Další významnou událostí křesťanského kalendáře je 15. srpen, kdy se slaví den nanebevstoupení Pany Marie. Tento den představoval jeden z hlavních a současně nejstarších svátků mariánského kultu. V kostele se při této příležitosti světily byliny, plody a semena, kterým se v lidovém léčitelství připisovala zvláštní moc.¹⁶²

Sklizňové obyčeje

Slavnostním vstupem do období roční sklizně byla senoseč, během které se stejně jako u jiných činností spojených s životem na venkově zachovávala zvláštní obřadnost. Při kosení luk se zpívalo, oblíbené byly písně vyjadřující vztah pracujících k jejich dílu. Vedle mužů, kteří byli pochopitelně hlavními aktéry senoseče, a jejichž žatecké dovednosti byly mnohdy srovnatelné s uměleckým řemeslem, hrály důležitou roli i ženy. Ty pokosenou travu shrabovaly a sušily. Velkou váhu, kterou lidé obřadu senoseče přikládali, dokládá i fakt, že bylo zvykem se na tento pracovní den obléci do svátečních šatů.

¹⁶² VELEBNÁ E, MAJER K. *Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce*. Úvaly u Prahy: Albra, 1996.

Je třeba říci, že z hlediska tradic bylo důležité první kosení. Druhá sklizeň trávy, tzv. otava byla pak už jen běžnou hospodářskou činností. Hlavní nápor práce však na lidi na venkově čekal v době, kdy bylo obilí zralé a začínaly žně. Toto období v Podkrkonoší, na rozdíl od níže položených oblastí, připadalo až na měsíc srpen.

Sklizeň obilí, tzv. dožínky byly krátké slavnosti konané na ukončení žní. U dožinek se dlouhou dobu uchovávaly některé zvyky spojené s vírou venkovských lidí v sílu přírody. Do počátku 20. století se např. dochoval zvyk ponechávat díl úrody na poli jako dar zemi a přírodě. Bývaly to malé svazky obilí svázané do jehlanu, s kyticí klasů na vrcholu, zvanou „stodola“. Důležitou roli hrál rovněž poslední snop. Ten se nazýval „baba“ a do ženské postavy byl skutečně často stylizován, někdy byl dokonce oblékán do ženských šatů. V závěru sklizně byl slavnostně předán hospodáři a přes celý rok pak v domě uchováván jako symbol roční úrody.¹⁶³

Nejvýznamnější zvyky byly spojené se závěrečnou cestou z pole. K ní si muži i ženy ozdobili náradí, které na poli používali. Ověnčili je klasy a polními květy, stejně jako se ozdobily dívky podobnými věnci ve vlasech, kytice z klasů a kvítků měly i muži za klobouky. Nejdůležitější součástí této slavnosti byl dožínkový věnec. Ten ženci uvili ze všech druhů obilí, které se na poli daného hospodářství urodilo, a vpletli do něj polní květy, vložili ho do rukou nejhezčí dívce a spolu s posledním snopem ho pak předali hospodáři. Ten ho pak většinou pověsil do hospodářské části stavení a ponechal ho tam až do jara, do času setby. Věnec však nebyl jen dekorací a symbolem zakončení žní, podle tradice v něm byl obsažen důkaz síly přírody, která dala vzniknout celé úrodě.¹⁶⁴

¹⁶³ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

¹⁶⁴ LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

Posvícení

Hody či posvícení se tradičně konají na podzim, přesněji od pozdního léta do prvních ohlasů zimy. V Horních Štěpnicích posvícení připadá na den svatého Václava, tedy na 28. září. V případě, že se toto datum shoduje s pracovním dnem, posouvá se posvícení na první nejbližší neděli. Svátek svatého Václava je dnem, kdy se konají slavnostní mše a lidové zábavy, byl to vždy významný den hospodářského roku. S posvícením, stejně jako s jinými významnými dny roku byla spojena i sváteční strava, nejdůležitější pak bylo posvícenecké pečivo. V loňském roce bylo navíc toto datum spojeno s oslavami 700 let od založení Štěpanického hradu.

Posvícení nebylo jen náboženským svátkem, ale také lidovou zábavou oslavující konec hospodářského roku a časem hodů, charakterizovaného velkou konzumací vypěstovaných plodin a potravin. V tuto dobu se také často konaly svatby, podobně jako v období masopustu, protože pro ně byl nejen příhodný čas, ale také dostatek peněz a potravin.

Velmi brzy po svatováclavském posvícení přišel další významný svátek spojený s hodováním a lidovou zábavou, a to svátek sv. Martina, který připadá na 11. listopadu. V minulosti to byl poměrně důležitý den. Čeledi končila služba a uzavírali proto nové smlouvy s hospodářem. Konaly se nejrůznější hody, jejichž neodmyslitelnou součástí byla, a dodnes je, pečená husa, zvaná martinská. Peklo se také svatomartinské pečivo, apod.

Dušičky a svátky Všech svatých

Zemřelé si lidé připomínali různými obyčejí po celý rok. Nejvýznamnějšími svátky byly svátky Všech svatých 1. listopadu a slavnost Dušiček, která připadá na 2. listopadu. V oba tyto dny lidé vzpomínají na své zemřelé předky, konají se průvody na hřbitov, lidé zdobí hroby květy a věnci a zapalují svíce za spásu duší. Svátek Všech svatých je vzpomínkovou slavností zemřelých, kteří již dosáhli věčné blaženosti, na rozdíl od Dušiček, které jsou vzpomínkou na ty, kteří této blaženosti nedosáhli a jejichž duše ještě pobývají v očistci.

Podle lidové víry vystupují v předvečer Dušiček duše zemřelých z očistce, aby si alespoň jednou v roce odpočinuly od pekelných muk. S touto vírou souvisela i řada lidových pověr a zvyků. Lampy se místo olejem plnily máslem, aby si duše zemřelých mohly potřít spáleniny, které získaly v očistci. Rodina večer pila studené mléko nebo se jím lidé dokonce postříkali, protože věřili, že mléko pomáhá k ochlazení duší.¹⁶⁵ Pro duše mrtvých předků se také v tento večer házely do ohně různé pokrmy od večere.

Na svátek Všech svatých bývalo také zvykem péci sváteční pečivo, které se nazývalo „dušičky“ nebo „kosti“. Bývalo součástí svátečního oběda, zároveň ho ale také dostávaly děti, které v tento den chodily po koledě. Říkalo se „chodit po rohlíkách“. Mimo pečiva však děti dostávaly i jiné dárky, plátno, prádlo, apod. V Podkrkonoší byla tato koleda doprovázena slovy „*Pochválen Pán Ježíš Kristus na vše svatý rohlíky, ať jsou hodně veliký. Budou-li jen malý, kamna vám je spálí.*“¹⁶⁶

O těchto svátcích se v kostele dvakrát zvoní, poprvé o půlnoci na Všechny svaté, kdy dušičky opouštějí očistec, a na druhý den, kdy se všechny duše musejí vrátit zpět do očistce. Svátky zemřelých bývají také příležitostí,

¹⁶⁵ VELEBNÁ E, MAJER K. *Lidové zvyky a obyčejí v křesťanském roce*. Úvaly u Prahy: Albra, 1996.

¹⁶⁶ JAKOUBĚOVÁ V. *Jak jde život, aneb narození, svatba, smrt*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2004.

aby se sešla celá rodina. Konají se průvody na hřbitovy a jednotlivé hroby se slavnostně upravují a zdobí. V 19. století se většinou hrob pokryl chvojím, do kterého se zapichovaly doma vyrobené papírové květiny.¹⁶⁷ V současné době bývají nečastějšími ozdobami rozkvetlé kytice „listopadek“, věnce z chvojí, apod. V minulé generaci byly oblíbené celé koše s umělými chryzantémami.

Za duše zemřelých se svítí na hrobech i doma. Pravděpodobně podle staré víry v návrat duší domů. Cestu domů najde duše zemřelého právě podle rozžatého světla. Kromě lidových oslav svátku zemřelých se v kostele koná také církevní obřad.

¹⁶⁷ JAKOUBĚOVÁ V. *Jak jde život, aneb narození, svatba, smrt*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2004.

XVI. Současné postavení obce

Horní Štěpanice v průběhu svého vývoje prošly výraznými změnami a byly poznamenány důležitými historickými událostmi. Stejně tak se změnilo jejich postavení v porovnání s ostatními obcemi v okolí. Od sídelního místa této oblasti ve středověku se jejich status značně proměnil. Po opuštění Štěpanického hradu Valdštejny a období, kdy spadaly pod panství vlastněné šlechtickým rodem Harrachů, jejich regionálně-politický význam postupně upadal, až se v roce 1960 staly součástí obce Benecko, pod jehož správu spadají dodnes.

Současné Horní Štěpanice mají přibližně 100 stálých obyvatel, a spíše než cokoli jiného jsou malým susedem známějšího lyžařského střediska Benecko. To se, stejně jako většina výše položených obcí regionu Podkrkonoší, orientuje především na turistický ruch, a to zejména na návštěvníky ze zahraničí, převážně z Německa a Nizozemí.

Zdá se však, že Horních Štěpanic se tento vývojový trend netýká. Vesnice dodnes zůstala ušetřena zvýšeného zájmu ze strany turistů a přestože má podle mého názoru těmto návštěvníkům co nabídnout, a to i ve srovnání s jinými místy regionu, v informačních materiálech a turistických průvodcích bývá většinou zmíněna jen okrajově.

Z hlediska zachování kontinuity lidových tradic je tento stav do značné míry přínosem, zůstává však otázkou, nakolik je tato situace vhodná pro rozvoj obce a život v ní. Turistický ruch je pochopitelně spojen s celou řadou negativních faktorů, ať už se jedná o narušování soukromí, ztrátu kontroly a přehledu nad děním v obci, v horších případech i zvýšenou kriminalitu, apod., na druhou stranu jde však zájem návštěvníků o tento region ruku v ruce s pracovními nabídkami a s novými příležitostmi pro místní obyvatele, stejně jako s lepší péčí o veřejný prostor a jeho okolí.

V současné době v Horních Štěpanicích pracovní nabídka v podstatě není, obyvatelé obce jsou nuceni dojíždět do zaměstnání v lepších případech do Jilemnice či Vrchlabí, v horších případech až do Mladé Boleslavi, apod. Škola i obchod v obci byli po roce 1989 zrušeny a tak jsou místní obyvatelé i v tomto případě odkázáni na dojíždění, které v případě, že člověk nevlastní automobil, není jednoduchou záležitostí. Ve vesnici byly v uplynulých letech nově otevřeny dva rodinné penziony, které však fungují jen sezónně a možnost zaměstnání z důvodů malé kapacity nenabízejí. Sousední Benecko je na tom v tomto ohledu výrazně lépe, volná místa však jednoduše zaplní vlastními obyvateli.

Stejná situace je i v případě jakýchkoliv volnočasových aktivit či společenského a kulturního života. Lidé jsou opět odkázáni na autobusovou dopravu do sousedních obcí, což zejména pro mládež nebývá lákavým řešením. Jediným místem vzájemného setkávání je tak v Horních Štěpanicích kostel, dobrovolníci se navíc ještě mohou zapojit do činnosti Sboru dobrovolných hasičů, pod jejichž záštitou probíhá většina společenských aktivit obce.

Nakolik tato nabídka stačí uspokojit stále rostoucí poptávku a požadavky současné generace, zvyklé žít pod mediálním tlakem moderní konzumní společnosti, zůstává nedořešeným problémem. Jistou odezvu této situace však můžeme spatřovat už dnes, a to v novém vývojovém trendu, který je spojený s masovým odlivem obyvatel venkova do měst. Jen v samotné obci Horní Štěpnice je téměř polovina stavení v současné době využívána k rekreačním účelům. Je pravda, že zejména díky snahám chalupářů o zlepšení stavu mnohdy poničených či chátrajících stavení byla opravena a zachována celá řada památek lidové architektury Podkrkonoší. Tito nadšenci do té doby mrtvá místa přivedli opět k životu a s neúnavnou snahou se o ně dále starají. Je však nutné si uvědomit, jakou funkci by měla vesnice v budoucnu mít. Má se stát místem probouzejícím se k životu zejména o víkendech po příjezdu Pražanů, toužících po relaxaci v přírodě a plnit funkci jakéhosi oživlého skanzenu, nebo se má stát skutečným místem k životu, spojeného se všemi pozitivy i negativy, která s sebou venkov přináší?

XIV. Závěr

Každá důležitá historická událost svým způsobem ovlivňuje život lidí žijících ve městech i na vesnicích. Stejně tomu bylo i v případě malé krkonošské obce – Horní Štěpanice. Na pozadí jednotlivých období a důležitých historických mezníků jsem se snažila popsat jejich dopad na život místních obyvatel.

Ve své práci jsem se pokusila o interdisciplinární analýzu kulturního a historického vývoje této obce. Nezaměřila jsem se však jen na Horní Štěpanice, ale své poznatky jsem srovnávala také s výsledky vědeckých výzkumů z jiných částí studovaného regionu. Snažila jsem se o vytvoření komplexního souboru prvků hmotné i nehmotné kultury, který je do značné míry možné aplikovat na celou oblast Podkrkonoší. Zároveň jsem se zaměřila na postavení obce Horní Štěpanice a jejich význam v porovnání s ostatními obcemi regionu v jejich plném časovém rozpětí. Součástí mé práce je i rozbor současného stavu této obce a zhodnocení jejího postavení v kontextu regionální kultury.

Věřím, že terénní výzkum, který jsem v dané lokalitě provedla, stejně jako studium odborné, ale i populárně naučné literatury, byly dostatečným zdrojem vědeckých informací, na jejichž základě bylo možné vytvořit objektivní obraz historického vývoje nejen vesnice Horní Štěpanice, ale celého regionu Podkrkonoší.

Práce se soustřeďuje na vývoj osidlování oblasti Podkrkonoší, základní zdroje obživy, lidovou stravu a typická řemesla, lidové zvyky a obyčeje v průběhu křesťanského roku, atd. Pozornost jsem věnovala také životnímu stylu horalů v minulosti, ale i v současnosti. Celá práce je prokládána jednotlivými citacemi a ukázkami získanými z dobových dokumentů a materiálů a doložena obrazovou přílohou.

Přínos své práce spatřuji mimo jiné ve shrnutí dostupných informací o zvolené problematice. Dosavadní záznamy jsem doplnila o nové informace a

poznatky a doufám, že se mi alespoň částečně podařilo vytvořit ucelený obraz osídlení horských oblastí.

I přes veškerou snahu jsem si vědoma toho, že toto téma může být nevyčerpatelným zdrojem pro kvalifikovanější popis a rozbor vývoje života v oblasti Podkrkonoší. Unikátnost a krása tohoto regionu si takovou pozornost určitě zaslouhuje.

XVI. Použitá literatura

Prameny

Kronika obce Benecko, OÚ Benecko

Kronika obce Horní Štěpanice, OÚ Benecko

Kronika obce Mrklův, OÚ Benecko

Literatura

BACHMANNOVÁ J. *Podkrkonošský slovník*. Praha: Academia, 1998.

BARIAKOVÁ A., SOJKOVÁ J. *Památník zapadlých vlastenců Paseky nad Jizerou*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 2006.

BARTOŠ M. *Člověk a hory*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 1998.

DAVID P., SOUKUP V. *555 památek lidové architektury České republiky*. Praha: Kartografie Praha, 2000.

FEYFAR Z. *Krkonoše*. Praha: Orbis, 1968.

FROLEC V. a kol. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1989.

GERSTNER M. *Cesty po kousku nebe, netradiční průvodce po Benecku s vyprávěním o lidech, místech, zajímavostech a legendách v dějinách pod Žalým*. Benecko: OÚ Benecko, 1992.

HANUŠ O.P. *Benecko, Fara Štěpanice*. Praha: 1966.

HNÍK K., SOJKOVÁ J. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003.

HNÍK K., LUŠTINEC J. *Mechanický betlém Jáchyma Metelky*. Vrchlabí: Správa KRNAP, 2002.

HRABĚTOVÁ J. *Jaro na vsi*. Nové Město nad Cidlinou: Polabské muzeum v Poděbradech, 1992.

HRABĚTOVÁ J. *Koření v kuchyni našich babiček*. Praha: Polabské muzeum v Poděbradech, 1996.

- JAKOUBĚOVÁ V. *Jak jde život, aneb narození, svatba, smrt*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2004.
- JAKOUBĚOVÁ V. *Chléb se peče, polévka se už vaří*. Turnov: Okresní muzeum Českého ráje, 2000.
- JÍLEK – OBERFALCER F. *Jak žili naši otcové – Mezi písmáky pod Krkonošemi*. Vrchlabí: 1946.
- KARPAŠ R., LOKVENC T., BARTOŠ M. *Album starých pohlednic Krkonoš*. Liberec: nakl. 555, 1999.
- KLIMEŠ P. *Krajina Krkonoš v proměně století*. Horní Maršov: Veselý výlet, 2007.
- KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P.: *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Praha: studentská práce, 1992.
- KUTINOVÁ A., KUBÁTOVÁ M. *Krkonošův rok*. Liberec: Odkazy, 2005.
- KYBALOVÁ L. *Das grosse Bilderlexikon der Mode*. Drážďany: VEB Verlag der Kunst Dresden, 1980.
- LANGHAMMEROVÁ J. *Lidové zvyky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- LAUDOVÁ H. *Prameny lidových tradic Čech*. Praha: IPOS – Informační a poradenské středisko pro kulturu, 2000.
- LOUDA J., ZÁZVORKOVÁ B. *Vrchlabí*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006.
- LUŠTINEC J. *Jan Nepomuk František hrabě Harrach*. Vrchlabí: Správa KRNP, 2008.
- LUŠTINEC J. *Jilemnice*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007.
- LUŠTINEC J., KARPAŠ R. *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vajnara*. Liberec: 2002.
- MARHOLD J. *Krkonošská kuchařka*. Praha: Ikar, 2002.
- MARTÍNEK A. *Dřevěné stavby na Jičínsku*. *Náš domov*, č. 3, 1928.
- MENCL V. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.
- MÍKA Z. *Staropražské Vánoce*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy, 2002.

- POLOPRUDSKÁ M. *A.D. 2002 Z odkazu předků...*, Jablonec nad Nisou: 2001.
- PROCHÁZKA L. *Etnografický terénní výzkum lidového stavitelství v závěru 20. století*. in *Studia Ethnographica IX*, Praha: Univerzita Karlova, 1996.
- ŘEHOUNEK J. *Lidové Vánoce v Polabí*. Nymburk: Polabské listy, 1999.
- SCHEYBAL J. V., SCHEYBALOVÁ J. *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*. Ústí nad Labem: 1985.
- SKOPOVÁ K. *Vánoční svátky o století zpátky*. Praha: Akropolis, 2007.
- SOCHOROVÁ L. *K tradici hudby a zpěvu v sousedském divadle doby národního obrození*. in *Studia Ethnographica VI*, Praha: Univerzita Karlova, 1990.
- STAŇKOVÁ J, BARAN L. *České a slovenské lidové kroje*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2004.
- STAŇKOVÁ J, BARAN L. *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Panorama, 1987.
- STRÁNSKÁ D. *Haleny a jejich rozšíření a návrh odborných termínů*. in *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*, Praha: Národopisná spoločnosť československá, 1963/2.
- STRÁNSKÁ D. *Sukně, sukmany, sarafany*. in *Národopisný věstník československý*, Praha: Národopisná spoločnosť československá, 1952/3-4.
- SULZENBACHEROVÁ G. *Zapomenutá řemesla a život na venkově*. Bratislava: Slovart, 2003.
- ŠTĚPÁN L., VAŘEKA J. *Klíč od domova*. Hradec Králové: Lidové stavby východních Čech, 1991.
- ŠTĚPÁNOVÁ I. *Tereza Nováková a český kroj na Národopisné výstavě československé*. in *Studia Ethnographica VIII*, Praha: Univerzita Karlova, 1994.
- ŠTĚPÁNOVÁ I. *Snahy o vytvoření českého národního kroje v roce 1848*. in *Studia Ethnographica IV*, Praha: Univerzita Karlova, 1978.

ŠTĚPÁNOVÁ I. *Příspěvek k typologii součástí středověkého oděvu*. in *Studia Ethnographica III*, Praha: Univerzita Karlova, 1976.

VAŘEKA J., FROLEC V. *Lidová architektura*. Praha: Grada, 2007.

VAŘEKA J. *Lidová kultura – národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, 2007.

VELEBNÁ E, MAJER K. *Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce*. Úvaly u Prahy: Albra, 1996.

VESELÁ J. *Dům a domácnost našich babiček*. Praha: nakl. Proměny, 2000.

VOJTÍŠEK B., VAŘEKA J. *Lidová architektura v severních Čechách*. Česká Lípa, 1999.

WEISSEROVÁ M. *Loutkové divadlo Dělnického tělocvičného spolku v Roztokách u Prahy (Příspěvek k dějinám českého loutkářství před druhou světovou válkou)*. in *Studia Ethnographica II*, Praha: Univerzita Karlova, 1974.

ZÍBRT Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad, 2006.

Časopisy:

Krkonoše a Jizerské hory

Krkonoše, vlastivědný sborník českého podhoří

Posel zpod Žalého

Folklor

XVI. Přílohy

1. Ukázky lidového oděvu oblasti Podkrkonoší v provedení folklorního souboru Hořeňák
2. Ukázky všední oděvu typického pro oblast Podkrkonoší, folklorní soubor Hořeňák
3. Sváteční ženský oděv na Jilemnicku – ukázka uložena v Krkonošském muzeu v Jilemnici, *foto: autor*
4. Ukázka tradičního betlému oblasti Podkrkonoší, *foto: autor*
5. Ukázka tradičního betlému oblasti Podkrkonoší, *foto: autor*
6. Mechanický Betlém Jáchyma Metelky, umístěný v Krkonošském muzeu v Jilemnici, *foto: autor*
7. Ukázka vánoční výzdoby 19. století, *foto: autor*
8. Interiér kostela Nejsvětější Trojice v Horních Štěpanicích, *foto: autor*
9. Interiér kostela Nejsvětější Trojice v Horních Štěpanicích, *foto: autor*
10. Kostel Nejsvětější Trojice v Horních Štěpanicích, *foto: autor*
11. Celkový pohled na obec Horní Štěpanice, *foto: autor*
12. Ukázka lidové architektury Horních Štěpanic, roubený dům, rekonstruován ve 2. pol. 20. stol, *foto: autor*
13. Ukázka lidové architektury Horních Štěpanic, *foto: autor*
14. Č.p. 4, Roubený dům z r. 1685, později k zadní části připojena stodola. Vchod na zvýšeném kamenném zápraží. K jižní straně je připojen zvenčí přístupný kamenný sklep, *foto: autor*
15. Č.p. 4, zákloповé prkno, *foto: autor*
16. Ukázka lidové architektury Horních Štěpanic, *foto: autor*
17. Horní Štěpanice na mapě panství Horní Branná u Jilemnice od J. A. Graupara r. 1765, *Posel zpod Žalého, 1992/3*
18. Půdorys kostela Nejsvětější Trojice v Horních Štěpanicích, vyznačení jednotlivých fází výstavby, KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P. *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Studentská práce, 1992.
19. Rekonstrukce Štěpanického hradu, dvě možné varianty původního vzhledu hradu, KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P. *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Studentská práce, 1992.

20. Poloha a uspořádání Štěpanického hradu, KRÁTKÁ V., MALÍNSKÝ P. *Rekonstrukce Štěpanického hradu*. Studentská práce, 1992.
21. Dokumentace současného stavu dolního hradu v Horních Štěpanicích, *Posel zpod Žalého, 1998/4*
22. Kronika Horních Štěpanic, vyobrazení hradu
23. Kronika Horních Štěpanic, nákres dřevěné kaple, která stála na místě dnešního kostela Nejsvětější Trojice v Horních Štěpanicích
24. Titulní strana Pamětní knihy obce Horní Štěpanice , sepsaná v roce 1906 Josefem Šírem
25. Ukázka tradičních řemesel oblasti podkrkonoší, navlékání korálů, HNÍK K., SOJKOVÁ J. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003.
26. Ukázka tradičních řemesel oblasti podkrkonoší, navlékání korálů, HNÍK K., SOJKOVÁ J. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003.
27. Ukázka tradičních řemesel oblasti podkrkonoší, navlékání korálů, HNÍK K., SOJKOVÁ J. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003.
28. Ukázka tradičních řemesel oblasti podkrkonoší, navlékání korálů, HNÍK K., SOJKOVÁ J. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003.
29. Ukázka tradičních řemesel oblasti podkrkonoší, svážení dřeva, HNÍK K., SOJKOVÁ J. *Bejvávalo na horách*. Hradec Králové: Garamon, 2003.
30. Oslava velikonočních svátků v Horních Štěpanicích, *foto: autor*
31. Tříkrálové obchůzky v Horních Štěpanicích, *foto: autor*
32. Ukázky malovaného nábytku oblasti Podkrkonoší, *foto: autor*
33. Příklady nevhodných architektonických zásahů do výstavby Horních Štěpanic, *foto: autor*

XX. Resumé

Tato práce se zabývá studiem kulturního a historického vývoje regionu Podkrkonoší na příkladu obce Horní Štěpanice z perspektivy kulturologických vědních disciplín. Je zde podán ucelený rozbor vývoje tohoto mikroregionu v jeho plném časovém rozpětí. V práci je kladen důraz na počátky osidlování studované oblasti, její proměny v různých časových obdobích a na její popis v současnosti.

Práce zachycuje tuto oblast na pozadí jednotlivých dějinných událostí, jako např. období držení panství šlechtickými rody Valdštejnů a Harrachů, 1. a 2. světové války, období socialismu a porevoluční vývoj. Součástí práce je také vyhodnocení získaného materiálu, na základě kterého je podán rozbor hmotného umění a živé kultury tohoto regionu. Mezi studované oblasti proto patří následující témata: lidová strava, tradiční řemesla, lidový oděv, ochotnické divadlo, nářečí a lidové zvyky v průběhu křesťanského roku. Závěr práce spočívá v analýze současného postavení obce v kontextu regionální kultury.

Cílem práce je, za prvé, na příkladu konkrétní obce podat ucelený obraz vývoje regionu Podkrkonoší, za druhé, zmapovat současný stav a nastínit možný směr, kterým se bude lidová kultura této oblasti v budoucnu ubírat a otevřít prostor k jeho dalšímu možnému studiu.

XXI. Summary

This work is concerned with the study of the cultural and historical development of Podkrkonoší region focused on the village Horní Štěpanice in the perspective of disciplines of a cultural theory. It offers a complex study of micro regional development in its full time perspective. The emphasis is placed upon the beginnings of settlement in this region, its variations in different time period and its contemporary description.

The work defines this locality on the background of various historical events, such as period of ownership of this dominium by two noble houses of Valdštejn and Harrach, first and second world war, period of socialism and the development after revolution in the year 1989. This work also includes interpretation of collected material. On this base analyse of tangible art and live culture of this region is given. The emphasis is therefore placed upon the following subjects: folk cuisine, traditional handicrafts, folk costume, amateur theatrical, local dialect and folk habits and customs during the Christian year. Conclusion of the work lies in the village contemporary stance analyse in the context of regional culture.

The main objective of the work is first, to reveal a complex study of the Podkrkonoší region while using an example of particular village. Second, to demonstrate current situation of this locality and outline the possible direction, which will folk culture of this region ensue in the future. Therewithal, through this work, a space for further analysis of this problematic was open.

XXII. Evidenční list

Uživatel potvrzuje svým podpisem, že pokud tuto diplomovou práci využije ve své práci, uvede ji v seznamu literatury a bude ji řádně citovat jako jakýkoli jiný pramen.

Soňa Šteřlová: Kulturní a historický vývoj regionu Podkrkonoší na příkladu obce Horní Štěpanice.

JMÉNO UŽIVATELE, BYDLIŠTĚ	KATEDRA (PRACOVIŠTĚ)	DATUM, PODPIS

